

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

ACTA HISTORICA
TOMUS CXXXVII.

HUNGARIA
SZEGED
2015

**ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
ACTA HISTORICA**

Szerkesztő bizottság:

DR. ALMÁSI TIBOR, DR. KOSZTA LÁSZLÓ, DR. KÖVÉR LAJOS
DR. MAKK FERENC, DR. MARJANUCZ LÁSZLÓ,
DR. J. NAGY LÁSZLÓ, DR. TOMKA BÉLA,
DR. TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ, DR. ZIMONYI ISTVÁN

Redegit:

DR. KOSZTA LÁSZLÓ–DR. TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ

Szerkesztette:

DR. KOSZTA LÁSZLÓ–DR. TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ

HU ISSN 0324–6523 Acta Universitatis Szegediensis
AK ISSN 034–6965 Acta Historica

A DE ADMINISTRANDO IMPERIO 38. FEJEZETE IDŐVISZONYAI ÉS A MAGYAR ŐSTÖRTÉNET*

Jelen tanulmány azt a kérdést vizsgálja, hogyan értelmezhetőek a VII. (Bíborbanzületett) Konsztantinosz bizánci császár (944–959) nevéhez kapcsolt, 948–952 között fia, Romanosz részére összeállított nagyszerű kompilációja, a De Administrando Imperio (DAI) 38. (magyar) fejezetének időhatározói kifejezései.¹ A munka legkorábbi, 11. század végére, újabban pedig a 12. századra tett párizsi másolatát (Codex Parisinus Graecus 2009.) is használnunk kell az elemzéshez.² A DAI-t joggal minősíthetjük úgy, mint a „magyar őstörténet utolsó szakaszának felbecsülhetetlen értékű” forrását, amelyen belül „különös fontossága van a DAI 38. fejezetének, amely szinte teljes egészében a magyar nép eredetéről és a honfoglalás előtti történetéről szól.”³ A magyar őstörténet kronológiai problémáiról ugyan készült tanul-

* Jelen tanulmány a 2014. június 21-én, az MTA BTK Magyar Őstörténeti Témacsoportja rendezésében, az MTA BTK Történettudományi Intézete tanácstermében tartott „Három esztendő vagy 300 év? Megjegyzések a DAI 38. fejezete időviszonyaihoz” című előadásom átdolgozott verziója. Erre az előadásra skeptikus reflexió Surányi Dezső: Három esztendő vagy 300 év? (Megjegyzések a DAI 38. fejezete időviszonyaihoz). *Eleink* XIII. évf. 4. sz. (2014) 81–84.

¹ Bíborbanzületett Konstantin: *A bírodalom kormányzása*. A görög szöveget fordította Moravcsik Gyula. Budapest, 1950. (A továbbiakban: DAI 1950); reprint kiadására: Bíborbanzületett Konstantin: *A bírodalom kormányzása*. A görög szöveget fordította Moravcsik Gyula. Olajos Terézia bevezető tanulmányával. Budapest, 2003. (a továbbiakban: DAI 2003); angol nyelvű kiadására vö. Constantine Porphyrogenitus: *De administrando imperio*. Greek text ed. Moravcsik, Gy., English translation Jenkins, R. J. H., Washington, 1967. (a továbbiakban: DAI 1967); orosz nyelvű kiadására vö. Konstantin Bagrjanarodnij: *Ob upravlenii imperiej*. Text, perevod, commentarii. Red. Litavrin, G. G.–Novoszelcev, A. D., Moszkva, 1991.² (a továbbiakban: DAI 1991); német nyelvű fordítására vö. *Die Byzantiner und ihre Nachbarn: die De administrando imperio genannte Lehrschiff des Kaisers Konstantinos Porphyrogenetos für seinen Sohn Romanos*. Übersetzt Belke, K. – Soustal, P., Wien, 1995. (a továbbiakban: DAI 1995)

² A DAI legrégebbi másolata a *Codex Parisinus Graecus 2009. saec. XI. fol. 3r–211v*. (a továbbiakban: Cod. Parisinus Gr. 2009.) Bibliothèque Nationale de France – département de la Reproduction. – A kódex mikrofilm másolatát használtam a párizsi Nemzeti Könyvtár jóvoltából. Moravcsik Gyula szerint a másoló Michail Roizaitisz volt, akinek neve a kódex 211v oldalán található. Ioannisz Dúkasz cászár – 1059–1081 közötti időszakban fordul elő neve – részére készítette ezt a legkorábbi másolatot, vö. DAI 1950. 16–17.

³ Kristó Gyula: A DAI 38. fejezetének forrásáról. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica*. Tomus CXXII. Szeged, 2005. (a továbbiakban: Kristó 2005) 3. – A 2004 januárjában elhunyt Kristó Gyula egyik utolsó, halála után megjelent tanulmánya nemcsak a 38. fejezet forrásai, hanem időrendje szempontjából is fontos elemzés. Az ő emlékének ajánlom jelen írásomat.

mány, de Deér József értelmezésében a DAI 38. fejezete mitikus, mondai jellegű népi hagyománynak minősült, így a caput időrendi kifejezéseit nem elemezte részletesen.⁴ Harmatta János és Kristó Gyula foglalkozott érdemben a 38. fejezet időbeli viszonyaival, mások csak érintették ezt a fontos kérdést.⁵ Ezért úgy vélem, hogy indokolt a konsztantinoszi híradás időmeghatározásainak elemzése.

A DAI 38. fejezetében összesen hat, múltra vonatkozó időmeghatározás szerepel. Harmatta János a következő időbeli kifejezéseket vette számba: „régén” a magyarok Kazáriához közel laktak (Lebedia szálláshelyen), „három évig” voltak a kazárok szövetségesei (Lebedias kazár feleséget kap), ezután következik be a besenyők első támadása, „kevés idő múlva” a kagán magához hívhatja Lebediaszt, Árpádot fejedelmé választják, majd „néhány év múlva” a besenyők második támadása éri a magyarokat, és a honfoglalásra került sor.⁶ Kristó Gyula szerint a 38. caputban „sajátos belső kronológiai rend határozott körvonala rajzolódik ki,” és „c kronológiai rendben két mozzanat feltűnő: annak megkomponáltsága, illetően erősen a 9. századi magyar történelem főbb csomópontjaihoz való igazodása.”⁷ Kristó a következő időmeghatározásokat említette eseményekkel együtt: „a) *régén*: a Kazáriához közeli Levedia megszerzése; b) *abban az időben*: nevük savartoi asphaloi volt; c) *három esztendeig*: együtt lakás a kazárokkal; d) *kevés idő múltával*: a kagáni ajánlat Levedi fejedelmé tételére; e) *néhány év múlva*: a besenyők támadása a magyarok ellen (895-ben).⁸ Szűcs Jenő felsorolta a konsztantinoszi elbeszélés „axiomatikus pontjait”, de hangsúlyozta azt, hogy „czek nem annyira magából az elbeszélésből, mint inkább annak értelmezéséből és meghatározott összefüggésekbe állításából adódtak.”⁹ Zimonyi István öt időhatározót említett, és öt idősíkot különített el. Szerinte „a történeti elbeszélés pontosan megkomponált narratíva, amelyben az idősíkokat meg-

⁴ Deér József: A IX. századi magyar történet időrendjéhez. *Századok* 79–80 (1945–1946) 3–20. (a továbbiakban: Deér 1945) – Szerinte „Konstantinos informátora nem időrendjére ügyelő tudákos krónikás, hanem a népi és dinasztikus hagyománynak a szó igazi értelmében vett 'naív' elbeszélője volt, s így mondanivalójának értéke végeredményben független elbeszélése időrendjének egyes botlásaitól, melyeket éppen a modern kútfőkritika van hivatva feltárni és helyesbíteni,” uo. 12–13.

⁵ Harmatta János: Lebedia és Atelkuzu. *Magyar Nyelv* 80 (1984) 419–431. (a továbbiakban: Harmatta 1984), főként 429–431.; vö. még uő.: Lebedia és Atelkuzu. *Magyar Nyelvtudományi Társaság Közleményei* 172. (1985) 38–49. (a továbbiakban: Harmatta 1985) főként 47–49.; Kristó Gyula: *Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig*. Budapest, 1980. (a továbbiakban: Kristó 1980) 33–34, 89–91, 128.; Kristó 1995. 5.

⁶ Harmatta 1984. 427–428.; Harmatta 1985. 47–48.

⁷ Kristó 2005. 5.

⁸ Kristó 2005. 5–6. – Kristó Gyula magyar forrásra következtetett, „aki tisztában volt az események egymásra következése logikájával,” és jól választotta ki a sorsfordító csomópontokat.

⁹ Szűcs Jenő: *A magyar nemzeti tudat kialakulása. Két tanulmány a kérdés előtörténetéből*. Szerk. Zimonyi István. Magyar Östörténeti Könyvtár 3. Szeged, 1992. (a továbbiakban: Szűcs 1992) 173.

felelő időhatározókkal vezetik be.¹⁰ Zimonyi hangsúlyozta azt, hogy a konszantinusi történetben „egyedül a honfoglalást lehetséges dátumhoz kötni, illetve van egy hároméves együttélés a kazárokkal, a többi esemény datálása teljesen esetleges.”¹¹

A 38. caput első időmeghatározása, a „*régen*,” az első mondathoz kapcsolódik: „a türkök népe régen Kazáriához közel szerzett magának lakóhelyet, azon a helyen, melyet első vajdájuk nevéől Levediának neveznek.”¹² Az időhatározót, –’to palaion’ (τὸ παλαιὸν) – korábbi időre való utalásként értelmezve fordíthatjuk ’régente’, ’régén’, ’régi időkben’ stb. kifejezésekkel.¹³ Ez a relatív időmeghatározás nem ad biztos kronológiai fogódzót, csak arról tanúskodik, hogy Konsztantinosz császár korához képest jóval korábban került sor a magyarok Kazáriához közeli letelepedésére.¹⁴ Harmatta János tett kísérletet a ’to palaion’ pontosabb értelmezésére a DAI szövege alapján. Egyik példája, hogy „Velence régen [to palaion] puszta, lakatlan és mocsaras hely volt.”¹⁵ Harmatta szerint a szöveghely az Attila itáliai hadjárata (Kr. u. 452) előtti hadjáratra vonatkozik, tehát az időhatározó fél évezreddel korábbi időszakra utal.¹⁶ Ez a párhuzam amellet szólhatna, hogy a magyarok Kazáriához közeli, levediái megtelepedésére több száz évvel korábban került volna sor. Harmatta másik vonatkozó szöveghelyében a császári gálya intézményesítésével kapcsolatban szerepel a ’régén’ (to palaion) időhatározó.¹⁷ Ez I. Basileios császár korára utal, aki 867–886 között uralkodott. Így a kifejezés időbeli érvényessége nem fél évezred, hanem

¹⁰ Zimonyi István: *A magyarság korai történetének sarokpontjai. Elméletek az újabb irodalom tükrében*. Akadémiai doktori értekezés, Szeged, 2012. (a továbbiakban: Zimonyi 2012). 135. – Zimonyi idősikjai a következők: régen Kazáriához közel költöztek, Levediában savartoi néven éltek, a kangar-savartoi háború következtében szétszakadtak és a nyugati rész Etelközbe költözött, új dinasztia került hatalomra, a besenyő támadás következtében a Kárpát-medencébe költöztek.

¹¹ Zimonyi 2012. 136.

¹² A vonatkozó passzusra vö. Cod. Parisinus Gr. 2009. fol. 108v. vers. 13–17.; DAI 38, 3–5.; fordítására DAI 2003. 170–171.; Moravcsik Gyula: *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*. Budapest, 1984. (a továbbiakban: ÁMTBF) 42.

¹³ Marczali Henrik ’régente’ fordítására vö. *A magyar honfoglalás kútfeői*. Szerk. Pauler Gyula–Szilágyi Sándor. Budapest, 1900 (a továbbiakban: MHK) 119.; Moravcsik Gyula ’régén’ fordítására vö. DAI 2003. 171.; a ’régi időkben’ fordításra vö. Uhrman Iván: Az ősmagyar kettős fejedelemiség kérdéséhez. *Történelmi Szemle* 30 (1987–1988). (a továbbiakban: Uhrman 1987) 207.; a ’régi időben’ angol megfelelőjére, ’in old times’ vö. Macartney, C.: *The Magyars in the Ninth Century*. Cambridge, 1930. (a továbbiakban: Macartney 1930) 229.; vagy Jenkins, ’of old’, DAI 1967. 171., ’korábban’ értelmű német fordítására, ’früher’ vö. Belke–Soustal, DAI 1995. 187.; az orosz fordításban ’régi’ szóval fordították, és egyeztetették a szálláshely szóval; ’древнее поселение’, azaz ’régi ’szálláshelyet’ bírtak, vö. Litavrin–Novolszelcev, DAI 1991. 159.

¹⁴ Kristó 1980. 33.; Tóth Sándor László: *Levediától a Kárpát-medencéig*. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 14. Szeged, 1998. (a továbbiakban: Tóth 1998) 39.; uő.: *Levediától a Kárpát-medencéig*. Második javított [bővített] kiadás. Budapest, 2011. (a továbbiakban: Tóth 2011) 34.

¹⁵ DAI 28,3–4.; DAI 2003. 246–247.

¹⁶ Harmatta 1984. 429.; vö. még Harmatta 1985. 47.

¹⁷ DAI 51,13; DAI 2003. 246–247.

mindössze 70–80 esztendő.¹⁸ Harmatta úgy vélekedett, hogy mivel Levedi a magyarok első vajdája volt, és a Levedia-szálláshely megjelölése szerepelt, ezért a „DAI keletkezésétől visszafelé számítva legfeljebb 70–80 évet jelenthet” a ’to palaion’ kifejezés. A ’régen’ időhatározó tehát a 870–880 körüli időszakra vonatkozhat, így a 950 körül összeállított DAI-ban „ismertetett magyar történeti korszak aligha tekint másfél-két évtizednél korábbra vissza a honfoglalás előtti időszakon.”¹⁹ Nézetem szerint Harmatta értelmezése vitatható, a két példából csak az derül ki, hogy a ’to palaion’ különböző időtartamokat jelölhetett. A magam részéről párhuzamként a DAI 37. (besenyő) fejezete első mondatának ’apo arkhés’ (ἀπ’ ἀρχῆς) időhatározóját említeném, ami ’eredetileg, kezdetben’ jelentéssel bír.²⁰ A 37. (besenyő) fejezet első paszszusa ugyanúgy a besenyők korábbi szállásterületére vonatkozik, akárcsak a 38. (magyar) fejezet első mondata a régi magyar szállásterületre. A 37. fejezet tudósítása szerint „a besenyők szállása eredetileg az Etil [Volga] folyónál, valamint a Jejik [Urál] folyónál volt.”²¹ Ebben a fejezetben az úzok és kazárok besenyők elleni támadása jelenti azt az időt, amely előtt a besenyők a régebbi szállásterületen éltek. Ez Konstantinosz ellentmondó adatai szerint 50 vagy 55 évvel az elbeszélés jelen ideje előtt történt.²² A jelen idő a DAI végső összeszerkesztésének (948–952) az ideje volt. Így az ’apo arkhés’, az 50–55 évvel korábbra utaló kifejezés a 893–902 közti intervallumot megelőző időszakra vonatkoztatható.²³ Véleményem szerint a magyar (38.) fejezet ’régen’ (to palaion) kifejezése rokonítható a besenyő (37.) fejezetben szereplő ’eredetileg, kezdetben’ kitételrel, tehát a besenyő támadás kiváltotta magyar honfoglalás előtti időszakra vonatkozik. A magyarok Kazáriához közel való megtelepedésének ideje tehát nem határozható meg pontosan a ’régen’ időhatározó alapján. A konstantinoszi történet reális történetként való értelmezése esetén Levedi vajda az első ismert törzsfő, és egyben az első generáció fő képviselője, míg Álmos vajda fia, Árpád a második generáció fejedelemmé választott tagja. *Mivel két vezetői*

¹⁸ Harmatta 1984. 429.; vö. még Harmatta 1985. 47–48.

¹⁹ Harmatta 1984. 429.; vö. még Harmatta 1985. 47–48.

²⁰ Cod. Parisinus Gr. 2009. fol. 105r. vers. 10–11.; DAI 37,2; DAI 2003. 166–167.; ÁMTBF 40.; magyar fordítására, ’kezdetben’ vö. Marczali Henrik, MHK 115.; ’eredetileg’ vö. Moravcsik Gyula, DAI 1950. 167.; DAI 2003. 167.; ’kezdetben’, ’in the beginning’ fordítására vö. Macartney 1930. 229.; ’eredetileg’, ’originally’ fordítására vö. Jenkins, DAI 1967. 167. ’eredetileg’, ’ursprünglich’, vö. Belke–Soustal értelmezése, DAI 1995. 185.

²¹ Cod. Parisinus Gr. 2009. fol. 105r. vers. 10–13.; DAI 37,2–3; DAI 2003. 166–167.; ÁMTBF 40.

²² Konstantinosz ún. betűszámokkal írta le ezeket az időtartamokat. A párizsi kéziratban, Cod. Parisinus Gr. 2009. fol. 105r. vers.16. és fol. 105v. vers.15. – v’ (pentékonta) és ve’ (pentékonta pente) szerepel a szövegben; a kiadásban Moravcsik kiírta betűvel a számot mindkét helyen, vö. DAI 2003. 166. A lábjegyzetekben ugyanakkor utalt arra, hogy itt (37,5 és 37,14) betűszámok voltak, vö. DAI 1950. 166–167.; DAI 2003. 166–167.

²³ Tóth 1998. 179–180.; Tóth 2011. 149–150.

generációról tudunk a 9. század végi honfoglalás előtti időszakban, ha 20–25 évvel számolunk egy-egy vezető működését illetően, a 'to palaion', a 'régén' kifejezés érvényessége hozzávetőlegesen 850/870-ig nyúlhat vissza.

A 38. fejezet második időhatározója a Kazáriához közeli, levediai megtelepedés után szerepel, amely szerint „abban az időben nem türköknek mondták őket, hanem valamilyen okból sabartoi asphaloi-nak nevezték.”²⁴ Az „abban az időben” (τῷ τότε χρόνῳ)²⁵ kifejezés hasonlóan relatív értékű, mint a 'régén' időhatározó. Lényegében a levediai tartózkodás, Levedi első vajda működésének idejére vonatkozik, amelyet csak feltételesen tudjuk behatárolni, például a kazárokkal való kapcsolat időtartama vagy az említett, feltételezett 70–80 éves történeti emlékhatar alapján.²⁶ Levedi vajda tevékenységét feltételesen a 850–870/880 közötti időszakra helyezném.²⁷

A 38. fejezet harmadik, és egyetlen konkrét időtartamot jelölő kifejezése a következő passzusban szerepel: a magyarok „együttlaktak a kazárokkal három esztendeig [ενιαυτούς τρεῖς], s minden háborújukban együtt harcoltak a kazárokkal.”²⁸ A történeti kutatásban ez a 'három esztendő' időmeghatározás váltotta ki a legnagyobb vitát. Egyesek elfogadták, mások viszont elvetették a 3 éves időtartamot.²⁹ Utóbbiak elsősorban logikai okokból kérdőjelezték meg a rövid időtartamot, azt hangoztatva, hogy a hároméves együttlakás nem egyeztethető össze azzal, hogy a magyarok a kazárok minden háborújában részt vettek. Feltételezték, hogy a szöveg romlott, az eredeti kézirat 11. századi másolója hibázott.³⁰ Ezért a szám javítására, nagyobb idő-

²⁴ Cod. Parisinus Gr. 2009. fol. 109r. vers. 5–8.; DAI 38, 9–10.; DAI 2003. 170–171.; ÁMTBF 43.

²⁵ Cod. Parisinus Gr. 2009. fol. 109r. vers. 6.; DAI 38,9; DAI 2003. 170–171.; ÁMTBF 43.

²⁶ A 70 éves történeti emlékezethatárra Györffy György: Levedia és Etelköz kérdéséhez. *Magyar Nyelv* 80 (1984) 383.

²⁷ Tóth 1998. 112–116.; Tóth 2011. 91–94.

²⁸ Cod. Parisinus Gr. 2009. fol. 109r. vers. 13–16.; DAI 38,13–14; DAI 2003. 170–171.; ÁMTBF 43.

²⁹ Összefoglalóan a történeti kutatásban a 3 éves időtartam értelmezéseire Constantine Porphyrogenitus: *De Administrando Imperio. Vol. II. Commentary*. Ed. Jenkins, R. J. H. London, 1962. (a továbbiakban: Commentary) 148.; ÁMTBF 43. o. 20. jegyzet; Kristó 1980. 89–91.; Czegléd Károly: *Magyar őstörténeti tanulmányok*. Budapest, 1985. (a továbbiakban: Czegléd 1985) 120–121.; Litavrin–Novoszelcev, DAI 1991. 392.; Bálint Csanád: Az ethnosz a középkorban (A kutatás lehetőségei és korlátai. *Századok* 140 (2006) (a továbbiakban: Bálint 2006) 279.

³⁰ „Az évmeghatározás nehezen helyes. Ha csak három évig voltak együtt a kazárokkal, hogyan segíthették őket minden háborújukban?” vö. Marczali Henrik, MHK 120. o. 2. jegyzet; vö. még Zichy István: *A magyarság története és műveltsége a honfoglalásig*. Budapest, 1923. (Reprint: Mária-besnyő-Gödöllő 2005) 125.; uő.: *Magyar őstörténet*. Budapest, 1939. (a továbbiakban: Zichy 1939) 13–14.

tartammal (20, 30, 33, 200, 203, 300 év stb.) való felcserélésére tettek javaslatot.³¹ Az ominózus kifejezés a kételyek ellenére „három évig” illetve „három esztendeig” fordításban szerepel a magyar kiadásokban és a külföldi fordításokban is.³² A 3 éves időtartamot megkérdőjelező kutatók egy része kisebb emendációval, 10 és 20 év közti, illetve 20 éves kazár–magyar kapcsolatot tételezett fel.³³ Több kutató 30 vagy 33 évre javította a három esztendőre vonatkozó konsztantinoszi passzust.³⁴ Felmerült a hibásnak vélt három év helyett a kb. 50 évig tartó kazár uralom és szövetség.³⁵ A legtöbb kutató 200 vagy 300 évre javította a konsztantinoszi három évet. A 200 év mellett foglaltak többen is állást.³⁶ Meghatározó szerepe volt ebben a kiváló bizantinológus, Moravcsik Gyula alapos filológiai érvelésének. Szerinte a „javítás szükségessége mindenesetre fennáll, de ez csak paleográfiai alapon történhetik. Mindezekelőtt meg kell állapítanunk, hogy a ránk maradt kéziratokban a szám világosan ki van írva [kiemelés tőlem – T. S. L.]. De azt is tudjuk, hogy Konstantinos – mint általában a bizánciak – sok más helyen görög betűszámot használ. Azt is meg lehet állapítani, hogy Konstantinos régibb kéziratának betűszámait az újabb kéziratok fokozatosan átírják szavakkal. Teljes joggal feltehetjük tehát, hogy Konstantinos művének kérdéses helyén eredetileg betűszám állott. Ha azt vizsgáljuk, hogy a 3 jele: a γ milyen más betűszámmal téveszthető össze abban a korban, melyben a Konstantinos-kéziratokat másolták, tehát a 10–11. században (a De administrando legrégebbi kézírata a 11. század végéről való), akkor arra az eredményre jutunk, hogy az csak

³¹ A korábbi szakirodalom javítási javaslataira utalt Moravcsik Gyula szövegkiadása lábjegyzetében. Áttekintése szerint σγ' (203 év) conjecturát javasolt Thunmann, Schlözer, Büdinger és mások; τ' (300 év) Dankovszky, Marczali, Zichy és Grégoire és mások; σ' javítást (200 év) Moravcsik; λ' vagy λγ' (30 vagy 33 év) conjecturát Westberg, vö. DAI 1950. 171; DAI 1967. 171.; DAI 2003. 171.

³² „Három évig,” Marczali Henrik, MHK 120.; „három esztendeig,” vö. Moravcsik Gyula, DAI 2003. 171.; „for three years,” vö. Jenkins, DAI 1967. 171.; „в течение трех лет,” vö. Litavrin-Novoszelcev, DAI 1991. 159.; 'drei Jahre lang', vö. Belke-Soustal, DAI 1995. 189.

³³ Tíz és húsz év közti intervallumra Kristó 1980. 91.; húsz évre tette Marquart, J.: *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge*. Leipzig, 1903. 33.

³⁴ A 3-at jelölő γ' helyett a 30 évet jelölő λ' rövidítést tételezett fel Fehér, Géza: *Bulgarisch-ungarische Beziehungen in den V–XI. Jahrhunderten*. *Keleti Szemle* 19 (1921) 175. o. 275. jegyzet; a 30 éves időtartamra 850-ig vö. Antonopoulos, P.: *The Emperor Constantine VII. Porphyrogenetus and the Hungarians*. Historical Publications St. D. Basilopopulos, 1996. 96–99, 185.; Erdélyi (Petrik) István: *Rejtélyek országa*. Budapest, 2008. 35–36.; 30 vagy 33 évre tette – 859–889 között – Pauler Gyula: *A magyar nemzet története Szent Istvánig*. Budapest, 1900. 142–143. o. 51. jegyzet; 33 évet feltételezett – 822–826 és 862 között – Bury, J. B.: *A History of the Eastern Roman Empire from the Fall of Irene to the Accession of Basil I.* (A. D. 862–867). London, 1912. 491.

³⁵ Németh Gyula: *A honfoglaló magyarság kialakulása*. Második, bővített és átdolgozott kiadás. Közzéteszi Berta Árpád. Budapest, 1991. 2226. o. 33. jegyzet – Szerinte „a bizánci császári udvarban járt magyarok 'bemondásaiba' – egy számba! – könnyen csúszhatott be hiba s még könnyebben a feljegyzésbe. Ezt nem lehet filológiai eszközökkel jóvá tenni.”

³⁶ Commentary, 148.; Moravcsik Gyula, ÁMTBF 43. o. 20. jegyzet

a 200 jele: a σ' lehetett, melynek unciális alakja ez időben rendkívül közel áll a γ-hoz (C : Γ).³⁷ Moravcsiknál két hipotézis épül egymásra: betűszám állt az eredetiben, és a másoló tévesen olvasta el az unciális alakot, és írta át betűkre. Moravcsik paleo-gráfiai értelmezése tanulságos. Tény, hogy a legrégebbi párizsi kéziratban gyakran használt betűszámot a másoló. A 37. (besenyő) fejezetben az 50 és az 55 évvel korábbi események kapcsán is betűszámokat alkalmazott a másoló (ν' és νε').³⁸ A DAI fejezeteiben nagyobb számok esetében gyakrabban találkozunk betűszámmal, a kisebbeket pedig inkább kiírta a másoló, de ez sem automatikusan érvényesül. Nem állapíthatunk meg tehát szabályt arra nézve, hogy mikor van betűvel leírt szám, és mikor pedig betűszám. Moravcsik érvelésének súlyát csökkentheti, hogy előzetes feltevése az volt, hogy az onogurok elvonulása után, a 7. század végén került a magyarság kazár uralom alá, ahol is 200 évig (680–889 között) élt.³⁹ Úgy vélem, hogy a három betűszámként való értelmezése, és annak a 200-at jelölő betűszámmal való összekeverése a legrégebbi párizsi kódex alapján nem igazolható.⁴⁰ Moravcsik tekintélye azonban a későbbi magyar kutatásra erősen hatott. Több kutató is rá hivatkozva 200 évig tartó kazár–magyar együttlakásról, illetve a kazár birodalomban eltöltött 200 éves időszakról tett említést.⁴¹ Mások még hosszabb, 300 éves kazár uralommal számoltak a hármas szám javítása kapcsán. Felvetették, hogy a 300-at jelölő τ' betűszám (τριάκοσίους) romlott háromra (τρεις).⁴² Ezt a hosszú kazár fennhatóságot fogadták el többen is.⁴³ Ezen emendációk közül a 'treis' szóra alakilag hasonlító τ', azaz 300-ra utaló javítás, vagy a 200-at jelölő σ' formailag még a legelfogad-

³⁷ Moravcsik Gyula: Az onogurok történetéhez. *Magyar Nyelvtudományi Társaság Közleményei*. 27. Budapest, 1930. (a továbbiakban: Moravcsik 1930) 35.

³⁸ Vö. 22. jegyzet

³⁹ Moravcsik 1930. 35.

⁴⁰ Hasonlóan vélekedett Bálint Csanád is, vö. Bálint 2006. 279.

⁴¹ Zichy 1939. 14.; Moór Elemér: *A magyar őstörténet főproblémái*. Szeged, 1943. 63.; Györfly György: *Tanulmányok a magyar állam eredetéről. A nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig. Kurszán és Kurszán vára*. Budapest, 1959. 78.; Szűcs 1992. 183.; Vásáry István: *A régi Belső-Ázsia története*. Magyar Őstörténeti Könyvtár 7. Szeged, 1993. 153.

⁴² Grégoire, H.: Le nom et l'origine des Hongrois. *Zeitschrift des Morgenländischen Gesellschaft* 91 (1937) (a továbbiakban: Grégoire 1937) 636. o. 1. jegyzet; Uő.: L'habitat primitif des Magyars et les sabartoiásfaloi. *Byzantion* 13/1 (1938) 267. o. 1. jegyzet

⁴³ G. Vernadsky szerint „a „τ' -t (háromszázat) kell a τρεις (három) helyére állítani,” vö. Vernadsky, G.–Ferdinandy, M.: *Studien zur ungarischen Frühgeschichte. I. Lebedia II. Almos*. München, 1957. 9–10.; más nézet szerint nem kell szó szerint venni a 300 évet, csak annak jelzésül, hogy a magyarok kazár vazallusok voltak a Kaganátus megalakulásától kezdve, vö. Howard-Johnston, J.: Byzantine Sources for Khazar History. In: *The World of the Khazars. New Perspectives. Selected Papers for the Jerusalem 1999 International Colloquium hosted by the Ben Zvi Institute*. Ed. Peter B. Golden–Haggai Ben Shammai–András Róna-Tas. Leiden–Boston, 2007. 186.; 200–300 évre Várady, László: Revision des Ungarn-Image von Konstantinos Porphyrogenetos. *Byzantinische Zeitschrift* 90 (1989) 26.

hatóbb. Több kutató is úgy vélekedett, hogy a hároméves időtartamra vonatkozó híradás bármilyen javítása önkényes.⁴⁴ Elfogadták a rövid, három esztendeig tartó kazár–magyar kapcsolatról szóló híradást. Eltérés abban mutatkozott, hogy a három évet az együttélésre vagy az együttharcolásra vonatkoztatták. Ennek megfelelően széles skálán helyezték el a szorosabb kazár–magyar együttműködést: a 820-as években, a 840-es években, 886–889, 889–892 között, illetőleg egy hosszabb kazár uralom egy behatárolt, rövid időszakára értelmezték az együttharcolást.⁴⁵

Hogyan foglalhatunk állást a 38. caput egyetlen konkrét, ugyanakkor vitatott időmeghatározása kérdésében? *Nézetem szerint a 3 éves időtartamhoz kell ragaszkodnunk, elsősorban azért, mert a rendelkezésünkre álló legkorábbi, párizsi kódexben betűvel kiírva a három (τρεις) olvasható.*⁴⁶ A 39. fejezetben a kavarak (kabarok) három nemzetsége/törzse kifejezésben ugyancsak kiírt betűvel szerepel a három (τρεις), teljesen azonos írásképpel.⁴⁷ A DAI magyar fejezeteiben (38–40) máshol többnyire betűszámot találunk. A 38. caputban a 'három évig' kitétel előtt a türkök/magyarok hét (επτά) törzse kifejezésnél a számnév betűszámmal (ζ') szerepel mind a szövegben,

⁴⁴ Ludwig szerint „minden javítás kérdéses,” vö. Ludwig, D.: *Struktur und Gesellschaft des Chazaren-Reiches im Licht des schriftlichen Quellen*. Inaugural Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophischen Fakultät der Westphälischen Wilhelms-Universität zu Münster, 1982. 92.; Bálint 2006. 279.; Czegléd Károly szerint „az egyetlen lehetőség pillanatnyilag az, hogy a császár szövegében levő 'hármát' érintetlenül hagyjuk”, Czegléd 1985. 121.

⁴⁵ 822–826 közé helyezte ez a 3 éves kapcsolatot Artamonov, M. I.: *Istorija Hazar*. Leningrád, 1962. (a továbbiakban: Artamonov 1962) 343–344.; a hároméves együttélést, együttharcolást a 840-es évekre, a levediai tartózkodás idejére tette Vékony Gábor: Levedia meg Atel és Kuzu. *Magyar Nyelv* 82 (1986); a 888/889-re tett ún. első besenyő támadás előtt, Harmatta 1985. 48–49.; Czegléd Károly szerint „Levedi és a kazárok hároméves együttélése 886 és 889 között volt,” vö. Czegléd 1985. 120.; 889 és 892 közötti időszakra tette Etelközben Kuun Géza: *Relationum Hungarorum cum oriente gentibusque orientalis originis I–II*. Claudiopoli, 1892, 1895. I. 136, 151.; egy hosszú, 150 éves (710–863 között) kazáriai uralmon belül egy három évig tartó közös harc emlékének tekintette Karácsonyi János: *A magyar nemzet őstörténete 896-ig*. Oradea Mare–Nagyvárad, 1924. 49, 57.; a kazárokkal a magyaroknak három évenként megújított szövetsége volt 884-ig, vö. Márki Sándor: *Magyar középkor*. Budapest, 1914. 107.; a kazár–magyar szövetség egy időszakára vonatkoztatta Macartney 1930. 101.

⁴⁶ A szöveget megtekintve, kétség sem fér hozzá, hogy semmiféle javítás nincs itt a szövegben, a másoló kiírva használta a 'három év' kifejezést (ἐνιαυτούς τρεις), vö. Cod. Parisinus Gr. 2009. fol. 109r, vers. 14. – A hármast jelölő betűszám kézirati írásképe alapján leginkább a τ(ρεις) szóra emlékeztet, annak rövidítésének tűnik a kézirat alapján, vö. egy másik szöveghely, DAI 38,69. „τρίτος”, DAI 2003. 174.; a kéziratban a hármast jelölő betűszám, γ', vö. Cod. Parisinus Gr. 2009. fol. 112r. vers. 9.

⁴⁷ „ἐν ταῖς τρεις γενεαῖς”, vö. Cod. Parisinus Gr. 2009. fol. 112r. vers. 17. – a szövegkiadásban Moravcsik Gyula a számot szövegegyeztetés miatt τρισί γενεαίς'-ra javította, vö. DAI 1950. 175.; és DAI 2003. 175.

mind pedig a sorszéli másolói jegyzetben.⁴⁸ Érdekes, hogy a 38. fejezet végén az etelközi öt folyó (Varukh–Dnyeper, Kubu–Bug, Trullos–Dnyeszter, Brutos–Prut, Seretos–Szeret) felsorolásánál csak az első (πρώτος) sorszámnevet írta ki betűvel a másoló, a másik négy sorszámnév már betűszám.⁴⁹ Ehhez hasonlóan a 40. fejezetben a törzsnevek felsorolásánál is csak az első sorszámnév (Πρώτη) szerepel betűvel, a másik hat esetében betűszámot találunk.⁵⁰ Mindez arra vall, hogy a 11. századi végi másoló, Michael Roizaítis tudatosan írt hármat betűvel mind a 38. fejezet időbeli kifejezésénél, mind pedig a 39. fejezet kavár törzseivel kapcsolatban. A szövegkiadásokban a párizsi kéziratnak megfelelően ez szerepel, és másolói hibát ugyan elvileg lehet feltételezni, de mindenképpen önkényes ezt egy másik számra cserélni. Véleményem szerint *mind filológiai, mind pedig logikai alapon feltételezhetjük, hogy egy rövid idejű, 'három éves' katonai szövetség, együttműködés jutalmául kapott Levedi előkelő kazár feleséget jutalmul.*

További kérdés, hogy van-e módunk pontosabban behatárolni ezt a háromévesre becsült együttélést és együttarcolást. A 9. századból ismerünk olyan adatokat, amelyeket ezzel a rövid idejű szövetséggel kapcsolhatunk össze. A Konstantin–Cyrill legenda szerint 860 táján a kazárok egy várost ostromoltak a Krím-félszigeten, tehát háborúban álltak a bizánciakkal. Ekkor bizánci követség ment Kazáriába, és a kazárok felfüggesztették az ostromot. A bizánci követség ugrikba, feltehetően magyarokba ütközött a Krím-félsziget elhagyása után, akik körülvették a követséget, de továbbengedték őket Kazária felé.⁵¹ Ebből a történeti kutatás arra következtetett, hogy a magyarokkal azonosítható ugrik a kazárok szövetségesei voltak 860–861 táján.⁵² Idekapcsolhatjuk azt is, hogy a Dontól nyugatra levő keleti szláv törzsek a kazárok részére adóztak, amelyről az orosz őskronika tett említést a 852-es és 859-es éveknél.⁵³ Feltételezhetjük, hogy a magyarok együttműködtek a kazárokkal abban, hogy

⁴⁸ Cod. Parisinus Gr. 2009. fol. 109r. vers. 8–9.; – Moravcsik Gyula a szövegkiadás lábjegyzetében feltüntette azt, hogy a párizsi kéziratban a hepta betűszámmal (ζ) fordul elő, viszont a kiadás görög szövegében kiírta betűvel (ἑπτὰ) a számot; vö. DAI 38,11; DAI 2003. 170–171.

⁴⁹ Cod. Parisinus Gr. 2009. fol. 112r. vers. 6–12.; DAI,38,68–71; DAI 2003. 174.

⁵⁰ A törzsek sorszámneveire Cod. Parisinus Gr. 2009. 113r. vers. 2–7.; vö. DAI 40,3–6; DAI 2003. 174–175.

⁵¹ A Konstantin–Cyrill legenda magyar fordítására vö. *A honfoglalás korának írott forrásai*. Olajos Teréz, H. Tóth Imre és Zimonyi István közreműködésével szerk. Kristó Gyula. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7. Szeged, 1995. (a továbbiakban: HKÍF) 160. (Ferincz István)

⁵² Kazár-magyar szövetségre következtetett Artamonov 1962. 345.; Vajay, Szabolcs: *Der Eintritt des ungarischen Stammesbundes in die europäische Geschichte (862–933)*. München, 1968. (a továbbiakban: Vajay 1968) 1968. 12–13.; Kristó 1980. 92.; Czeglédy 1985. 119.; Tóth 1998. 162.; Tóth 2011. 135.

⁵³ Hodinka Antal: *Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai*. Budapest, 1916. 38–39, 48–49.; Boba, Imre: *Nomads, Northmen and Slavs. Eastern Europe in the Ninth Century*. The Hague-Wiesbaden, 1967. 57–58, 66.

katonai erővel adózásra kényszerítsék a szláv törzseket. Nyilván saját maguk is hasznot húztak ezekből a közös portyákból.⁵⁴ A hároméves kazár–magyar együttműködés egyik lehetséges időszaka tehát a 850-es évek vége, illetve a 860-as évek eleje. A másik, feltehető időszak a 870–880-as évek, amikor a Dzsajháni-hagyomány feljegyzései szerint a kazárok a besenyők ellen vezettek évenkénti hadjáratokat.⁵⁵ Ekkor is feltételezhetünk kazár–magyar katonai szövetséget, amely a besenyők elleni harcokat foglalhatta magában a Volga mellett.⁵⁶ A 870/880 tájára vonatkoztatott Dzsajháni-hagyomány (Ibn Ruzsza, Gardízi) szerint a magyarok rendszeres hadjáratokat vezettek a közeli szláv törzsek ellen, foglyokat ejtettek és élelmiszeradóra kényszerítették őket.⁵⁷ Feltételelesen ekkor is számolhatunk kazár–magyar szövetséggel, bár nem biztos, hogy a magyarok ekkor nem a kazárok „hatósugarából” kieső távolabbi keleti szláv (tivercek, ulicsok stb.) törzseket támadták, a kazároktól függetlenül.⁵⁸ Tehát vannak olyan időszakok, amikor bizonyos adatok kombinációjából feltételezhetjük a rövid idejű, „jelképesen” 3 éves együtt harcolást: *a 850-es évek vége–860-as évek eleje (859–861), vagy a 870-es–880-as évek.*

A következő, negyedik időhatározó a kangar besenyőktől elszenvedett vereség után szerepel. A konsztantinoszi leírás szerint a magyarok serege kettészakadt, a nyugati rész Levedi vezetésével Etelközben telepedett le. A letelepedés után „*kevés idő múltával*” (ολίγου δε χρόνου)⁵⁹ Levedit a kagán Kazáriába hívta, és fejedelmi címet ajánlott fel számára. Levedi elhárította magától a méltóságot, illetve Álmos vajdát, vagy annak fiát ajánlotta. Így Etelközben került sor a fejedelmválasztásra, Árpád pajzsra emeléssel való beiktatására. A rövid időre vonatkozó kifejezés az etelközi fejedelmválasztás időbeli meghatározására szolgált. Itt több probléma is fel-

⁵⁴ Tóth 1998. 134, 161–162.; Makk Ferenc: A korai magyar történelemről. In: uő.: *A Turulmadártól a kettőskeresztig*. Szeged, 1998. (a továbbiakban: Makk 1998) 31–32.; Tóth 2011. 111.

⁵⁵ *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*. Sajtó alá rendezte Györfly György. Budapest, 2002. (a továbbiakban: MEH) 90. (Czeplédy Károly); Kmoskó Mihály: *Mohamedán írók a steppe népeiről. Földrajzi irodalom I/1*. Magyar Óstörténeti Könyvtár 10. Szerk. Zimonyi István. Budapest, 1997. (a továbbiakban: Kmoskó 1997) 204. (Ibn Ruzsza); Zimonyi István: *Muszlim források a honfoglalás előtti magyarokról. A Āryh ān Ī-hagyomány magyar fejezete*. Magyar Óstörténeti Könyvtár 22. Budapest, 2005. (a továbbiakban: Zimonyi 2005.) 35 (Ibn Ruzsza) 39. (Gardízi).

⁵⁶ Tóth 1998. 134, 163.; Tóth 2011. 111–112. 136.; a 850-es évekre tette Kristó 1980. 85–100; Kristó, Gyula: *Hungarian History in the Ninth Century*. Transl. by Novák, Gy. Szeged, 1996. 138, 143–145.; 886–889 közé tette Czeplédy 1985. 120.

⁵⁷ MEH 89.; HKIF 33. (Ibn Ruzsza), 38. (Gardízi); Kmoskó 2007. 208–209. (Ibn Ruzsza) Zimonyi 2005. 35. (Ibn Ruzsza) 37. (Gardízi)

⁵⁸ Tóth 1998. 134, 161–162.; Tóth 2011. 111, 134–135.

⁵⁹ Cod. Parisinus Gr. 2009. fol. 110r. vers. 11.; DAI 38,31–32; DAI 2003. 172–173. „Kevés idő múltával” fordításra vö. Moravcsik Gyula, DAI 2003. 173.; „rövid idő múlva,” vö. Marczali Henrik, MHK 121.; „kevés idő telvén el”, vö. Uhrman 1987. 209.; „egy kevéssel később” (a short while afterwards), vö. Jenkins, DAI 1967. 173.; „rövid idő után” (nach kurzer Zeit), vö. Belke-Soustal, DAI 1995. 190.

merül. Egyrészt az Etelközbe való betelepedés idejét is csak bizonytalan történeti kombinációk révén lehet meghatározni. Másrészt az is nehézséget jelent, hogy a „kevés idő” relatív időmeghatározás, szemben a 3 éves időtartammal vagy a besenyő fejezet 50 vagy 55 év korábbra utaló időmeghatározásával. Kristó Gyula ebben a kifejezésben az események gyors egymásutánját feltételezte a 850-es évekre vonatkozóan.⁶⁰ Hasonlóképpen rövid időt feltételezett Harmatta János, későbbi periódusra vonatkoztatva, 888/889-et követően. Szerinte „az első besenyő támadás és Árpád megválasztása között” mindössze „egy-két év lehetett, mert a tudósítás szerint a kazár kagán a besenyő támadás után ’kevés idő múlva’ küldött Lebedias-ért.”⁶¹ A kevés idő múltával időhatározó pontosabb meghatározása annak függvénye, hogy a kangar–besenyő háborút mikorra tesszük, illetőleg számolunk-e egyáltalán vele. A történeti kutatásban több időpontot is feltételeztek az ún. első besenyő–magyar vagy kangar–szavárd háború időpontjaként (750 k., 850 k., 889, 893 stb.).⁶² Valójában a felmerült időpontok majd mindegyike történeti kombináció eredménye, ezért mindenképpen bizonytalan. Egyedül a 889-es keltezés kapcsolódik történeti forráshoz. Regino apát 906-ban befejezett krónikájában ennél az évnél emlékezett meg a magyarokról részletesen. Megemlítette a magyarok besenyők általi kiűzését Don (Thaiais) menti hazájukból, s kóborlásukat a pannónok és avarok pusztáin, tehát a honfoglalást.⁶³ Regino ugyanakkor csak egyetlen besenyő háborúról tudott. Feltehetően tévesen keletkezte a besenyők támadását, és a magyarok kiűzését a 889-es évre.⁶⁴ A történeti kutatásban azt is felvetették, hogy csak egyetlen olyan besenyő háborúval számolhatunk, amely kimozdította a magyarokat korábbi hazájukból. Ennek kapcsán a DAI 38. fejezetének hagyományos, a múltból a jelen felé haladó ’lineáris’ értelmezésével szakítva feltételezték, hogy két forrást, jelentést szerkesztettek egybe. A két történet mindegyike tartalmazott egy letelepedésről szóló tudósítást (Levedia, Etelköz), egy kazár epizódot (együttharcolás és ennek fejében kazár feleség, illetve Levedi kazár követsége, a kagáni ajánlat és etelközi fejedelmválasztás), és egy, a szállásterületről való kiűzetéssel járó besenyő támadást.⁶⁵ E feltevés szerint a DAI 38.

⁶⁰ Kristó 1980. 128.

⁶¹ Harmatta 1984. 429–430.; Harmatta 1985. 48–49. – Regino 889. évi tudósítását „rehabilitálta” Harmatta, amely szerinte az első besenyő támadás időpontját őrizte meg.

⁶² Vö. összefoglalóan Commentary 144–145.; Tóth Sándor László: Az etelközi magyar-besenyő háború. *Századok* 122 (1988) 544–547.; Tóth 1998. 175–176.; Tóth 2011. 146–147.

⁶³ *Scriptores rerum Germanicarum ad usum scholarum. Reginonis Abbatis Prumiensis Chronicon*. Rec. F. Kurze. Hannoverae, 1890. (a továbbiakban: SRG Regino) 131–132.; vö. magyar fordítására HKÍF 197, 198.

⁶⁴ Regino évszámát megkérdőjelezte Györffy György: A besenyők európai honfoglalásának kérdéséhez. *Történelmi Szemle* 14 (1971) 282–283.

⁶⁵ Macartney 1930. 98–108.; Grégoire 1937. 632–633.; Tóth Sándor László: Megjegyzések a Levedia–Etelköz problémához. In: *A Kárpát-medence és a steppe*. Szerk. Márton Alfréd. Magyar Őstörténeti Könyvtár 14. Budapest, 2001. 133.; Tóth 2011. 11–12.

fejezete két 'párhuzamos' történetet integrált. Úgy vélem, hogy nem az ún. első besenyő támadással kell összekapcsolni a „kis idő múlva” kifejezést, hanem az etelközi letelepedéssel. Ez – hasonlóképpen a Kazáriához közeli Levediahoz való megtelepedéshez – régen történt, tehát hozzátétőlegesen a 850 körüli időre tehetjük. A letelepedés után bizonytalan idő elteltével hívatta magához a kagán Levedit.

Az ötödik időmeghatározás az etelközi fejedelmválasztás után szerepel. Eszerint „néhány év múlva” (Μετὰ δέ τινος χρόνου) a besenyők rátörtek a türkökre, és fejedelmükkel, Árpáddal együtt elűzték őket.⁶⁶ Az esemény, a Kárpát-medencei honfoglalást kiváltó etelközi besenyő támadás időpontját nagyjából ismerjük, 894–896-ra tehetjük. Vitatható az, hogy milyen időtartamot jelölhetett a fenti kifejezés, tehát mennyi idővel korábban kerülhetett sor az etelközi fejedelmválasztásra. A szakirodalomban általában elfogadták a rövid, néhány éves intervallumot sejtető fordítást.⁶⁷ Harmatta János szerint a magyarok bulgáriai hadjáratát is tartalmazó DAI 51. fejezete alapján a kifejezés „hozzátétőleges időértéke meg is határozható.” Eszerint Podaront, aki kitüntette magát a bulgáriai harcokban, Bölcs Leó császár többször is előléptette, és a második előléptetést követően, „néhány év után” katonai kormányzó lett.⁶⁸ Harmatta rekonstrukciója szerint Podaron három előléptetése Bölcs Leó uralkodása alatt, a 896. évi bolgár–magyar háború és 908 között történt, így a „meta de tinas khronous” időértéke számára „nem marad több 5–6 évnél.”⁶⁹ Ertelmezése szerint Árpád 890-re tehető fejedelmmé választása és a második besenyő támadás (895/896) között legfeljebb 5–6 év telhetett el.⁷⁰ Györfly György hangsúlyozta, hogy „noha a tolmács útján közölt, és görögre fordított szavaknak nem tulajdoníthatunk perdöntő jelentőséget, a 'tis' névmás 'egy, egynémely, kevés' jelentése amellet szól, hogy a két támadást [ti. besenyő támadást – T. S. L.] kevés idő választotta el egymástól.”⁷¹ Róna-Tas András, vélhetően Harmatta és Györfly nyomán, hangsúlyozta, hogy az etelközi választás és a besenyő támadás közti „néhány év” kifejezés „legfeljebb 4–5, de legalább 2–3 évet jelent, vagyis nagyjából a 889–890 körüli éveket.”⁷² Mások vitatták az időhatározói kifejezés hagyományos értelmzését, többen is bizonytalan időtartamra utaló, „valamennyi idő után” fordí-

⁶⁶ Cod. Parisinus Gr. 2009. fol. 111r.–vers. 18.–fol. 111v. vers. 1.; DAI 38,54; a „néhány év múlva” fordításra Marczali Henrik, HMK 122.; ugyanígy Moravcsik Gyula, DAI 2003. 173.; angolul is hasonlóképpen adta vissza Jenkins, vö. DAI 1967. 173. „some years later”; németül Belke-Soustal is, vö. DAI 1995. 191. „nach einigen Jahren.”

⁶⁷ Vö. Györfly György: *Legenda és valóság Árpád személye körül*. *Kortárs* 1977/1. szám, (a továbbiakban: Györfly 1977) 108–109.; Harmatta 1984. 430.

⁶⁸ DAI 51,131; DAI 2003. 252–253.

⁶⁹ Harmatta 1984. 430.; Harmatta 1985. 48.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ Györfly 1977. 108–109.

⁷² Róna-Tas András: *A honfoglaló magyar nép*. Budapest, 1996. (a továbbiakban: Róna-Tas 1996) 260.

tást adtak.⁷³ Hasonlóképpen felmerült a „bizonyos idő múlva” értelmezés lehetősége is.⁷⁴ Vékony a 38. fejezet vonatkozó passzusát (38,55) sajátos módon kombinálta a 37. fejezet eseményeivel, ti. hogy a „besenyők területét – bizonyos idő múlva – elfoglalták az úzok, a besenyők pedig arra a földre telepedtek, amelyen korábban a turkok laktak (DAI 37,5–14). azaz Atelkuzu területére.”⁷⁵ Legrészletesebben Kristó Gyula érvelt a hagyományos, rövid időt feltételező, Györffy-féle értelmezéssel szemben. Szerinte „a középkori-szerzők időtartam-meghatározásait általában nem szabad szigorúan, netán szó szerint vennünk.” Hozzátette, hogy „ha a hároméves együttélés kapcsán kétely fogalmazódhat meg, itt még inkább jogos az ellenvetés, hogy mindössze kétéves [ti. 893 és 895 között – T. S. L.] időkülönbséggé zsuorítsunk össze egy eleve bizonytalan időmeghatározást.”⁷⁶ Álláspontja szerint a „görög τῆς szócska határozatlan névmás, így a Μετὰ δὲ τινῶς χρόνους kifejezés teljes joggal értelmezhető bizonytalan időhatározónak, és fordítható ’egy bizonyos idő után’ kifejezéssel.”⁷⁷ Kristó Gyula fordítási javaslatát „a DAI nyelvhasználatával összeegyeztethetetlennek” nevezte Olajos Terézia.⁷⁸ Szerinte a „μετὰ τινῶς χρόνους” vagy hasonló változata gyakran szerepel a DAI-ban, és a többes számú alak minden esetben ’év’, ’esztendő’ jelentésű.⁷⁹ Legfőbb példája erre a DAI 30,85 szöveghelye, ahol konkrét számnév után szerepel a „khronos” szó többes számú alakban (khronous): „miután 7 évig harcoltak.”⁸⁰ Olajos feltételezte, hogy a szöveghelyhez közel levő, a ’τῆς’ szót is magukban hordozó passzusok esetében is ’év’ és nem ’idő’ jelentéssel bír a többes számú alakban (khronous) levő szó.⁸¹ Olajos hozzátette, hogy az ’egy idő után’ kifejezésére Konsztantinosznál a ’khronos’ szó egyes számban áll.⁸² Véleménye szerint helyes Moravcsik Gyula és Jenkins „néhány év múlva” fordítása.⁸³ Vitathatlan,

⁷³ Macartney 1930. 231. „after some time”; Grégoire 1937. „Quelques temps apres”; Litavrin-Novoszelcev, DAI 1991. 161. „Через некоторое время.”

⁷⁴ Vékony 1986. 46.; Kristó 1980. 127.

⁷⁵ Vékony 1986. 46.

⁷⁶ Kristó 1980. 127.; – Harmattánál ez 5–6 éves időtartam (890–895/896 között)

⁷⁷ Kristó 1980. 127–128.

⁷⁸ Olajos Terézia: Néhány nyelvi észrevétel a „De administrando imperio” magyar vonatkozású részleteihez. *Magyar Nyelv* 1995. (a továbbiakban: Olajos 1995). 47; vö. még Olajos Terézia: *Bizánci mozaikok. Avarok, szlávok, bolgárok, magyarok. Válogatott tanulmányok*. Szeged, 2012. (a továbbiakban: Olajos 2012.) 195.

⁷⁹ Olajos 1995. 47.; Olajos 2012. 194. – az általa felsorolt példák DAI 32,33; 38,55; 51,131; 53,162; 53,179; 53,47

⁸⁰ DAI 30,85. vö. DAI 2003. 145.; Olajos 2012. 194.

⁸¹ Így például a DAI 30,67 „epi tinas oun khronous” – „miután néhány évig” vö. DAI 2003. 143. és DAI 30,78–79 „mekhri de khronón tinón” – „néhány évig” – vö. DAI 2003. 143.; vö. Olajos 2012. 194.

⁸² Olajos 2012. 194. – vö. pl. DAI 29,88

⁸³ Olajos 2012. 194–195.

hogy a számnevek után többes számban álló 'khronos' szónak 'év' jelentése van, erre a DAI egyéb passzusait is lehetne még említeni.⁸⁴ Az Olajos Terézia által felsorolt, a 'tis'-t magában hordozó példák közül – az ominózus 38,55-öt egyelőre kivéve a sorból – egy vitatható. Konsztantinosz a DAI 32,33 passzusában a szerb fejedelmek felsorolásakor megemlíti, hogy „bizonyos idő múlva (Meta khronous tinas) tőlük származott Vojiszláv.”⁸⁵ Itt a kifejezés fordítható úgy, ahogy Moravcsik Gyula tette, „bizonyos idő múlva,” jóllehet Jenkins itt is „a néhány év után” fordítást adta.⁸⁶ Ez azt jelentheti, hogy bár az Olajos Terézia által felhozott filológiai érvek a hagyományos „néhány év múlva” fordítás mellett látszanak tanúskodni, konkrét ellenpélda (32,33) lévén nem lehet azt kizárni, hogy a DAI 38,55 esetében az általánosabb, „valamennyi idő/év” értelmezés helytálló lehet, ahogy azt Kristó Gyula felvetette. Nézetem szerint a hangsúly nem azon van, hogy az időtartamot az általánosabb 'idő', vagy a körülhatároltabb 'év' szóval fordítsuk, hanem a mennyiségjelzőként szereplő 'tis' értelmezésén. Ezt 'a kevés' vagy 'néhány' szóval, illetve a bizonytalanságot érzékeltető 'valamennyi' vagy 'bizonyos' szóval egyaránt lehet fordítani. Úgy vélem, hogy akkor járunk el helyesen, ha *az időtartam relativitását érzékeltetjük, és a „valamennyi év múlva/után” vagy „bizonyos idő múlva/után” értelmezést adjuk.* Nem bizonyítható Györffy vagy Harmatta feltevése, hogy mindössze két, vagy öt-hat év időtartamként értékeljük ezt a bizonytalan időhatározót. Igaz, az sem igazolható, hogy kitágítsuk ezt kb. 40 évnyi időtartamra (850-es évek és 895 között), ahogy azt Kristó Gyula tette. *Nézetem szerint hozzávetőlegesen sem becsülhető meg, hogy az etelközi fejedelmválasztáshoz képest mikor került sor a besenyők támadására, amely Etelköz elhagyásához, és a honfoglaláshoz vezetett.* Még azt is megkockáztatom, hogy a 'keves idő (év) múlva' és a 'valamennyi év (idő) múlva' időhatározói kifejezések között lényegi különbség nincs, mindkettő relatíve érzékelteti az időbeli távolságot a bizánci császár által feljegyzett, a történeti emlékezetben megőrzött, régi események között.

A 38. caputban végén szereplő hatodik, múltra vonatkozó kifejezés az „*abban az időben*” (ἐν ᾧ τῶ τότε καιρῶ), amely jelentésében megegyezik második időhatározóval. A passzus szerint „a besenyők helyét, amelyen abban az időben a türkök laktak, az ott levő folyók neve szerint hívják.”⁸⁷ Ez a passzus a magyarok egykori és a besenyők „mostani” szállásterületét írta le öt folyó (Varukh-Dnyeper, Kubu-Bug, Trullos-Dnyeszter, Prutos-Prut, Seretos-Szeret) segítségével. Az „abban az időben” időhatározó vélhetően ugyanazzal a jelentéssel bír, mint a fentebb már idézett, második időhatározó, és ugyanazt az időszakot jelöli, a „régén” történt megtelepedéstől kezdve. A feltehetően más forrásból eredő részt egyaránt vonatkoztathatjuk Leve-

⁸⁴ Vö. pl. DAI 32,72 „meta de khronous treis” – „három év múlva” – vö. DAI 2003. 157.; DAI 32,74. „meta de kronous duo” – „két év múlva” – vö. DAI 2003. 157.

⁸⁵ DAI 32,33, vö. DAI 2003. 154–155.

⁸⁶ DAI 2003. 155.; Jenkins fordítására „after some years, vö. DAI 1967. 155.

⁸⁷ Cod. Parisinus Gr. 2009. fol. 112r. vers. 2–6.; DAI 38, 66–67; DAI 2003. 174–175.

diára, vagy Etelközre, amelyek egyaránt a magyarok honfoglalást előtti szállásterületét jelentik.⁸⁸

A DAI 38. fejezete időmeghatározásainak elemzése alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy a caput időszerkezetét ugyan felvázolhatjuk, de biztos kronológiai következtetéseket, konkrét időmegállapításokat aligha tehetünk. Nem a *'relatív' időmeghatározások* ('régén', 'abban az időben', 'kevés idő múlva', 'valamennyi idő múlva'), sőt *nem is annyira az egyetlen konkrét időtartam* ('három év') alapján építhetünk fel kronológiát, hanem az *események* (kazár szövetség, besenyő támadás, honfoglalás) és a *történeti szereplők* (Levedi, Álmos, Árpád) alapján adhatunk hipotetikus időrendet. Ezt összekapcsolhatjuk más források pontosabb kronológiai adataival, és így helyezhetjük biztosabb, bár még mindig feltételes alapokra a konsztantinoszi történet kronológiáját. Utóbbiak alapján a konsztantinoszi történetet a 9. század második felére helyezhetjük.

⁸⁸ Tóth 1998. 54–55.; Tóth 2011. 44–45.

Time Relations in Chapter 38 of
De Administrando Imperio and the Hungarian Early History

The study examines the relatives of time in chapter 38 of De Administrando Imperio, which was compiled under the rule of the Byzantine emperor, Constantine Porphyrogenate between 948 and 952. The chapter is about the origin and history of the Hungarians (Magyars) before their settlement in the Carpathian Basin between 895 and 900. There are altogether six relatives of time referring to the past history of the Hungarian tribes. Most of these relatives – 'of old', 'at that time', 'a short while afterwards', 'some years/time later', 'at that time' cannot be connected surely to definite time. There is only one exact time relation: „for three years” the Hungarians lived and fought together with the Chazars. Supposing a mistake from the part of the copyist of the original text, some scholars substituted it with a much longer period (20, 30, 200, 300 years). In my opinion, based on the testimony of the oldest copy (Codex Parisinus Graecus 2009), one should accept this short interval, because the number 'three' (τρεις) was written in letters, and not with the so-called 'letter-number'. I think, that the military alliance of the Hungarians with the Chazars can be dated either between 859–861 or at about 870–880. It is highly probable, that chapter 38 can be divided into two sections, based on two reports. Each of these sections contains a story of a settlement (Levedia; Etelköz), a Chazar episode (military alliance and the Chazar marriage of Levedi; the visit of Levedi to Chazaria, the 'offer of the Khagan' and the election of prince in Etelköz), and a Pecheneg attack against the Hungarians. With the help of the relatives of time and considering the two generations of leaders (Levedi and the son of Álmos, Árpád) we may date the story of the Hungarians described by Emperor Constantine at the second half of the ninth century.

HALMÁGYI MIKLÓS

BŰNBÁNAT ÉS EMLÉKEZÉS MERSEBURGI THIETMAR KRÓNIKÁJÁBAN*

„... mert, ha ebben a világban kevés jót tettem is, legalább mindig megemlékezem azokról, akik meghaltak.”¹

Az ezredforduló korában nagy szerepe volt a halottakra való emlékezésnek. A memoria szellemisége tükröződik Thietmar, merseburgi püspök művében is. Ahogy a fenti idézetből láttuk, az emlékezés összekapcsolódik nála a bűntudattal és a bűnbánattal. A szász püspök azzal a szándékkal kezdte el diktálni krónikáját, hogy a merseburgi püspökség és a szász királyok történetét az utókorra hagyományozza. A hatalmas alkotás azonban nemcsak erről szól. Helyenként kitágul a szerző látóköre, és Európa számos népéről, uralkodók tetteiről ír krónikát. Mászol összeszűkül a szemhatára, és arra figyel, ami egy ember számára fontos lehet: rokonairól, lelki szempontból hozzá közel állókról beszél, és saját magáról sem hallgat. Önéletrajz-szerű gondolatokban az olvasó elé tárja külső tulajdonságait és bűncit. Mások bűnbánatáról, vezekléséről is olvashatunk krónikájában. Hogyan gondolkodott rokonairól, ismerőseiről és saját életéről egy birodalmi püspök, aki egyházmegyéjének és királyainak történetéről írt krónikát? Dolgozatom remélhetőleg hozzásegít ahhoz, hogy közelebb jussunk az ezredforduló idején élt ember lelki, érzelmi életének, önzonosságának megismeréséhez.

Ha Thietmar krónikáját fölnyitjuk, először egy hexameteres ajánlást olvashatunk.² Előbb testvéréhez, Siegfriedhez, majd leendő püspökutódjához szól. A kró-

* A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése országos program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

¹ *Thietmari Merseburgensis episcopi, Chronicon = Thietmar von Merseburg, Chronik*. Neu übertragen und erleuchtet von Werner Trillmich. Darmstadt, 1974. (a továbbiakban: Thietmar 1974) IV. 75. (Az idézetek magyar változatának készítéséhez felhasználtam Trillmich fordítását.) Lásd még Holtzmann, Robert (hrg.): *Einleitung. Die Chronik des Bischofs Thietmar von Merseburg und ihre Korveier Überarbeitung*. Berlin, 1955.² VII–XLV. (a továbbiakban: Holtzmann 1955)

² A krónika eredeti példányát Drezdában őrzik, vö. Holtzmann 1955. XXXIII. Ez a példány hiányosan maradt ránk, a hexameteres bevezető nem maradt fenn benne. Fennmaradt a krónikának egy 12. századi átdolgozása is, amit Corvey-ben készítettek. Ez most Brüsszelben található. A brüsszeli változatban fennmaradt a bevezető szöveg. Itt olvasható, hogy Thietmar a szász királyokról és Merseburgról akart írni. A első fejezetben azt jelöli meg célként, hogy Merseburgot kiemelje

nika további részeiben is tapasztalhatjuk, hogy személyesen megszólít valakit. Van, hogy egyszerűen az olvasót, másutt leszűkíti a kört, és utódjához intézi szavait. Lelki kapcsolatot hoz létre önmaga és a későbbi kor embere közt, hisz olvasója és utóda segítségét, annak imáit és alamizsnálkodását kéri.³

Az első ajánlásban adja meg a szerző krónikája célját. A merseburgi püspökség történetét akarja bemutatni. A püspökség története szorosan összefonódik a szász királyok történetével, így a krónika a püspökség története mellett a szász királyok történetét is bemutatja. A fejezetek (könyvek) is a királyok uralkodása szerint különülnek el. A krónika nyolc könyvből áll. Az első könyv I. Henrikről szól (919–936). Ő vette körül fallal Merseburg városát. A második könyv Henrik fiáról, I. Ottóról szól (936–973). Ő alapította a merseburgi püspökséget 968-ban. A harmadik könyvben I. Ottó fiáról, II. Ottóról olvashatunk (973–983). Ő volt az, aki 981-ben feloszlatta a püspökséget. A negyedik könyv II. Ottó fiáról, III. Ottóról szól (983–1002). Az utolsó négy könyv II. Henriket mutatja be. Ő volt III. Ottó másodunokatestvére, egyben a szász dinasztia utolsó sarja. 1004-ben ő alapította újra a püspökséget.⁴ A krónika mindegyik könyve hexameteres bevezetővel indul.

A krónikás családtörténete összefonódik a birodalom történetével, saját élete pedig a püspökségével. Thietmar rangos szülőktől származott. Rokonai, ismerősei az uralkodók közelében mozogtak, ott voltak a csatákban, hadjáratokban. A krónikás így nem mulasztja el, hogy az uralkodók kapcsán adózzon a rokonok emlékének is. A krónika egyes részei már halottaskönyvre emlékeztetnek.⁵ Thietmar följegyzí meghalt kanonoktársai, püspöktársai nevét, és ír róluk néhány méltató sort. Az egész krónikában fontos szerep jut az emlékeztetnek. Ennek lehetett világias célja: a krónikás azért emlékezett a régi tettekről, emberekről, hogy fönmaradjon a hírük. Lényegesebb azonban az emlékezés vallási szerepe: Thietmar azért jegyzí fel a régick nevét, hogy az utódok imádkozhassanak a megholt bünösökért, követhessék a szent elődök példáját, és kérhessék a közbenjárásukat. „... mert, ha ebben a világban kevés

a feledés homályából. Elképzzelhető, hogy a corvey-i másoló változtatott az eredeti bevezető szövegen, és beszúrta oda a szász királyokról szóló sorokat. A krónika többi könyvének bevezetői az eredeti szövegben is fennmaradtak. A corvey-i másoló főképp ezeken a szövegeken változtatott, a krónika többi részét általában pontosan másolta. Lippelt, Helmut: *Thietmar von Merseburg, Reichsbischof und Chronist*, Köln–Wien, 1973. (a továbbiakban: Lippelt 1973) 139–140.

³ Thietmar 1974. V. 12.

⁴ Lippelt 1973. 139.; Arról, hogy Thietmar miként gondolkodott a püspökségről, királyokról, Egyházzról, merseburgi püspökségről, politikáról, történelemről, lásd Bagge, Sverre: *Kings, Politics, and the right order of the world in German historiography c. 950–1150*. Leiden–Boston–Köln, 2002. 95–188. (a továbbiakban: Bagge 2002) – A bünbánnal kapcsolatban Bagge felhívja a figyelmet arra, hogy Thietmar megemlíti a királyok bünbánnátát, vö. Bagge 2002. 176.

⁵ Lásd Thietmar 1974. IV. 60–75.

*jót tettem is, legalább mindig megemlékezem azokról, akik meghaltak.*⁶ Thietmar a visszaemlékezéssel kapcsolatot biztosít élők és holtak, jelen és múlt között. Ez a közösségtudat szempontjából is szem előtt tartandó, hisz a holtakra való emlékezés erős lelki köteléket jelent. Az önéletrajzi részeknek is vallásos szerepük van: írásba foglalt gyónás ez, ahol a szerző önmarcangoló módon megvallja bűneit, és az olvasó imádságát kéri.

Thietmar önazonosságtudatának egyik megnyilvánulása a családjával való közösségvállalás. A dédszüelőkig vezet vissza származását. Két dédapjáról emlékezik meg, mindkettőt Lotharnak hívták. I. Henrik oldalán harcoltak a pogány szlávok ellen a lenzeni csatában, 929 szeptemberében. Mindketten ott lelték halálukat.⁷ Thietmar családja tehát már régi időktől fogva szemben állt a pogány szlávokkal.

A családi prépostságnak Walbeckben ugyancsak fontos szerepe volt Thietmar önazonosság tudatában. A krónikás egyik nagyapja,⁸ Lothar alapította. Lothar a szászországi Walbeck grófja volt. 941-ben részt vett egy I. Ottó elleni összeesküvésben. Az összeesküvést leleplezték, a résztvevőket kivégezték. Thietmar nagyapját is halálra ítélték, de hatalmas pártfogója, Babenberg Berthold megmentette őt. Lothar, hogy bűnét levezelje, prépostságot alapított Walbeckben, az Aller folyó mellett.⁹ Később még találkozunk a prépostságnak a családban betöltött jelentőségével.

Thietmar apja, Siegfried 972-ben nőtlen fiatalemberként részt vett egy lengyel-ellenes hadjáratban, Hodo örgróf oldalán. Mieszko lengyel fejedelem testvére azonban Zehdennél legyőzte a német lovagokat. A lengyelekkel szembeni ellentét is réggen megvolt tehát a családban.¹⁰

A 983. esztendő fontos a birodalom és a család történetében egyaránt. A német és lengyel területek között pogány szláv törzsek éltek, 983-ig német uralom alatt. Ebben az évben föllázdak. Fölperzselték a brandenburgi és havelbergi püspöksé-

⁶ Thietmar 1974. IV. 75. „... quia, etsi in hoc seculo parum boni operatus sum, tamen defunctorum semper memor sum.” Misch, Georg: *Geschichte der Autobiographie*. Zweiter Band, Erster Teil, Zweite Hälfte. Frankfurt an Main, 1955. (a továbbiakban: Misch 1955) 511. Thietmar emléket akar állítani a megholtaknak, vö. Lippelt 1973. 129–130. Thietmar megemlékezései nem a földi dicsőséget szolgálják, hanem a lelki üdvöt. Lippelt figyelmeztet rá, milyen szerepet kapnak a krónikában nők a megholtakra való emlékezésben. Althoff, Gerd: *Adels- und Königsfamilien im Spiegel ihrer Memorialüberlieferung Studien zum Totengedenken der Billunger und Ottonen*, München 1984. 229. Althoff Lippeltnek ad igazat.

⁷ Thietmar 1974. I. 10.

⁸ Nagyszülei nevét mind feljegyezte Thietmar. Lothar és Matild voltak az apai nagyszüelők, Henrik és Judit pedig az anyja szülei. A fent említett dédapák közül az egyik Lothar nagyapának, a másik Henriknek volt az apja, a nagyanyák más apáktól származtak. Apai nagyszüelők: Lothar: Thietmar 1974. II. 21. Matild: Thietmar 1974. IV. 17. Anyai nagyszüelők: Henrik: Thietmar 1974. III. 6.; Judit: Thietmar 1974. II. 42.; vö. még Holtzmann 1955. VII–VIII.

⁹ Thietmar 1974. II. 21., VI. 43.

¹⁰ Thietmar 1974. II. 29.; Holtzmann 1955. XIV.

get, végigsöpörtek a szász területeken. A szász urak csak a Tanger folyónál tudták őket megállítani. A tangeri csatában ismét ott találjuk Thietmar apját, Siegfriedet.¹¹

Siegfriednek és Kunigundának hat közös gyermeke született. Henrik, Frigyes, Thietmar, Siegfried, Brúnó és Oda. A legidősebb fiú, Henrik örökölte apja grófságát, a másodszületött Frigyes Magdeburg várgrófja lett. A fiatalabb fiúk egyházi pályára léptek. Thietmar merseburgi püspök lett, egyik öccse, Siegfried Münster püspöke. Őt azért is fontos megemlíteni, mert Thietmar neki küldte el a krónikáját. Másik öccse, Brúnó Verden püspöke lett.¹² Thietmar feljegyezte fivérei nevét, lánytestvéréről, Odáról azonban hallgatott. Egy másik forrás, az Évkönyvíró Saxo említi meg Odát, mint Walbecki Siegfried lányát.¹³ Meg kell még említeni Willigis nevét is, aki törvénytelen fia volt Siegfried grófnak. Willigis 1009-ben prépost lett a családi kolostorban, Walbeckben.¹⁴

Thietmar unokafivérei közül megemlítendő Querfurti Brúnó, a mozgalmas életű hittérítő. Másik unokafivére, Schweinfurti Henrik a II. Henrik ellen indított felkelésével tette magát ismertté. Thietmar róluk is megemlékezik krónikájában. Werner nevű unokatestvérének esete sajátos példája a családi összetartásra. A nagyhatalmú thüringiai úr, Meisseni Ekkehard lányát, Liudgardot Wernernek ígérték feleségül. Miután azonban Ekkehard nagy befolyásra tett szert III. Ottó udvarában, nem akarta a lányát Wernerhez adni. Liutgardot Quedlinburgban őrizték, I. Ottó lányának, Matildnak gondjaira bízva. Werner elhatározta, hogy Thietmar fivéreinek, Frigyesnek és Henriknek segítségével megszökteti a lányt. A vállalkozás sikerrel járt, Liutgardot akarata ellenére sikerült Walbeckbe juttatniuk. Werner azonban utóbb arra kényszerült, hogy visszaadja a lányt Matildnak.¹⁵ Meisseni Ekkehard halála után Liutgard végül is visszakerülhetett a vőlegényéhez. Thietmar megjegyzi, hogy igazságtalanul szakították el őket egymástól.¹⁶

A családtörténet, a rokonság bemutatásából látszik, hogy a krónikás püspök számára sokat jelentett a nemzetséghez való tartozás. Közösséget vállalt élő és megholt rokonaival, vállalja bűnüket és erényeiket. Világi szempontú önazonosságának fontos eleme lehetett a nemzetséghez való tartozás érzése.¹⁷

¹¹ Thietmar 1974. III. 19.; Holtzmann 1955. XIV.

¹² Holtzmann 1955. XV.; vö. még Trillmich bevezetője, Thietmar 1974. XII.

¹³ Annalista Saxo, 1049 Ed. D. G. Waitz. In: *Monumenta Germaniae Historica*, Scriptores 6. Ed. Georg Heinrich Pertz, Hannover, 1844. 542–777. (a továbbiakban: Saxo 1844) 688.; Lásd Holtzmann 1955. XIV.

¹⁴ Thietmar 1974. VI.47.; Holtzmann 1955. XIV–XV.

¹⁵ Thietmar 1974. IV. 39–42.; Lippelt 1973. 53–54.

¹⁶ Thietmar 1974. VI. 86.

¹⁷ A családszemlélet szempontjából figyelmet érdemel, hogy a *familia* szót Thietmar többször is említi ugyan, de inkább egy úrnak alárendelt személyek közösségét, háznépet ért rajta, mintsem vérségi kötelék által összefűzött embereket. Thietmar 1974. IV. 56. „illisque subdita omnis familia gaudet”; VI. 54, 73.; VII. 67.; III. 16.; VI. 102.; V. 37. A családról lásd még Wenskus, Reinhard: *Stammesbildung und Verfassung: das Werden der frühmittelalterlichen Gentes*. Köln–Graz, 1961. 9.

Thietmar személyes öntudatát érzékelteti, hogy saját magáról is sokat ír. Amit életéről tudunk, nagyrészt az ő krónikájából tudható. Feljegyezte születése napját is, 975. július 25-én született, valószínűleg Walbeckben.¹⁸ Hogy mennyire tartotta számon éveinek számát, azt érdekesen világítja meg a krónika utolsó könyvében szereplő bejegyzése: az év, melyben e könyvet írom, születésemnek 41. éve, vagy kicsivel azután.¹⁹ Ez a „kicsivel azután” azt sejteti, hogy mégsem tudta pontosan születésének évét, inkább annak napja volt a fontos. A születésnap fontosságát mutatja ebben a korban II. Henrik király példája is, aki születése napján, május 6-án szentelteti fel a bambergi püspökség oltárait. Thietmar az őt keresztelő és bérmláló püspök nevét ugyancsak ránk hagyományozza: ő Hilliward halberstadti püspök volt.²⁰

Thietmar kinézetéről is ír. Az alázat figyelemre méltó formája, hogy visszataszító képet fest saját személyéről. Megtudhatjuk, hogy még gyermekkorában eltörött az orrcsontja, később még egy seb is elcsúfította az arcát.²¹ Első nevelője nagyanyjának testvére, Emnilda volt, Quedlinburgban. Emnilda szélütést kapott, és megbénult, 991-ben halt meg. Siegfried 987-ben hozta el fiát Quedlinburgból. Megpróbálta a Magdeburg melletti Berge monostorába adni, az ottani mester, Rikdag keze alá. Itt már nem volt számára hely. Ekkor Siegfried a magdeburgi káptalani iskolába adta fiát, ahol Vörös Ekkehard tanította.²² Thietmar itt diáktársa volt Querfurti Brúnónak, a későbbi hittérítőnek. Hogy az ifjak milyen műveltséget szereztek az iskolában, arról műveik tanúskodnak. Thietmar krónikája nemcsak a bibliai idézetekben bővelkedik, hanem Vergiliustól, Horatiustól és más antik szerzőktől is sokat idéz. Gyakran használ görög szavakat is. Tanulmánya során tehát jó alapokat szerezhetett.²³

994-ben tragikus esemény rázta meg a családot. Kunigunda fivérei harcba keveredtek a viking martalócokkal, akik a környékükön raboltak. A csata szerencsétlenül alakult. Udo-Lotárt megölték a kalózok, Henriket és Siegfriedet fogságba ejtették. A történet folytatása újabb példa a családi kötelékek fontosságára. Kunigundának váltságdíjat kellett fizetnie, hogy fivereit kiszabadítsa. A kalózok ezenfelül

¹⁸ Thietmar 1974. III. 6.; Holtzmann 1955. XVI.

¹⁹ Thietmar 1974. VIII. 15. „Iste annus, quo hunc attitulavi librum, nativitatis meae quadragesimus est I. vel paulo amplius.”

²⁰ Thietmar 1974. IV.18.; Holtzmann 1955. XVI.

²¹ Thietmar 1974. IV.75.

²² Thietmar 1974. IV.16.; IV.24.; IV 66. Berge monostora, ahogy a név is elárulja, egy hegyen állt. A szerzetesek Magdeburgból költöztek ide. Magdeburgban I. Ottó és felesége, Edit alapítottak monostort 937-ben Szent Móric tiszteletére. Amikor Ottó 968-ban érsekséget hozott létre Magdeburgban, a kolostor épülete az érsekségé lett. A szerzetesek átköltöztek a város melletti hegyre, és Keresztelő János tiszteletére alapítottak ott monostort. Ezt a helyet nevezték Bergének. Pätzold, Stefan: Die Anfänge des Christentums an der Mittleren Elbe. Von der Ankunft der ersten Glaubensboten bis zur Gründung des Erzbischofums Magdeburg im Jahr 968. *Concilium medii aevi* 3. (2000) 135–153. <http://cma.gbv.de/dr,cma,003,2000,a,05.pdf> (2013. május 25. 11:29:52) 150–151.

²³ Holtzmann 1955. XVII, XXXI.; Lippelt 1973. 71–87.

túszokat is követeltek. Henriknek volt egy Siegfried nevű fia, akit túszul ott hagyhatott maga helyett. A másik testvérnek, Siegfriednek azonban nem volt fia. Ezért üzent nővérének, Kunigundának, hogy küldje el valamelyik fiát túsznak. Kunigunda először a bergei iskolamesterhez, Rikdaghoz fordult, hogy küldje el Siegfriedet, de Rikdag erre nem volt hajlandó. Ezután Vörös Ekkehardnak üzent, hogy küldje el Thietmart, és Ekkehard beleegyezett. Thietmar tehát világi ruhát öltött, és útra kelt, hogy nagybátyját felváltsa a fogságban. A nagybácsi, Siegfried időközben leitatatta az öröket, megszökött, és sikerült eljutnia harsefeldi várába. A feldühödött kalózok ezután kegyetlenül megcsónkították túszaikat, majd bedobták őket a vízbe. Köztük volt Thietmar unokafivére, az ifjabb Siegfried is.²⁴ Amikor Thietmar Harsefeldbe ért, találkozhatott nagybátyjával, majd visszatért Magdeburgba.²⁵ A történet példázza, hogy a fiatalabb rokonnak már-már önfeláldozó kötelezettsége volt az idősebbel szemben. Thietmar idegenfelfogásával kapcsolatban elmondhatjuk, hogy a skandinávokkal szemben negatív élmények befolyásolták őt fiatal korában.

997-ben meghalt Kunigunda. Thietmar nagybátyjával és a walbecki préposttal való megegyezés után elfoglalhatta Walbeckben a préposti széket.²⁶ Thietmar prépostként is tagja maradt a magdeburgi káptalannak, és részt vett annak életében.²⁷

A családi kötelék fontosságát példázza a következő elbeszélés. Thietmar leírja, hogy miután fivérének meghalt a felesége, földi maradványait a walbecki kolostorban helyezték nyugalomra. Mivel nem volt elég hely, Thietmar kivételte Willigisnek, az első prépostnak testét a sírjából, hogy fivére feleségét a helyére temethessék. Thietmart ezért a tettéért is furdalta a lelkiismeret. Súlyos betegségbe esett, majd miután felgyógyult, Kölnbe zarándokolt, hogy bűnét levezelje.²⁸

Tagino, magdeburgi érsek 1004 decemberében szentelte pappá Thietmart II. Henrik király jelenlétében.²⁹ 1009-ben, amikor a merseburgi püspöki szék megüresedett, Tagino közbenjárására Thietmar kaphatta meg a püspöki méltóságot.

Amikor Henrik újraelapította a püspökséget, nem adott vissza minden területet, amit valaha az egyházmegye birtokolt. Thietmar küzdelmet folytatott az elveszett javak visszaszerzéséért, és utódjának is lelkére kötötte ezt a feladatot. 1018 Thietmar

²⁴ Brémai Ádám szerint a kalózok a partra dobták az áldozatokat. Köztük volt néhány előkelő, aki még sokáig élt. Adami Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificem. Ex recensione Lappenbergii. MGH. Scriptores rerum Germanicarum 8. Editio altera. Hannoverae 1876. = Adam's von Bremen Hamburgische Kirchengeschichte. Übersetzt v. J. M. Lappenberg. Leipzig, 1888. In: Quellensammlung zur Mittelalterlichen Geschichte. (CD-ROM.) Berlin, 1998. II. 29.

²⁵ Thietmar 1974. IV. 23–25.; Holtzmann 1955. XVI–XVII.

²⁶ Thietmar 1974. VI. 44.; Holtzmann 1955. XVII–XVIII. A volt prépostnak máshol biztosított helyet Thietmar, hogy a walbecki széket elfoglalhassa. Bántotta őt ez az ügy: krónikájában azal vádolta magát, hogy simóniával szerezte meg a prépostságot.

²⁷ Holtzmann 1955. XVIII.

²⁸ Thietmar 1974. VI.45.; Holtzmann 1955. XVIII.

²⁹ Thietmar 1974. VI.46.; Holtzmann 1955. XIX.

halálának éve. December elsején halt meg, ahogy ezt a Quedlinburgi évkönyvben olvashatjuk.³⁰

Thietmar a krónika több pontján is hangot ad mélységes büntudatának. Helyenként ezek a vallomások toposzzerűnek mondhatók. Önmaga megismerésének fontosságáról tanúskodik a rövid görög idézet, amit talán Macrobiustól vett át: „gnóti se auton”, „ismerd meg magad”!³¹

Thietmar előkelő családból származott. Merseburgi püspökként maga is nagyúr volt. Önmagát mégis így mutatja be: „Ismerd meg, olvasó a nagyurat! Látni fogod, hogy kis emberke vagyok, akinek elcsúfult a bal arca és oldala, mert kifakadt rajta egy sipoly, ami folyton megdagad. Gyermekkoromban eltört az orrom, és nevetségessé tett. De mindezekért nem panaszkodnék, ha a belsőmben ragyogna valami. De semmirekellő vagyok, felettébb hirtelen haragú, és nem hajlok a jóra. Irigy vagyok, gúnyolódó, bár magam is nevetséges vagyok. Senkit sem kímélek, pedig ez volna a kötelességem. Falánk vagyok és képmutató, fősvény és ócsárló, s hogy a méltán felsorolt gyalázatokat betetőzzem, rosszabb vagyok, mint amilyennek gondolnának vagy hinnének.”³² Ez az önjellemzés túlmutat a toposzokon, itt saját külső és belső énjének rajzát tárja elénk a szerző,³³ még ha erősebb színekkel festi is le magát valós kinézeténél. Konkrét eseteket is elbeszél, melyekben bűnösnek érezte magát: simóniával szerezte meg a préposti tisztséget, majd kiásatta az első prépost földi maradványait, hogy legyen hely sógornője holtteste számára.

Thietmar számos szent életű emberről emlékezik meg. Saját kisebbrendűségi érzésének az is oka lehetett, hogy velük összehasonlításban különösen bűnösnek érezte magát, figyelemre méltó azonban az is, hogy abban a korban elvárt magatartás lehetett az írótól az alázat. Konkrét bűneseteket is megvallott, továbbá rejtett, be nem vallott vétkeket is sejtet magában, amiket rejtett kincsekhez hasonlít: „mindig elrejttem bűnömet, mint egy igen értékes kincs titkát.”³⁴ A hasonlat egyrészt a benne foglalt ellentét miatt figyelemre méltó: nagyra becsült dolgot – kincset – megvetésre

³⁰ Quedlinburgi évkönyv, 1018. év; Holtzmann 1955. XXVII.

³¹ Thietmar 1974. V. 1.; Misch 1955. 517–518. A delphi Apollón templomon levő görög idézet 957-ben I. Ottó fia, Liudolf sírversében is benne állt. Misch 1955. 480. o. 469. jegyz.; Bagge 2002. 97, 176.

³² Thietmar 1974. IV.75. „Agnosce lector, procerem, et videbis in me parvum homuntionem, maxilla deformem leva et latere eodem, quia hinc olim erupit semper turgescens fistula. Nasus in puericia fractus ridiculum de me facit. Idque totum nil questus essem, si interius aliquid splendescerem. Nunc sum miser, nimis iracundus et ad meliora inflexibilis, invidus, subsannans alios ipse deridendus, nulli pro debito parcens, glutto et simulator, avarus ac detractor et, ut haec convicia merito illata concludam, peior sum, quam possit dici vel ullatenus estimari.” vö. még Bagge 2002. 97.

³³ Misch 1955. 509–510. – Hogy ugyanaz a külső mennyire különféleképp írható le, arra jó példa Niképhorosz Phokasz bizánci császár leírása Liudprand és León Diakónus tollából.

³⁴ Thietmar 1974. II. 8. „Et ut optimi archanum thesauri crimen meum semper celavi.”; Misch 1955. 510–511.

méltóval – bűnnel – hasonlít össze. A kincs felszínre hozásával járó öröm ugyanakkor összehasonlítható azzal az érzéssel, ami a hiba beismerésével, a bűnbánattal és az ezzel járó megtisztulással együtt jár. A püspök sorai arról tanúskodnak, hogy az önmarcangolás megvolt ugyan benne, a megtisztulás élményét azonban kevésbé élte át.

A következő vallomásban a kísértések okának magyarázata összekapcsolódik az álmok szerepével. A vallomást – a lelkiismeret terhének lerakását – megivott méreg kihányásához hasonlítja. Álmában sosem látott tömeg jelent meg előtte, és edényt nyújtottak neki, hogy egyen belőle. Ő felismerte a veszélyt, és Isten nevét hívta segítségül. Bevallása szerint enélkül elvesztette volna az üdvösségét. Az italtól rossz gondolatai lettek, de Isten segítségével ritkán, vagy sohasem vezették rossz tettekre.³⁵ Az elbeszélést olvasva kibontakozhat előttünk, hogy a rossz gondolatokat magától kívül álló erőttől, az ördögöktől eredezteti, tőlük kapja a rossz gondolatokra csábító italt.³⁶

Bűnvallomása során saját gyóntatói szerepéről is ír a krónikás. A magdeburgi káptalan prépostja, Reding tapasztalta magán, hogy egyszer-kétszer rövid időre elvesztette látását és hallását. Aggódott, hogy meg fog halni, és Thietmart kérte meg, hogy legyen gyónásának tanúja.³⁷ A krónikás ezt meg is ígérte. Reding később ismételten figyelmeztette Thietmart, de az idő nem volt alkalmas. Reding végül is meghalt, így a gyónás meghallgatása végleg elmaradt. Figyelemre méltó, hogy Reding négy szemközt tárja kérését Thietmar elé. Ez még ugyan nem maga a gyónás, de legalábbis éreztetheti a fülbegyónás szándékát. Kérdés marad, hogy miért nem kerítettek sort a gyóntatásra akkor, amikor Reding először beszélt Thietmarral. A krónikás megvallja, hogy nem szívesen hallgatja a megtérők bűnvallomásait, saját bűneinek bűze miatt, Redinget azonban meghallgatta volna. Vagyis mások gyónása saját bűneit juttatják eszébe. Ez a vallomás ugyancsak utalhat a krónikás püspök büntől rettegő, büntudattal teli lelki világára.

A következő történetben sajátosan kapcsolódik össze a feloldozás a középkori mágikus felfogással. Megemlékezik rokonáról és barátjáról, egy Bernar nevű papról, aki súlyosan megbetegedett. Bernar meghívta Thietmar püspököt egy templom felszentelésére. Bernar egy hosszan teleírt tekercset adott neki, melyre bűneit írta. Korábbi gyóntatóinak is megmutatta az iratot, most Thietmarnak olvasta föl. Thietmar feloldozta Bernart, de utána az iratot az új templom ereklyéi közé helyezte. A krónikás megvallja, hogy sosem hallott még ilyen esetről, de magát túl gyengének érezte, ezért kérte barátjáért a szentek közbenjárását.³⁸ Ismét olyan történettel találkozunk, amelyben Thietmar saját bizonytalan lelkéről ad tanúbizonyságot. Az elbeszélésben jelen van az erős ereklyetisztelet, mely itt mágikus felfogással is társul.

³⁵ Thietmar 1974. VIII. 15.

³⁶ Lásd Misch 1955. 513–514.

³⁷ Thietmar VII. 34. „... ad testimonium meae confessionis supplex voco...”

³⁸ Thietmar 1974. VIII. 10.; Misch 1955. 515.

Arra is felfigyelhetünk, hogy Bernar nem csak Thietmar püspök előtt tárta fel bűneit, hanem korábbi gyónatóinak is (*caeteris confessoribus suis*). Az elbeszélés szerint erre a gyónásra azután került sor, hogy Bernar súlyosan megbetegedett. A krónikás pedig azzal zárja a történetet, hogy Bernar 13 héttel később meghalt. Olyan gyónásról olvashattunk tehát, melyet halálára készülő ember végzett.

Thietmar krónikájából mások bűnbánatáról is értesülhetünk, a fenti esetet érdemes ezekkel összevetni. Mielőtt rátérnénk, ejtsünk néhány szót a gyónás történetéről. Az Evangéliumban Krisztus ad hatalmat apostolainak a bűnök megbocsátására (János,20:23) A korai kereszténységben az az elv létezett, hogy a keresztség után csak egyszer kaphat az ember bocsánatot a súlyos bűn alól (Hermász, 2. sz.). A 3. századi Hippolitosz szerint a püspöknek van hatalma a feloldozásra, több helyen azonban a közösség is szerepet kapott a vezeklő visszafogadásában. Britanniában és Írországbán kezdték lehetővé tenni, hogy a bűnös többször is részesülhessen a feloldozásban. Először szerzetesek között terjedt el a többszöri gyónás, majd a 7–8. században a hívek között is. A 8. századi zsinatok előírták, hogy karácsony, húsvét és pünkösöd előtt végezze el a hívő a gyónását. 1215-ben a IV. Lateráni zsinat írta elő, hogy a hívőnek évente kell gyónnia, a 8. századi zsinatoknál tehát kevésbé szigorú szabályt írt elő.³⁹

A Thietmar által följegyzett bűnbánók közül többen nem *egy* papnak, titokban, hanem nyilvánosan vallják meg bűneiket. Világiak és papok egyaránt szerepelnek a bűnbánók között.

I. Henrik bajor herceget nagy bűnösként tünteti fel a krónikás: kasztráltatta Aquileia pátriárkáját és megvakítottatta Salzburg érsekét. A herceget halála előtt Mihály, Regensburg püspöke intette bűnbánatra. Henrik az első esetben vallotta magát bűnösnek, a másodikban nem. A krónikából azt is megtudjuk, hogy felesége, Judit jelen volt ezen a beszélgetésen és hallotta a vallomást. Férje halála után pedig könnyekkel és alamizsnával vezekelt Henrik bűneiért.⁴⁰ Judit jelenlétéből arra következtethetünk, hogy nyilvános gyónás történhetett. A nyilvánosságot indokolhatta a vétkek nyilvános jellege.

³⁹ Gál Ferenc – Erdő Péter: Bűnbánat szentsége. In: *Magyar Katolikus Lexikon*, Főszerk. Diós István, Szerk. Viczián János. Budapest, 132–136.

<http://lexikon.katolikus.hu/B/b%C5%B1nb%C3%A1nat%20szents%C3%A9ge.html>

W. Frank, Isnard: Beichte. In *Theologische Realenzyklopädie*, V. Berlin–New York, 1980. (a továbbiakban: Frank 1980) 414–415. 418.; Vogel, Cyrille: *Le pécheur et la pénitence dans l'Église ancienne*. Paris, 1966.; Uő.: *Le Pécheur et la pénitence au Moyen Age*, 1969.

⁴⁰ Thietmar 1974. II. 40. „... Huius coniunx, Iuthitta nomine, cum presens adesset, hanc confessionem audivit... animam eius umquam deliquisse ipsa scivit vel ab aliis comperit, lacrimis ac ineffabilibus emendavit elemosinis.”

Amikor II. Ottó 983-ban, Itália földjén haldoklott, ő is több ember előtt végezte el gyónását: a pápa, valamint számos püspök és pap előtt.⁴¹ A papok száma és rangja nyilván növelhette a világ szemében az esemény súlyát, császárhoz méltóvá tehetette Ottó gyónását. Ez esetben nem értesülünk Ottó bűneiről. Mivel uralkodóról van szó, elképzelhető, hogy itt is nyilvános bűnről lehet szó, ami a nyilvános gyónást indokolhatta. Még különösebb esetet olvashatunk Ernő, sváb herceg, Gyermekek Hermann fiának haláláról. Vadászat során Ernő egy embere szarvastehénre nyilazott, de a herceget találta el – ahogy Thietmar fogalmaz – inkább figyelmetlenségéből, mint szándékosan.⁴² A herceg közeledni érezte a halált. Odahívta társait, kérte őket, hogy kegyelmezzenek a vétkesnek. Mivel nem volt pap a közelben, vitézeinek vallotta meg bűncit.⁴³ A herceg itt is nyilvános bűnvallomást tesz, amit a krónikás ki is hangsúlyoz: „ahogy életében maga tanúsította, inkább tetszett neki, hogy sokak előtt piruljon, minthogy a mindenható Isten színe előtt titkolóddzék.”⁴⁴ A híradás érdekessége ezen felül, hogy a pap nélkül haldokló herceg annyira fontosnak tartja a bűnvallomást, hogy világiaknak mondja el vétkeit. Beda Venerabilis (†735) Jakab apostol levelét értelmező művében kitér az apostol ezen mondatára is: „Valljátok meg tehát egymásnak bűneiteket...” (Jakab 5:16). Beda helyénvalónak tartja, ha mindennapos, kisebb vétkek esetében az egyenlők egymásnak vallják meg vétkeiket. Súlyos bűnöket azonban Beda szerint is a pap előtt kell feltárni.⁴⁵ A 9–11. században létezhetett laikusok előtti bűnvallomás.⁴⁶ Erre talán a szerzetesi közösségek példája is buzdíthatott, ahol a szerzetesek egymás előtt vallották meg bűneiket.

Thietmarnak tudomása van róla, mely bűnét vallja meg halála előtt Heppo dékán.⁴⁷ Ez arra enged következtetni, hogy ez a gyónás is nyilvánosan történt. Az újjraalapított merseburgi püspökség első püspöke Wigbert volt. Róla azt olvashatjuk, hogy gyakran gyónt. Wigbertet egyébként megmérgezték, de utána még évekig élt.

⁴¹ Thietmar 1974. III. 25. „Factaque lataliter confessione coram apostolico caeterisque coepiscopis atque presbiteris acceptaque ab eis optata remissione, VII. Id Decemb. exhacluce subtractus est.”

⁴² Thietmar VII. 18. „plus ignorantia quam voluntate spontanea”

⁴³ Thietmar 1974. VII. 18. „’Omnes – inquit – accedite et commortalis vestri ac peccatoris facta aure cordis percipite et, qualiter curentur, succurrite...’ Haec dicens, in quocumque umquam se aliquid deliquisse recordari potuit, cunctis presentibus innotuit...”

⁴⁴ Thietmar 1974. VII. 18. „...sicut ipse viviens testatus est, plus placuit coram multis hic erubescere, quam coram omnipotenti Deo latere.”

⁴⁵ „Confitemini ergo alterutrum peccata vestra, etc. In hac autem sententia, illa debet esse discretio, ut quotidiana levique peccata alterutrum coaequalibus confiteamur, eorumque quotidiana credamus oratio salvari. Porro gravioris leprae immunditiam juxta legem sacerdotii pandamus, atque ad ejus arbitrium qualiter et quanto tempore jusserit purificare curemus.” Beda Venerabilis: *Expositio super Epistolas Catholicas. Super divi Jacobi epistolam.* In: J. – P. Migne (ed.): *Patrologiae cursus completus, Series Latina Prior. Patrologia Latina*, Vol. 93. 1862. 39–40.; Szent Jakab levele, In: *Biblia, Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás*, Budapest, Szent István Társulat, 1976.

⁴⁶ Frank 1980. 419.

⁴⁷ Thietmar 1974. IV. 65.

Tehát készülhetett a halálára. Halála előtt két püspök, Wigo és Herico hallgatták gyónását,⁴⁸ vagyis ebben az esetben sem csak egy személy volt a gyóntató. Többnyire akkor említi a bűnvallomást, gyónást, amikor valaki haldoklik.⁴⁹ Fentebb, Redingus esetében olvashattunk róla, hogy az illető rosszulletei miatt közeledni érezte halálát, ezért akart gyónni. Ő tehát nem halálos ágyán kérte a feloldozást. Amikor Thietmar Rotmann prépost haláláról ír, megtudhatjuk, hogy váratlanul költözött el ebből a világból. A krónikás megnyugtatólag teszi hozzá: Istennek hála előző nap közösségben nagy könnyhullatással és bő alamizsnálkodással meggyónt.⁵⁰ A leírás arra utal, hogy a gyónás máskor is szokásban volt, nemcsak közvetlenül a halálra készülve. Mindenesetre nem zárható ki, hogy Rotmann közeledni érezte halálát, ahogyan fentebb Redingus is.⁵¹

Elmondható, hogy a sokirányú érdeklődéssel rendelkező krónikás világában kiemelt szerepet kap a bűnbánat. Önmarcangoló módon számol be saját bűneiről, közhelyeken kívül konkrét eseteket is tudat az olvasójával. Értesülhetünk gyóntatáshoz való hozzáállásáról és más személyek bűnbánatáról is. A krónikában említett adatok azt mutatják, hogy a korabeli Német Birodalomban szokásban volt a nyilvános bűnbánat és vészhelyzet esetében volt példa a laikusok előtti bűnvallomásra is.

Tagino érsek halálát említve a krónikás kitér az emlékezés fontosságára: „Tehát a boldogok mind erényeik által élnek Krisztussal, ebben a világban azonban az írássok által.”⁵² Tagino „híres tetteit” tehát Thietmar szerint nem szabad sötétben hagyni, hanem meg kell ismertetni. Ahogy Misch megjegyzi: a szenteknek nincs szükségük a földi dicsőítésre. Ahhoz azonban, hogy a földön megmaradjon az emléküik,

⁴⁸ Thietmar 1974. VI. 37. „Flebiliter sepe peracta confessione et ab episcopis Wigone et Herico in extremis eum visitantibus percepta remissione, nono Kalendas Aprilis feria tertia in Merseburg de hac luce ad Christum, ut spero, felix migravit.”

⁴⁹ Ezt erősíti a regensburgi püspök története. Thietmar 1974. II. 26.

⁵⁰ Thietmar 1974. VII. 35.

⁵¹ Érdemes itt megemlítenünk Szent István király törvényét is a gyónással kapcsolatban. Ha valaki úgy hal meg, hogy nem akarja bűneit meggyónni a papnak, istentisztelet és adományok nélkül nyugodjék. István törvénye nem említi az évenkénti gyónás kötelezettségét, azt azonban előírja, hogy a rokonoknak papot kell hívniuk a haldoklóhoz. István törvénye, ford. bev. jegyz. Kristó Gyula. In: *Az államalapítás korának írott forrásai*. Szerk. Kristó Gyula, Szeged, 1999. 46–77. 54–55. Megemlíthetjük Szt. Gellért nagyobbik legendáját: miután a püspök bemutatta utolsó miséjét, arra intette kísérőit, hogy vallják meg egymásnak bűneiket. A szöveg nem zárja ki, hogy itt is nyilvános bűnvallomás történet, de jelenthethet fülbegyónást is, amit a jelen levő püspökök kölcsönösen végezhettek egymás előtt. „Gerhardus ammonuit eos, ut confiterentur alterutrum peccata sua”, *Legenda S. Gerardi episcopi*. II. Ed.: Emericus Madzsar. In: *Scriptores Rerum Hungaricarum* (a továbbiakban: SRH) II. Ed. Emericus Szentpétery. Budapest, 1938. 480–506. 502.; *Szent Gellért püspök nagy legendája*. Ford. Szabó Flóris. In: *Árpád-kori legendák és intelmek*. Szerk. Érszegi Géza. Budapest, 1999. 68–88, 84.

⁵² Thietmar 1974. VI. 64. „Sed quia beati omnes virtutibus suis cum Christo vivunt et in hoc seculo scriptis...” Misch 1955. 516.

szükséges, hogy feljegyezzék a tetteiket. Thietmar bizonyára a jó példa felmutatása miatt is fontosnak tartotta Tagino tetteinek feljegyzését, aki „világi pap volt a ruháját tekintve, de szerzetes volt minden cselekedetében.”⁵³

A halottakra való emlékezés Thietmarnál nem mindig társul a békés áhítattal. Rémisztő történetek is megjelennek nála. Elbeszélése szerint, amikor Walslebenben az ottani pap a templomba igyekezett, hogy a matutinumot imádkozza, a templom előtt, a temetőben holtakat látott, akik adományokat vittek papjuknak. Az élő papot megszólította egy halott nő, akit ismert, és közölte vele, hogy nem fog soká élni. Thietmar szerint ez utóbb igaznak bizonyult. A krónikás azért mesélte el a történetet, hogy a keresztények ne kételkedjenek a holtak föltámadásában.⁵⁴ Másik elbeszélésében magdeburgi örök hallják a holtakat zsoltározni. Mikor a krónikás elmondja az esetet nagynénjének, Brigidának, ő újabb hasonló történetet közöl vele. Brigida elbeszélésében egy pap a templomban látott hajnalban éneklő holtakat. Püspöke utasítására ott aludt a templomban, de a holtak kidobták. Újabb utasításra szenteltvízzel meghintve, szentek ereklyéivel ment a templomba, de nem tudott elaludni. Az elbeszélés szerint a holtak elégették őt. Az elbeszélés végén ez a gondolat fogalmazódik meg: „miként az élők számára van a nappal, a holtak számára adatik az éjszaka.”⁵⁵ Thietmar különös fényjelenségről is ír, a holtak hangjáról, amit ő maga is hallott.⁵⁶ Ahogy fentebb is utalt rá, történeteit tanító céllal fogalmazhatta meg, hogy az emberek higgyenek a feltámadásban. Az esetek ismertetése után ismét tanító gondolatokba fog: a feltámadásra és az eljövendő megítéltetésre tanítja a hitetleneket, főként a szlávokat. Nagy Szent Gergely Dialógusai alapján három fajtáját különbözteti meg a léleknek: az angyalét, melynek nincs teste, az emberét, mely a test halála után halhatatlan és az állatét, mely meghal a testével együtt.⁵⁷ Figyelemre méltó a szlávok említése. A merseburgi püspök közelében élhettek pogány szlávok. Thietmar az ő meggyőzésüket is fontosnak tarthatta. Az egyik bűnnek elbeszélése után is közöl egy rémlátomást. Kiasatta a walbecki prépostság első prépostjának maradványait, hogy fivérének feleségét a walbecki prépostságba temethesse. Később éjszaka zajt hallott. Leírása szerint megjelent neki Willigis, akinek az ő bűne miatt kell nyugtalanul kóborolnia.⁵⁸ Thietmar rémlátása feldolgozatlan lelki terhével, büntudatával magyarázható.

Thietmar műve alapján szóltunk a bűnbánatról, a halottakra való emlékezésről és a család fontosságáról. Elmondható, hogy más korabeli szerzőknél nem ennyire erős a családi kötelék szerepe. Querfurti Brúnó születéséről is Thietmar művéből érte-

⁵³ Thietmar 1974. VI. 64. „...canonicus habitu, sed monachus in omne conversatione sua.”

⁵⁴ Thietmar 1974. I. 11.

⁵⁵ Thietmar 1974. I. 12. „Ut dies vivis, sic nox et concessa defunctis.”

⁵⁶ Thietmar 1974. I. 13.

⁵⁷ Thietmar 1974. I. 14. (Nagy Szent Gergely, Dial, IV. 3. Lásd Trillmich 48. jegyzete)

⁵⁸ Thietmar 1974. VI. 45.

sülünk. Brúnó ír ugyan Szent Adalbert családjáról, saját családi kötelékeit nem tartotta fontosnak ránk hagyományozni.

Radulfus Glaber mindössze annyit ír származásáról, hogy bűnben fogant. Szülei kilétét homályban hagyja. Nagybátyjáról, aki kolostorba adta őt, csak annyit árul el, hogy szerzetes volt.⁵⁹ Chabannes-i Adémar nemcsak szülei nevét jegyzi fel, de egyéb felmenőit is megemlíti. Nála tehát fontosabb szerepet kap a családi kötelék hangsúlyozása.

Brúnó Glaber és Adémar közül Thietmar ír legtöbbet rokonságáról. Nagy hatalmú család sarja volt, így rendelkezhetett azzal az öntudattal, hogy sokat eláruljon saját személyéről és családjáról. A szerzők származása közti különbség mellett a szerzők eltérő személyisége, érdeklődése is magyarázza, hogy ki mennyit ír a családjáról. A hittérítő Brúnó számára a lelki kapcsolat fontosabb lehetett, mint saját vér szerinti rokonsága. Glaber esetében a nem túl előkelő származás mellett a szerzetesi alázat is indokolhatja, hogy keveset írt vér szerinti elődeiről. A fenti források a korabeli családi kapcsolatokról is árulkodnak. Az egyházi pályára szánt gyermekek korán elkerülnek otthonról, és egyházi intézmény növendékei lesznek.

A vérszerinti kötelék lelki megfelelője a paptársakra, szerzetestársakra való emlékezés. Thietmar krónikája ezekre is bőven szolgáltat példát. Jótettként tartja számon, hogy megemlékezik a megholtakról. Glabernél sem hiányzik teljesen a szerzetestársakra való emlékezés, ám ő csak az előjárókat említi meg: Odilo apátot és Vulpiánói Vilmost, aki tanítója volt. Vilmosról életrajzot is készített Glaber. A vele egyenrangú szerzetestársak közül azonban nem említ senkit név szerint. Querfurti Brúnó munkásságában igen fontos a lelki kötődés. Példaképéről, Adalbertről két életrajzot is készített. A Lengyelországban meggyilkolt öt remetéről írt élettörténet ugyancsak a lelki kötelék fontosságát példázza, hisz János és Benedek szerzeteseket még Itáliában, Romuald remeteközösségében ismerte meg. Brúnó az ő személyükben olyan szerzetesekről ír, akik vele egyenrangúak.

Végezetül említsük meg, hogy a korszakban általában fontosnak mondható az emlékezés (memoria) szerepe.⁶⁰ A cluny-i szerzetesek életében nagy szerepet játszott a halottakra való emlékezés. Odilo apát tette meg a halottakra való emlékezés napjává november 2-át. Odilo életrajzírója, Jotsaldusa a következőképpen írja le ennek a történetét. Egy aquitániai zarándok a történet hőse, aki egy szigeten remetével találkozik. A remete közli vele, hogy azon a szigeten lángok törnek elő, a lángokban

⁵⁹ *Rodulfi Glabri, Historiarvm Libri Quinqve. Rodulfus Glaber, The five books of the histories.* Ed. J. France,–N. Bulst, Oxford, 1989. aber, *The five books of the histories.* Ed. J. France–N. Bulst, Oxford, 1989. (a továbbiakban: Glaber 1989) V. 3.

⁶⁰ Megemléltendők a necrologiumok, halottas könyvek, melyekbe följegyezték azok nevét, akikért a közösség rendszeresen imádkozott. Pl. reichenauai halottaskönyv, regensburgi St. Emmeramm monostor martyrologium-necrologiuma. Koszta László: Remeték a 11. századi Magyarországon. *Actas* 23. (2008) 1. sz. 42–55.; Györffy György: *István király és műve.* Budapest, 2000³. 299.

pedig emberek lelkei szenvednek, és démonok kínozzák őket. A Clunyek imádságai azonban kiszabadíthatják ezeket a lelkeket. A Jotsaldus történetében szereplő zarándok Clunyben elmondja a történetet Odilo apátnak. Az apát ezek után elrendeli, hogy a Mindenszentek utáni nap legyen a halottakért való imádkozás napja.⁶¹ Glaber egy Marseilles-ből való utazóról beszél el hasonló történetet, aki „Afrikában” egy remetével találkozik. A remete szavai szerint Cluny fölötté áll a római világ többi monostorának, hiszen számos lelket megmentenek ott az ördög karmai közül. Olyan gyakran mutatják be ott a szentmisét, hogy szinte minden nap megszabadítanak egy lelket a démonok hatalmából.⁶² Glaber és Jotsaldus elbeszélése részletekben ugyan különbözik, de mindkettő kifejezi, mennyire fontos volt Clunyben a halottakért való imádkozás.⁶³ A halottakra való emlékezésnek tehát a korszak szellemiségében is komoly szerepe volt.

A történetíró fölidézi az elmúlt dolgokat, régen élt emberek tetteit. A múltadóság fölötti töprengés felébresztheti a vágyat az örök dolgok iránt, és készítteti az önmagunkkal való szembenézésre. Thietmar, Merseburg püspöke jótettként tekint a halottakért való imádságra. Krónikája nagyrészt a közelmúlt eseményeit és személyeit idézi fel, dédszülei koránál nemigen száll távolabbra az időben. A régiekre való emlékezés, saját önvallomása és az olvasó megszólítása kapcsolatot hoz létre a múlt, saját kora és a jövő, élők és holtak között. Emlékei érdekes adalékát alkotják a korabeli gondolkodás, az önéletrajz és a gyónás történetének. Elmondható, hogy Merseburgi Thietmar krónikásként nemcsak a politikai eseményekre figyelt oda. Ezt a krónikát egy olyan püspök írta, aki fontosnak tartotta az emlékezést és a bűnbánatot.

⁶¹ Jotsald, von Saint-Claude: *Vita des Abtes Odilo von Cluny*, Hrg. von Johannes Staub. Hannover, 1999. MGH Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi LXVIII. 218–220. II. 15.

⁶² Glaber 1989. V.13.

⁶³ A két történet példázza, hogy a 10–11. században milyen formában élt a tisztítóhelyben való hit. Más források olyan hitről tanúskodnak, mely szerint a megholtak lelke hal vagy madár formájában él tovább. Ezekben a történetekben is hangot kap, hogy mise mondásával meg lehet szabadítani ezeket a szenvedő lelkeket. Glabernél nincs arról szó, milyen módon szenvednek a lelkek. Jotsaldusnál tisztítóházban való hittel találkozunk. A feltörő tűz gondolata lehet az, ami miatt a szenvedés helyét a déli égtájon helyezi el a szerző. Dinzelbacher, Peter: *Vision und Visionsliteratur*, Stuttgart, 1981. 101–105.

Miklós Halmágyi

Repentance and Remembrance in
the Chronicle of Thietmar of Merseburg

The remembrance on the dead had a great role in the age of the turn of the first Millennium. In the work of Thietmar – bishop of Merseburg – the spirituality of the memory was reflected, too. Thietmar wrote his chronicle about the history of his bishopric, the history of the Saxon Kings, and he described his family and his own life as well: e. g. he noted the date of his birth. He depicted his appearance and presented himself in a disadvantageous way. He confessed his sins to the reader, and expressed a deep sense of guilt. In his chronicle one can read about the repentance and penitence of other people too, and on the role of Thietmar as a father-confessor. We can read about people who publicly admitted their sins. It is an interesting problem, how a bishop-chronicler thought about his relatives, acquaintances and his own life. Hopefully this essay will help to get closer to the mentality of a person, who lived at the time of the first Millennium.

KORDÉ ZOLTÁN

**AZ ÚT KEZDETE:
DENGELEGI PONGRÁC JÁNOS
POLITIKAI FELEMELKEDÉSE**

Csaknem pontosan száz évvel ezelőtt, 1912-ben vetette papírra a családtörténet kutatás mulasztását felrovoó szavait Sándor Imre: „*Jelentős szerepe daczára historikusaink és családtörténetíróink feltünően keveset foglalkoztak e család múltjával*”. A megjegyzés a Dengelegi Pongrác familiára és annak leghíresebb, legnagyobb karriert befitott tagjára, Jánosra vonatkozott. A korholás igazságát nehéz lenne kétségbe vonni, hiszen csak alig néhány évvel korábban, 1906-ban jelent meg Wertner Mór tanulmánya, amelyben tisztázta Dengelegi Pongrác János származását és családi viszonyait.¹ Eredményeit a kutatás elfogadta, itt-ott pontosította is azokat.² Dengelegi Pongrác János pályafutásáról és tevékenységéről azonban – eltekintve a rövid, vázlatos áttekintésektől – még nem született összefoglaló munka. A korszakot tárgyaló monográfiák, tanulmányok vagy érintőlegesen foglalkoznak személyével vagy pedig egy-egy konkrét kérdés kapcsán szólnak róla bővebben. Részeredmények ugyan vannak, ezek azonban nem álltak össze szerves egésszé, s azt sem lehet mondani, hogy minden homályos folt vagy kérdőjel eltűnt volna az életpálya áttekintésének az útjából. Ez a tanulmány természetesen még részlegesen sem vállalhatja fel e hiány pótlását. Az adott keretek között arra nyílik lehetőség, hogy a pályafutás kezdetéről, azokról az alapokról, viszonyokról adjunk képet, amelyek lehetővé tették felemelkedését. Ez utóbbi, vagyis politikai pályájának a felívelése igazából 1462-vel, Pongrác János első vajdai ciklusának a kezdetével vette kezdetét (a későbbiekben még kétszer töltötte be a tisztséget). A méltóság elnyerésével és ekkori tevékenységével szilárdította meg ugyanis politikai értelemben vett pozícióját, helyét az ország vezető bárói között, a király környezetében. Ennek megfelelően jelenleg az a célunk, hogy néhány kevésbé tisztázott, homályosabb részletre koncentráljunk, s egy olyan vázlatot készítsünk a kezdetekről, amelyet később követhet egy részletesebb, az életpályát pontosabban feltáró munka.

¹ Sándor Imre: Dengelegi Pongrác János erdélyi vajda síremléke. *Genealogiai Füzetek* 10 (1912). 83; Wertner Mór: Dengelegyi Pongrác János vajda származása. *Erdélyi Múzeum*. Új folyam 23. (1906/2. sz.) 146–149 (a továbbiakban: Wertner 1906).

² Így pl.: Engel Pál: *Középkori magyar genealógia*. CD-ROM (a továbbiakban: Engel 2001). Budapest, 2001. Káta nem. 5. tábla: Dengelegi (Pongrác); E. Kovács Péter: A Hunyadi-család. In: *Hunyadi Mátyás. Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára*. Budapest, 1990. 40, 45.

1. Családi viszonyok, indulás

Amint láttuk, a kutatás meggyőző módon tisztázta a későbbi vajda származását. Édesapja Pongrác György, erdélyi alvajda volt, édesanyja pedig Klára, Hunyadi János nőtestvére. E rokonsági kapcsolat volt a politikai karrier egyik – de nem az egyetlen – megalapozója.³ Ami a névhasználatot illeti, erre is Wertner Mór adott magyarázatot. Érvelése szerint az apa neve Pongrác György volt, az oklevelek fogalmazói azonban a Pongrácot vezetéknévnek gondolván rendre elé tették a származásra utaló *Dengelegi*-t. Az utódok azután már a Dengelegi Pongrác családnevet használták.⁴

A biztosnak mondható részletek mellett a családi viszonyoknak vannak azonban homályosabb pontjai is, amelyek vizsgálata nem hagyható ki, ha az életpálya jobb megismerésére törekszünk. Jánosnak volt két fiútestvére. Abban egyetért a kutatás, hogy ő a középső, László az idősebb, András pedig a fiatalabb fivér, arra vonatkozóan viszont nem igen bocsátkozik még hozzávetőleges becslésekbe sem, hogy János kb. mikor születhetett.⁵ Ennek nyilvánvalóan az az oka, hogy a középkorban még a nagybirtokos, előkelő családok esetében is csak véletlenszerű, ha valakinek fennmaradt a pontos születési dátuma. Ennek következtében az életkor meghatározása többnyire nem könnyű dolog. Bizonyos támpontok alapján azonban kísérlet tehetünk arra, hogy legalább nagyjából behatároljuk ezt. Felmerülhet azonban a kérdés, hogy nem öncélú-e egy ilyen, alkalmasint aprólékos vizsgálódás? Általánosságban is elmondhatjuk, esetünkben pedig különösen igaz a felelet: egyáltalán nem az. Forrásszegény korszakok vonatkozásában, minden új ismeret – tűnjön bár az kicsinek – értékkel bír, ráadásul az eredményig elvezető út során olyan információkra tehetünk szert, amelyek nem csak a főhős személyével kapcsolatos, hanem szerencsés esetben a tágabb környezetet illető tudásunkat is gazdagíthatják.

³ Klára és Hunyadi János közeli rokonsága nem minden részletében mentes a homálytól, ennek ellenére a kutatás tényként fogadja el ezt a kapcsolatot. Jól tükrözik a helyzetet Fügedi Erik szavai: „a *Dengelegi Pongrácok* annak a *Csolnokosi Klárának* fiai, akiről Hunyadi János azt mondotta, hogy édestestvére, s ha a kifejezést genealógiailag nem is tudjuk megmagyarázni, nincs okunk okosabbnak lenni, mint Hunyadi volt” (Fügedi Erik: *Uram, királyom... A XV. századi Magyarország hatalmasai*. Budapest, 1974. 186.).

⁴ Wertner 1906. 147–148.

⁵ Borsa Béla szerint a vajda 1476-ban, Mátyás és Beatrix esküvőjének az idején „már öreg ember volt”, állítását azonban semmivel sem támasztja alá. Ráadásul megállapításai többször tévesek, kezdve például azon, hogy Dengelegi Pongrác Jánost a király nagybátyjának tartja, nem pedig az unokatestvérének; véleménye ily módon nem szolgálhat alapul a vajda életkorának a becsléséhez (Borsa Béla: *Reneszánszkori ünnepek Budán. Tanulmányok Budapest múltjából* 10. (1943) 26. A fiúk mellett volt még egy leány is, Borbála (Kubinyi András: *Mátyás király*. Tudomány – Egyetem. Budapest, 2001. [a továbbiakban: Kubinyi 2001.] 10., őt azonban Engel Pál nem tünteti fel genealógiai táblázatában.

Pongrác János születésének dátumáról ugyan nincs adatunk, halálának időpontját azonban pontosan ismerjük. A vég 1476. december 28-án, Mátyás és Beatrix esküvői ünnepe alatt érte el őt. A másik alapul szolgáló adat az apához, Pongrác Györgyhöz kapcsolódik, aki 1444-ben, a várnai csatában esett el.⁶ A gyermekeknek értelemszerűen ennél az időpontnál hamarabb kellett megszületniük; ha pontosan nem is tudjuk, hogy mikor, valamelyest azért szűkíteni lehet ezt a tág időhatárt. A testvérek közötti életkorbeli különbségre világít rá néhány olyan adat, amelyeket ebből a szempontból még nem aknázott ki a kutatás. 1450. december 23-án kelt oklevelében Hunyadi János kormányzó meghagyja a kolozsmonostori konventnek, hogy Kusalyi Jakcs Mihályt és rokonait iktassa be Léta vár és tartozékainak a birtokába. Az okirat hátoldalán levő feljegyzés szerint a beiktatás 1451 februárjában meg is történt, ennek azonban néhai Pongrác György özvegye és fiai: László és János nevében Bíró György ellentmondott. A legkisebb testvér, András nevével bizonyára azért nem találkozunk az ellentmondók között, mert őt még nem tekintették nagykorúnak, ellentétben két bátyjával.⁷ Werbőczy Hármaskönyve szerint fiúgyermekek esetében a „törvényes kor”, vagyis amikor már pert indíthattak és ügyvédet fogadhattak, tizennégy évesen érkezett el.⁸ Ezek szerint az iratok kiadásának időpontjában János legkevesebb tizennégy, bátyja, László pedig néhány évvel idősebb volt. V. László 1456. április 4-én kelt oklevelében viszont, melyben a kolozsmonostori konventtel bevezetett Hunyadi Jánost, az özvegy Klára asszonyt és fiait Léta vár és tartozékainak birtokába, már András is szerepel a kedvezményezettek között, ami azt bizonyítja, hogy ekkor már ő is törvényes korúnak számított.⁹ Az oklevelekben való megjelenés alapján tehát úgy kalkulálhatunk, hogy András legkésőbb 1442-ben, János 1436-ban, László pedig korábban született. Az utóbbiról tudjuk, hogy 1456-ban iratkozott be a bécsi egyetemre, vagyis ekkor már elmúlt húsz éves.¹⁰ Ez első pillanatban kicsit soknak tűnik, mert a közgondolkodás általában korábbi időpontra

⁶ Dengelegi Pongrác János halálának időpontjára: Engel 2001. Káta nem. 5. tábla: Dengelegi (Pongrác); Pongrác György halálára: Engel Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457*. I. Budapest, 1996. (a továbbiakban: Engel 1996) 15. o. 48. jegyzet

⁷ DL 28394: „*contradixit Georgius Byro ... in personis egregie domine relicte egregii quondam Pangaratii de Dengeleg, ac Ladislai et Johannis filiorum eiusdem domine*”. Ugyancsak nem említi Andrást a kolozsmonostori konvent irata sem, amely szerint a Kusalyi Jakcsok tiltják Hunyadi János kormányzót, hogy Léta várát Klára asszonynak és fiainak, Lászlónak és Jánosnak adományozza: 1451. VI. 3.: Jakó Zsigmond: *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556)*. (a továbbiakban: KmJkv) I. (1289–1484) Budapest, 1990. 961. sz.

⁸ Werbőczy István: *Tripartitum. A dicsőséges Magyar Királyság szokásjogának Hármaskönyve*. Latin–magyar kétnyelvű kiadás. Budapest, 1990. 238: „*de nostra veteri consuetudine masculi decimo quarto, foemine autem duodecimo eorum anno dicantur esse legitimae aetatis*”.

⁹ DL 26891: „*domine Cla[-] relicte quondam Pangracii wayvode de Dengeleg ... ac Ladislao, Johanni et Andree filiis eiusdem Clare domine*”.

¹⁰ Tonk Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban*. Bukarest, 1979. 274.

helyezi az egyetemkezdést, bár ennek a pontos időpontját nem ismerjük. „*Vajon milyen életkorban és milyen előzmények után kezdte el valaki az egyetemet? Feltehetőleg igen fiatalon, de éppen itt a probléma: része volt-e az alsó fokú oktatás az egyetemnek vagy nem? (...) Tény, hogy a középkor nem választotta szét világosan az oktatás fokozatait: a középkori egyetemek ugyanis nem kizárólag felsőfokú oktatási intézmények.*”¹¹ A magyarázatot abban kereshetjük, hogy Pongrác László az alapfokú ismereteket itthon szerezte meg, s csak ezt követően ment a bécsi egyetemre. Ráadásul – megint csak Le Goffot idézve – „*a teológia különösen hosszú lélegzetű tanulmányokat jelentett*”.¹² Mindent összevetve úgy gondoljuk, hogy a legidősebb testvér egyetemi tanulmányai kezdetekor 22–25 év között lehetett, amikor pedig öt év múlva, tanulmányai végeztével hazatért, s a kolozsmonostori konvent gubernátora lett, akkor harminc felé járhatott.¹³ Pályafutása két év múlva ért véget, mivel a gubernátort, aki 1463. október 24-én fegyveresen próbálta vitás kérdéseit Kolozsvárott elrendezni, a feldühödött polgárok familiárisaival együtt megölték.¹⁴

Visszatérve a legfiatalabb fivérhez, Andráshoz, ő a politikai pályafutását az 1460-as évek első felében kezdte: pohárnokmester volt. Valószínűleg 1464 folyamán töltötte be ezt a tisztséget.¹⁵ A méltóságviselésbe való viszonylag kései bekapcsolódása két tényezőnek tudható be: az egyik, hogy ekkor még viszonylag fiatal volt (legalább 20, de valószínűleg inkább 21–22 éves lehetett), a másik pedig az, hogy László 1463-ban bekövetkezett halála után nagyobb szerep hárult Andrásra a közös családi karrier építésében. Ez az együttműködés azonban nem tartott már sokáig, mert a legfiatalabb testvér „*ezt a méltóságát (...) az 1464-es koronázással kapcsolatos átszervezéseknél elvesztette, majd a boszniai háborúban elesett*”.¹⁶ Tény, hogy 1464 decemberében Pongrác András már nem volt pohárnokmester, a tisztséget ekkor Alsólendvai

¹¹ Jacques le Goff: *Az értelmiség a középkorban*. Gyorsuló idő. Budapest, 1979. (a továbbiakban: Le Goff 1979) 107–108.

¹² Le Goff 1979. 108.

¹³ Pongrác László gubernátorságára: Km]kv I. 1653–1654. sz.; Jakó Zsigmond: A kolozsmonostori apátság és hiteleshely a szekularizációig. In: Uő.: *Társadalom, egyház, művelődés. Tanulmányok Erdély történelméhez*. (MÉTEM Könyvek 18.) Budapest, 1997. (a továbbiakban: Jakó 1997) 172.

¹⁴ *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. Bd. VI. 1458 – 1473. Hrg v. Gustav Gündisch. Bukarest, 1981. 3335. sz.; Jakó 1997. 172.

¹⁵ Fügedi Erik adatai szerint 1464 áprilisa és júliusa között említik a források e címmel, Kubinyi András azt írja, hogy 1462–1464 között töltötte be András ezt a méltóságot, adatokra azonban nem hivatkozik [Fügedi Erik: *A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása*. Történeti Statisztikai Kötetek. Budapest, 1970. (a továbbiakban: Fügedi 1970) 122]; Kubinyi 2001. 11. Adatok hiányában nem tudjuk igazolni, hogy András 1464 előtt is betöltött volna valamilyen tisztséget.

¹⁶ Kubinyi 2001. 11.

Bánfi Miklós és Pálóci Imre töltötte be.¹⁷ Hogy ennek valóban köze volt-e a koronázások körüli átszervezésekhez, azt nem lehet biztosra venni (Dengelegi Pongrác János például megtartotta a vajdai méltóságot), az azonban egyértelműnek látszik, hogy a váltásnak nem kegyvesztettség volt az oka. 1464. november 26-án Mátyás megparancsolja a kolozsmonostori konventnek, hogy Dengelegi Pongrác János erdélyi vajdát és testvérét, András trónra emelkedése óta iránta tanúsított hűségéért és számos szolgálatukért iktassa be Szászsebes királyi város birtokába. András, aki a király május 23-án kelt hasonló adománylevelében még pohárnokmesterként szerepelt, most a „*capitanei partium Superiorum et comitis Trinchiniensis*” címet viseli, vagyis nem esett ki az uralkodó kegyeiből, sőt testvérel együtt számos birtokadományban részesült és a tisztségviselésről sem kellett lemondania.¹⁸ A király szeretetéről tanúskodik az András haláláról Ludovicus Carbónál fennmaradt beszámoló. Hogy a haláleset pontosan mikor következett be, azt nem tudjuk (a kolozsmonostori konvent 1465. április 5-i oklevele még életben levőként említi Pongrác Andrást), azt viszont igen, hogy a boszniai harcok során esett el, várostrom közben érte ágyúgolyó. Carbo szerint „*kitűnő tehetőségű, hős és hadügyekben igen jártas ifjú férfit*” veszített el személyében a király, aki „*e rokonáról igen gyakran emlékezik s kora halálát nehéz szívvel szenvedí.*”¹⁹ Igaz, Carbónál az események időnként összecsúsznak az időben, s ebben az esetben a királlyal való rokonság jellege is pontatlan (*anyja és a királyné testvérek valának* – mondja a humanista szerző), a lényegét illetően azonban feltehetőleg jól tájékozott. Ez pedig két dolgot is alátámaszt számunkra: egyrészt azt, hogy a király valóban jó szívvel volt unokatestvére iránt, másrészt azt, hogy a legfiatalabb Dengelegi Pongrác testvér még fiatalon elhunyt. Számításaink szerint ekkoriban 22–25 év körül lehetett.

De mi a helyzet tanulmányunk főszereplőjével, Dengelegi Pongrác Jánossal? Van-e még olyan adat vagy szempont, amelyet figyelembe kell vennünk kora meghatározásánál? Az eddig említettekén kívül van még egy támpont, amely némi segítséget nyújthat mind az életkor, mind pedig az életpálya jobb megismeréséhez. Pongrác Jánosnak két gyermeke volt: egy fiú és egy lány. Ez önmagában még nem feltétlenül keltené fel a figyelmünket, ha nem Mátyásnak és Katalinnak hívnák őket.

¹⁷ DL 11620. – Fügedi Erik Mátyás oklevelét tévesen 1463 decemberére datálta, s ennek megfelelően erre az évre helyezte a méltóságviselők működését is (Fügedi 1970. 122.). Az oklevél azonban egyértelműen 1464-ben íródott, így Pálóci és Bánfi nem megelőzték, hanem követték Pongrác Andrást a pohárnokmesterségben.

¹⁸ 1464. V. 23.: DL 15988; 1464. XI. 26.: Teleki József: *Hunyadiak kora Magyarországon*. XI. Pest, 1855. (a továbbiakban: Teleki 1855) 99–100.

¹⁹ „*virum sane fortissimum miraeque indolis iuvenem ac in re militari peritissimum. Hunc fratrem saepissime reminisci solet et immaturam eius mortem molestissimo animo ferre*”. Ludovicus Carbo: *Ad serenissimum principem et inclitum Pannoniae regem divum Mathiam Lodovici Carbonis dialogus de ipsius regis laudibus rebusque gestis*. Bp. MTA könyvtára. Jelzet: K 397. (<http://carbo.mtak.hu/hu/study.htm>) Id. h.: <http://carbo.mtak.hu/hu/23.htm> (letöltve: 2014. november 19.)

Ez nem a véletlen műve, elég egyértelmű, hogy a gyerekek a király és a királyné, azaz Mátyás első felesége, Podjebrád Katalin után kapták nevüket. Dengelegi Mátyást 1479. március 14-i oklevélben említik először (birtokügy kapcsán),²⁰ ami azt jelenti, hogy legkésőbb 1465-ben született, ami persze nem biztos, jó esély van rá, hogy valamivel hamarabb. Katalinnak viszont 1464 februárja, a királyné halála előtt kellett világra jönnie, mivel erősen valószínűtlen, hogy a szomorú eseményt követően az uralkodó gyermekszülésben elhunyt nejeről nevezték volna el közeli hívének a lányát. Úgy tűnik tehát, hogy Dengelegi Pongrác János gyermekei 1458, Mátyás trónra emelkedése és 1464 februárja, Podjebrád Katalin halála közötti időben születtek. Ez beillik abba a képbe, amelyet más adatok alapján állítottunk össze: ha János legkésőbb 1436-ban (esetleg egy-két évvel korábban született, akkor 1458-ban 22–24 éves lehetett. Ekkoriban kerülhetett sor a családalapításra, mivel gyermekei 1458–1464 között születhettek, vagyis harminc éves koráig. Ez nem mond ellent a korabeli viszonyoknak, így becsléseinkkel remélhetőleg az elfogadható hibahatárokon belül maradtunk.

2. A vajdaságig és utána

A fentebbi fejtegetéseink során Dengelegi Pongrác János életkorát kutatva családi viszonyai mellett felvázoltuk testvérei életútját is. A továbbiakban azt szeretnénk röviden áttekinteni, hogy karrierjének alakulását hogyan lehet elhelyezni e koordináták közé.

Pongrác János tehát az 1443. február 23-án született Mátyás unokabátyja volt, mintegy 7–10 évvel idősebb, mint magas rangú rokona. Mátyás egyik oklevele szerint fiatalabb testvérevel, Andrással már Hunyadi Jánost és Lászlót is segítették, másik diplomája szerint hatalomra kerülésétől fogva szolgálták őt mindenféle módon.²¹ Méltóságviselőként 1461-ben bukkan fel először a forrásokban: ekkor asztalnokmester.²² Ez azt jelenti, hogy a király három évvel a trónra jutását követően látta elérkezettnek az időt – vagy inkább ekkor volt abban a helyzetben –, hogy unokatestvérét bevonja a tisztségviselők körébe. Feltehetőleg nem véletlen az sem, hogy János bátyja, László ugyanebben az évben lett a kolozsmonostori konvent gubernátora. Alig egy évvel később, 1462-ben jött a nagy ugrás: a vajdaság elnyerése.²³ Pongrác

²⁰ DL 27712; Engel 2001. Káta nem. 5. tábla: Dengelegi (Pongrác).

²¹ 1464. V. 23.: DL 15988; 1464. XI. 26.: Teleki 1855. XI. 99.

²² Fügedi 1970. 121.

²³ Dengelegi Pongrác János első vajdai tevékenységére: Kordé Zoltán: Az erdélyi vajdaság Mátyás hatalomra kerülésétől az 1467. évi felkelésig. In: *Ünnepi kötet Dr. Blazovich László egyetemi tanár 70. születésnapjára*. Szerk.: Balogh Elemér–Homoki-Nagy Mária. Szeged, 2013. 397–398. A hivatalviselés időpontjára: W. Kovács András: Arhondologia voievozilor Transilvaniei (1458–1526). Completări și precizări. In: *Studii și Materiale de Istorie Medie* 30 (2012) 239–240. A kiváló

Jánost ez a méltóság juttatta a legbefolyásosabb bárók közé, ez lendítette fel igazán a karrierjét. A kibontakozó családi együttműködésnek²⁴ László 1463. évi meggyilkolása részben véget vetett (mint láttuk, Andrással annak haláláig tartott a szoros kapcsolat), de ez Dengelegi Pongrác János pályafutásának semmit sem ártott. És talán ez az egyik legfőbb tanulsága a családi viszonyok vizsgálatának: János már testvérei életében is a legnagyobb ívű karriert mondhatta a magáénak, s ez az emelkedés akkor sem tört meg, amikor halálukkal megszűnt a családi támasz. Ez pedig arra enged következtetni, hogy a rokonság és a szerencse mellett Dengelegi Pongrác Jánosban megvolt az a többlet, amit tehetségnek lehet nevezni. E tehetség meglétét támasztják alá azok a katonai sikerek is, amelyet a vajda aratott, ezek története azonban már egy másik tanulmány tárgyát képezi.

munka 1461-re teszi Dengelegi Pongrác János székely ispáni méltóságviselésének kezdetét: 239. 82. sz. jegyzet. Ez azonban elírás lehet, mert a hivatkozott oklevél (DL 30460) Rozgonyi Sebestyén erdélyi vajda és székely ispánnak a kolozsmonostori konvent által átírt és megválaszolt levelét tartalmazza. Pongrác János tehát mind a vajdai, mind a székely ispáni hivatalt egyszerre vette át, 1462 elején.

²⁴ Jakó 1997. 172.

The Start of a Career: the Emergence of János Pongrác Dengelegi

The study treats the rather neglected career of János Pongrác Dengelegi, an elder cousin and one of the most powerful baron of King Matthias (1458–1490). The first phase of his activity lasted till his appointment to the rank of Transylvanian voivode in 1462 for the first time. His family connections and kinship to King Matthias are well-known, likewise the exact date of his death (December 18, 1476), but his birth-date cannot be defined at all. The author attempts to estimate the age of János Pongrác and his brothers (László and András) with different methods and compare the start of their careers. The eldest brother, László died as a governor of the convent of Kolozsmonostor at the age about 32 (1463). János Pongrác was about 7 years older than his cousin, the king. The youngest brother, András got the rank of royal cup-bearer, and at the age of 22–25 died in the wars in Bosna (1465). All of the Dengelegi brothers started a promising political career, but they died rather early, with the exception of János Pongrác, who was the most successful among them.

PETROVICS ISTVÁN

A MEZŐGAZDASÁG SZEREPE A KÉSŐ KÖZÉPKORI PÉCSEN

Gabonatermelés

A középkori magyarországi városok életében a gabonatermelés általában az önellátást szolgálta. Új helyzet állt elő azonban Amerika 1492. évi felfedezését követően. Ekkor ugyanis a kereskedelmi útvonalak áttevődtek az Atlanti-óceánra, s hamarosan kiformalódott az új világpiac, amely mérhetetlenül kiszélesedett a középkori viszonyokhoz képest. A 16. század folyamán Európában agrárkonjunktúra alakult ki: az elsősorban a kontinens nyugati felén jelentkező demográfiai robbanás következtében az élelmiszerek iránti kereslet nagymértékben megnőtt, az élelmiszerek ára pedig hihetetlen módon megugrott. A kézműipar térvesztése, a magyar nemesfém iránti kereslet lanyhulása, valamint a mezőgazdasági termények árának példátlan mértékű növekedése azt eredményezte, hogy a késő középkori Magyarországon még a *civitasok* polgárainak figyelme is egyre inkább a szőlőművelés és borkereskedelem, valamint a gabonatermelés irányába fordult. Ezt jelzi, példának okáért, hogy a 16. század elején a soproni polgárok 40%-a szántókkal rendelkezett, s a lakosság 80%-ának, a kézművesek kétharmadának szőlőbirtoka volt. Valószínű továbbá, hogy a szántóföldek jelentősége minden olyan város esetében megnőtt, amelynek határában gabonatermelésre nyílt lehetőség. Ezt látszik bizonyítani Eperjes példája is, ahol a 16. század végén a polgárok zöme szántótulajdonos volt.¹

Pécs esetében – adatok hiányában – nem tudjuk megmondani, hogy a városlakók hány százaléka rendelkezett szántókkal. Arra vonatkozó becsléseket sem tudunk tenni, hogy a 16. század elején mennyire nőtt meg a város környékén levő szántóföldek jelentősége. Csupán azt valószínűsíthetjük, hogy a Pécs határában folytatott gabonatermelés nem piaci célokat szolgált. Gyanítható, hogy Pécs lakóinak, pontosabban szólva az itt élő egyháziaknak és világiaknak a gabonaszükségletét a püspöki és káptalani birtokok, valamint a polgárok által művelt földek együttesen sem voltak képesek biztosítani, s a város gabonából behozatalra szorult. Meglehetősen egyértelműség-

¹ Bácskai Vera: *Városok Magyarországon az iparosodás előtt*. Budapest, 2002. 61.; Petrovics István: A középkori mezővárosi gazdálkodás. In: Kubinyi András–Laszlovszky József–Szabó Péter: *Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon: gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet*. Martin Opitz Kiadó. Budapest, 2008. (a továbbiakban: Kubinyi–Laszlovszky-Szabó 2008) 452–454.

gel utal erre az a tény, hogy amikor Fráter György 1534-ben megtiltotta a gabona Dunán való szállítását, Pécssett éhínség tört ki.²

Az elbeszélő munkák – köztük Oláh Miklós Hungáriája – által nyújtott általános képet, miszerint Pécs környéke termékeny földekben bővelkedik, a szórt okleveles adatok tovább pontosítják. A kútfők sok esetben nemcsak arról tájékoztatnak, hogy a város körüli szántók merre feküdtek, hanem azok nagyságára és tulajdonosára is utalnak. János fia: Péter mester végrendelete 1389-ben ugyan még csak általánosságokban ír Pécs környéki szántókról,³ de az 1398. június 5-én kelt oklevél már azt is megadja, hogy László festő özvegye, Ilona és Gergely nevű fia a Pécs melletti Patacson vásárolt öt hold szántót.⁴ Egy 1408-ból származó adat szerint pedig János pécsi szabó Ürögön 3 hold szántót adományozott a patacsi pálos remetéknek.⁵ Az egyik terület tehát, ahol a pécsi polgárok előszeretettel vásároltak szántókat, a várostól nyugatra fekvő patacsi–ürögi régió volt. Itt a szántók mellett szőlőket és réteket, illetve kaszálókat is említenek az oklevelek.⁶ 1424-ben a Talentis testvérpár hagyatéka kapcsán szintén utalás történik szántókra, de ezek fekvését nem ismerjük.⁷ Egy 1443-ból származó oklevél azonban arról tudósít, hogy a pécsi Szent Tamás utcában lakó György szabó *Megyver* és *Arpad possessio*-k határában jutott szántókhoz.⁸ Ez pedig azt jelzi, hogy a másik jelentős terület, ahol szántók helyezkedtek el, a várostól délre feküdt. Roppant valószínű, hogy a szóban forgó, Pécstől délre, délkeletre eső területen található Almás, Felsőlotárd, Udvard, Mislény és Olaszi nevű birtokokon,

² Szakály Ferenc: *Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez.* Budapest, 1995. (a továbbiakban: Szakály 1995) 36. o. 30. sz. jegyzet. A gabonabehozatal szükségességének ellentmondani látszik Istvánffy Miklós munkája, amiben az olvasható, hogy Pécs környékén nagy mennyiségben található olcsó gabona. Vö. Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában. I/1–3. Sajtó alá rendezte Benits Péter. Budapest, 2001. I/2. (a továbbiakban: Istvánffy 2001) 90.

³ Tadija Smičiklas–Marko Kostrenčić: *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmaciae ac Slavoniae. Diplomaticki zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije.* I–XVIII. Zagrabiae, 1904–1990. XVII. 240–243. Különösen 242. Ilyen helyzettel később is találkozunk. A városi tanács által 1424. április 19-én kiadott oklevél például Pécs határában (*in territorio dicte civitatis*) fekvő szántókat, szőlőket és kaszálókat említ. *Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Diplomatikai levéltár* (a továbbiakban: Dl.) 11500.

⁴ Dl. 8844. Vö. *Zsigmondkori oklevéltár.* Összeállította Mályusz Elemér–Borsa Iván–C. Tóth Norbert–Lakatos Bálint. I–XII. Budapest, 1951–2013 (a továbbiakban: ZSO) I. 5395. sz. regeszta.

⁵ *Documenta Artis Paulinorum. A magyar rendtartomány monostorai. I–III.* (Az MTA Művészettörténeti Kutató Csoportjának Forráskiadványai. X., XIII–XIV.) Budapest, 1975–1978. (a továbbiakban: DAP) II. 150. Vö. Rupp Jakab: *Magyarország helyrajzi története fő tekintettel az egyházi intézetekre vagyis a nevezetes városok, helységek, s azokban létezett egyházi intézetek, püspökmegyék szerint rendezve.* I–III. Pest, 1870–1876. I. 394.

⁶ Dl. 9854. Vö. ZSO III. 1528. sz. regeszta; DAP II. 150. – A szőlők kérdését alább tárgyaljuk.

⁷ Dl. 11500. Vö. ZSO XI. 452. sz. regeszta.

⁸ Dl. 92958.

amelyek – ha átmenetileg is, de – pécsi polgárok kezén voltak, szintén szántóföldi termelés folyt. Az okleveles források alapján még egy harmadik terület is kirajzolódik, ahol szintén szántókkal találkozunk. Igaz, a várostól keletre fekvő Meszesen említett szántó nem polgári kézen volt, hanem a székesegyház Aranyos Mária-kápolnájához tartozott. A szóban forgó szántóról még azt is megtudjuk, hogy az a 15–16. század fordulója táján *Alcis* (Ács?) Imre pécsi polgár szőlőjével volt határos, és azt Csázmai Máté, az Aranyos Mária-kápolna egyik – név szerint nem említett – oltárának igazgatója a püspök engedélyével eladta. Csázmai Máté azért szánta magát erre a lépésre, mert az elődök hanyagsága miatt gaz verte fel a meszesi földet.⁹ Bizonyára a Pécs környéki gabonatermelés jelentőségével magyarázható az a tény, hogy az 1494/95. évi királyi számadáskönyvekben a 15. század végén mértékegységként felbukkant a pécsi köből (*cubulus Quinqueecclesiensis*).¹⁰ Részben a gabonatermesztéssel lehet összefüggésben az a helyzet is, hogy a pécsi polgárok igyekeztek maguknak malmokat szerezni a város környékén.

Szőlőművelés

Számos adat tanúsítja, hogy a 15. század közepe táján nem egy magyarországi városban a polgároknak már több mint a fele rendelkezett szőlőbirtokkal, s nem számított kivételesnek az a helyzet, hogy az iparosok jelentékeny hányada (pl. Pozsonyban: 21,9%; Sopronban 29,4%) gazdaságának súlypontja a bortermelésen és -kereskedelmen nyugodott. Ugyanakkor ez a réteg eredeti kézműves mesterségét is meglehetősen intenzíven űzte. Az összehasonlítás kedvéért utalunk arra, hogy Pozsony és Sopron bortermelésének évi értéke csaknem megegyezett azzal az értékkel, amit Bártfa vászonipara állított elő egy év alatt.¹¹ A bor, amely korán az áruforgalom tárgya lett, a középkori viszonyok között igen fontos kereskedelmi cikknek számított, hiszen a kutak vize általában alkalmatlan volt az ivásra. Piaci értékesítése – idehaza és külföldön – nem okozott gondot, éppen ezért a tőkével rendelkező kereskedők és iparosok előszeretettel fektették pénzüket szőlők vásárlásába annak ellenére, hogy a beruházott összeg viszonylag lassan térült meg. Ismeretes továbbá, hogy a szőlőparcellákat nem mindig számították be a jobbágytelki állományba, aminek következtében szabadabb birtoklási forma alakult ki, s ez a későbbiek során lehetővé tette a polgári kereskedelmi tőke behatolását. A szőlőművelés 14–15. századi fel-

⁹ Iványi Béla: Egy 1526 előtti ismeretlen kéziratot formulás könyv. *Történelmi Tár* 1904. (továbbiakban: Iványi 1904.) 527.

¹⁰ Engel, Johann Christian von: *Geschichte des ungarischen Reiches und seiner Nebenländer*. I. Halle, 1797. 43. Ld. még Fedeles Tamás: „Eztán Pécs tűnik szemünkbe.” *A város középkori története 1009–1526*. Pécs, 2011. (a továbbiakban: Fedeles 2011) 107.

¹¹ Granasztói György: *A középkori magyar város*. Budapest, 1980. 192–194.; Szűcs Jenő: *Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon*. Budapest, 1955. 53–66.

lendülésében a parasztság mellett igen nagy szerepet játszott a mezővárosi és a városi polgárság.¹² A jobbággyokkal szemben előnyt jelentett számukra, hogy a szőlőműveléssel járó magas költségeket – a bortermelés ugyanis bonyolult munkaszervezetet igénylő termelési ágának számított, és bérmunkások alkalmazását is megkövetelte – a tőkájuk révén fedezni tudták, és könnyebben vállalhatták az esetleges rossz termés kockázatát is. Ugyanakkor a szőlőművelés elősegítette a jobbággyok polgárosodását és egyes szőlőtermelő és borforgalmi helyek mezővárossá, sőt várossá alakulását is. Ennek illusztrálására a legjobb példát a szerémségi Újlak szolgáltatja.¹³ Bizonyos városok polgárai, ha a környékbeli földek nem voltak alkalmasak szőlőtelepítésre, távoli vidékeken vettek vagy béreltek szőlőparcellákat, azaz *extraneus* szőlőbirtokosok lettek. A fehérvári polgárok, például, Somogyban, a szegediek és a pestiek a Szerémségben, a debreceniek pedig a Bihar hegység lankáin műveltettek szőlőt.

A Duna és a Száva között elterülő Szerémség – elsősorban európai híru szőlészete révén – a középkori Magyarország egyik legértékesebb mezőgazdasági vidékének számított. A szerémségi bor az oszmánok megjelenéséig kiváló minősége miatt országszerte igen keresett cikk volt, amit a korai időszakból fennmaradt vámszabályok bejegyzései is meggyőzően bizonyítanak.¹⁴ Érdekes, és ugyanakkor igen meglepő, hogy pécsiek szerémségi szőlőbirtoklásáról nem őrződött meg adat.

Az 1526 előtti időszakból fennmaradt ösztövért okleveles anyag alapján számos lényegbevágó kérdést lehetetlen tisztázni. Megállapíthatatlan pl. Pécs bortermelésének évi értéke, a borkereskedelem pontos iránya és mértéke, a szőlőbirtokokkal rendelkezőknek a város összlakosságához viszonyított aránya, a szőlőbirtoklás jellege,

¹² A szőlőbirtoklás és adózás 13. századi helyzetére ld. Solymosi László: *A földesúri járadékok új rendszere a 13. századi Magyarországon*. Argumentum Kiadó 1998. 137–183. Ld. még Solymosi László: Szőlőbirtok és oklevéladás a középkori Magyarországon. In: Baráth Magdolna–Molnár Antal (szerk.): *A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Geccényi Lajos tiszteletére*. Budapest–Győr, 2012. 311–324.

¹³ Újlakra ld. Fügedi Erik: *Kolduló barátok, polgárok, nemesek*. Budapest, 1981. 16–19.; Hegedűs Antal: *Népélet és jogalkotás a középkori Újlakon*. Újvidék, 1983. 93–179. (az Újlaki Jogkönyv magyar fordítása); Vukičević-Samaržija, Diana: A középkori Újlak és műemlékei. In: Kollár Tibor (szerk.): *A középkori Dél-Alföld és Szer*. Szeged, 2000. 475–500.; Andrić, Stanko: *Kapisztrán Szent János csodái*. Budapest, 2009. 37–47.

¹⁴ A szerémségi borral való kereskedelmet a késő középkorban lényegében két alföldi város, Pest és Szeged sajátította ki. Kristó Gyula (szerk.): *Szeged története. I. A kezdetektől 1686-ig*. Szeged, 1983. (a továbbiakban: Szeged története I.) 475. (A vonatkozó rész Kulcsár Péter munkája); Draskóczy István: Borkereskedelem a 15–16. század fordulóján. Kassa kiváltsági és borkereskedelme. (a továbbiakban: Draskóczy 2002) In: Benyák Zoltán–Benyák Ferenc: *Borok és korok: bepillantás a bor kultúrtörténetébe*. Budapest, 2002.² (a továbbiakban: Benyák Z.–Benyák F. 2002) 117–119.; Szakály Ferenc: A Közép-Duna menti bortermelés fénykora. In: Benyák Z.–Benyák F. 2002. (a továbbiakban: Szakály 2002) 132–133.; Petrovics István: Dél-dunántúli és dél-alföldi városok kapcsolata Felső-Magyarországgal a középkorban. In: *Csukovits Enikő–Lengyel Tünde: Bártfától Pozsonyig. Városok a 13–17. században*. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 35. Budapest, 2005. 144–145.

vagyis az, hogy vásárolt vagy bérelt parcellákon folyt-e a szőlőtermelés. Nincsenek biztos ismereteink a szőlőtermelés módjáról, s a telepített szőlők fajtájáról sem. Az azonban bizonyos, hogy a szőlőtermelés munkafolyamatának valamennyi fázisában – különösen szüretkor – a szőlősgazdák bémunkásokat is alkalmaztak.

Magáról a szüretéről és a borkészítés módjáról ugyancsak keveset tudunk. A szőlőszemek kisajtolása egyszerű taposással történt, mivel a gépi berendezések ebben az időben igen ritkák voltak.¹⁵ A mustot az *extraneus* szőlősgazdák vagy a helyszínen tárolták, vagy a lakóhelyükre szállították, és ott pincékben helyezték el. Az oklevelek szerint polgári vagy paraszti tulajdonban levő pincéket már a 15. században is nagy számban lehetett találni az ország jelentősebb szőlővidékein.¹⁶ A régészeti kutatások Pécs városában is meglehetősen sok középkori pincét tártak fel. Ezek tekintélyes része lakóházakhoz tartozott és kiválóan alkalmas volt a bor tárolására.¹⁷

A szőlővel összefüggésben a pécsi okleveles anyag alapvetően egy dologról tájékoztat. Arról, hogy a középkorban hol folyt szőlőtermelés a város környékén. A 14. század eleje és a 16. század közepe közti időszakot vizsgálva, eddigi ismereteink szerint, 1332-ben történt említés első ízben szőlőről. Ez a szőlőparcella a patacsi hegyen feküdt, és egy István nevű kereskedő lányának, Margitnak a tulajdonában volt.¹⁸ A 14. század negyvenes és ötvenes éveiben, Patacs mellett, Siklóson és Pécsváradon, illetve az említett helyek környékén vásároltak vagy vettek zálogba birtokokat – köztük szőlőt is – a pécsi polgárok.¹⁹ A későbbiek során az utóbbi két helyen azonban lanyhult a pécsi polgárok szőlővásárlási kedve, tudniillik a 15. század első feléből fennmaradt oklevelek szinte kizárólag csak patacsi szőlőket emlegetnek. Ebben a vonatkozásban különösen érdekes az 1406. január 29-én kelt oklevél, amely

¹⁵ A mustnyerés eszközeire és módjára ld. Simon András: A mustnyerés eszközei és módjai. In: Benyák Z.–Benyák F. 2002.

¹⁶ Belényesy Márta: Szőlő- és gyümölcsstermesztésünk a XV. században. *Néprajzi Értesítő*. A Magyar Nemzeti Múzeum Évkönyve, 1955. 12–25.; Székely György: A hónapok munkái és a középkori művészet. In: *Agrártörténeti Szemle* 23 (1981) 1–30.; Csoma Zsigmond: *Szent Vincétől Szent János poharáig. Magyar történeti borkalendárium örök időkre*. Budapest, 1999.; Benyák Z.–Benyák F. 2002.

¹⁷ A középkori pécsi pincék jelentőségét már a földrajztudós Szabó Pál Zoltán is hangsúlyozta. Ld. Szabó Pál Zoltán: A földrajzi helyzet Pécs fejlődésében. In: *Pannonia* 6 (1940) 392–403. – Nézetének bemutatására legutóbb Fedeles Tamás is kitért, vö. Fedeles 2011. 111.

¹⁸ *Anjoukori Okmánytár. Codex Diplomaticus Hungaricus Andegavensis*. I–VI. Szerk.: Nagy Imre. Bp. 1878–1891. VII. Szerk.: Tasnádi Nagy Gyula. Budapest, 1920. (a továbbiakban: AO) II. 605. Az oklevelek mellett a pécsi egyházmegye legkorábbi misekönyve, a *Missale secundum morem alme ecclesie Quinqueecclesiensis* (facsimile kiadás [Szekszárd] Schöck Kft, 2009.) egyik, a 13–14. század fordulóján keletkezett bejegyzése is említést tesz szőlőről (*vinea Beati Virgimís*).

¹⁹ 1341. 07. 04. = Dl. 69960.; 1344.08.05. = AO IV. 435.; 1345. 01. 13. = AO IV. 481.; 1352. 01. 11. = AO V. 540–541. A siklósi borvidék jelentőségére vö. Fedeles Tamás: A püspökség és a székeskáptalan birtokai, gazdálkodása. In: A Pécsi Egyházmegye története I. A középkor évszázadai (1009–1543). Szerk.: Fedeles Tamás – Sarbak Gábor – Sümegei József. Pécs, 2009. 441.

arról tájékoztat, hogy Márk fia: Benedek pécsi polgár, valamint felesége, Katalin és fiuk, Gergely egy Patacon levő szőlőjüket elcserélték Patacsi László fia, Jánossal, valamint annak feleségével és leányaival. Mivel a két szőlő értéke eltért egymástól, Patacsi László fia, János három márkadénárt fizetett Benedeknek, vagyis az értékkülönbséget kiegyenlítésre pénzzel történt. A szóban forgó szőlők határainak megjelölésénél még további pécsi polgárokat is megnevez az oklevél. Ezek egyike, Kóhidi Miklós volt, aki szőlőpréssel rendelkezett. Ebből arra következtethetünk, hogy a szőlőt helyben, vagyis a patacsi szőlőhegyen dolgozták fel, és minden bizonnyal itt tárolták a bor egy részét is, míg a másikat esetleg Pécsre szállították.²⁰ 1411. október 16-án Gergely fráter, a patacsi Szent Jakab-kolostor perjele eladta az itteni, ugyancsak a pálos remetékhez tartozó Szűz Mária-kolostornak a falu területén fekvő szőlőjét Patacsi Ferenc fiának, Domokosnak és feleségének, Katalinnak. Az oklevél megadja a szóban forgó szőlő nevét is (*Hasarchus*), továbbá az is kiderül belőle, hogy északi oldalról a Bonchusnak mondott Péter pécsi polgár szőlőparcellája határolta.²¹ A szóban forgó kútfő azért is figyelemre méltó, mert egyértelműen bizonyítja: az itteni pálosok is vásároltak szőlőt a patacsi hegyen, amit, ha a körülmények úgy kívánták, el is adtak. Görcsönyi László pécsi várnagy 1423. április 30-án kiadott oklevele pedig azért érdemel említést, mert egy Patacon levő szőlő adásvétele kapcsán kiderül belőle, hogy az itteni szőlő tulajdonosa, Lőrinc kalmár pécsi polgár a város Szent Tamás nevű utcájában lakott.²²

Érdekes, hogy 1423-at követően nem találunk utalást a patacsi hegyen levő szőlőkre. Ez bizonyára a források nagymérvű pusztulásával magyarázható, nem pedig azzal, hogy a pécsi polgárok a 15. század első harmada után nem vásároltak itt szőlőt. A fenti feltevés mellett szól az a körülmény is, hogy a Patacs közelében levő üregi hegyen egy 1512. január 23-án kelt oklevél szerint a Pécsről való Török Lőrinc, két társával együtt, egy szőlő tulajdonosa volt.²³

Az első olyan oklevél, amely annak emlékét őrizte meg, hogy Pécs környékén – Patacon kívül – máshol is folyt szőlőművelés, 1443-ból származik. Ekkor arról értesülünk, hogy a Szent Tamás utcából való pécsi polgár, György szabó, a pécsi városi tanács által írásba foglalt egyezség révén *Malon possessio*-ban egy szőlőhöz jutott.²⁴ Bastogne-i Henrik pécsi polgár 1459. január 27-én kelt testamentuma egy újabb területre hívja fel a figyelmet, ahol a 15. század derekán – s bizonyára a középkor java részében – szintén szőlőtermelés folyt. Ez a Pécstől északkeletre található, a középkorban

²⁰ Dl. 9155.; vö. ZSO II/1. 4430. sz. regeszta. – Magunk, Szabó Pál Zoltánnal ellentétben, úgy véljük, hogy a középkor során a szőlőkben is voltak pincék.

²¹ Dl. 9823.; vö. ZSO III. 1072. sz. regeszta; DAP II. 150.

²² Dl. 11 349.; vö. ZSO X. 498. sz. regeszta.

²³ Dl. 22269.

²⁴ Dl. 92958. *Malon* ma Málom néven Pécs része.

önálló településnek számító Szabolcs (ma: Pécsszabolcs).²⁵ A 15–16. század fordulóján pedig a Pécs és a fentebb említett Szabolcs között fekvő Meszesen levő szőlőre történt utalás, amely egy *Alcis* (Ács?) Imre nevű pécsi polgár tulajdonában volt.²⁶

Pécs környékén, valamint a város közvetlen közelében a 14. és a 16. század elejei közötti időszakban tehát jelentős szőlőtermelés folyt. Szőlőskerteket a Mohács előtti időszakban nemcsak a Mecsek déli lankáin, hanem a várostól délre fekvő Málon néven ismert helyen (ma Málom, Pécs része) is találunk. A szőlőkről tudósító oklevelek az esetek zömében megnevezik azt a helyet, ahol ilyen típusú ingatlanok feküdtek. Néha előfordul az is – miként ez egy 1478-ban kelt, II. Pál pápa által megerősített szerződés esetében megfigyelhető –, hogy a szóban forgó kútfő csak a szőlő hozzávetőleges helyét „árulja el”. A jelen szerződést példaként említve ez az jelenti, hogy a Spanac/Spaynar Ágoston által a pécsi karmelitáknak adományozott szőlőről csupán annyit tudunk meg, hogy az egy, a városfalon kívül álló házhoz tartozott.²⁷

Külön problémát jelent a „pécsi szőlőhegy” (*promontorium civitatis Quinqueecclesiarum*) lokalizálása. Ezt a kitételezt egy 1497. évi oklevélben olvashatjuk. Maga a diploma arról tájékoztat, hogy Szeged egyik legvagyonosabb polgára, a város bírói tisztségét másfél évtizedre kisajátító Szilágyi László, nemcsak kőházzal rendelkezett Pécsen, hanem annak promontóriumán egy szőlővel is.²⁸ Mivel az oklevél a szőlőhegy elhelyezkedéséről nem közöl információt, ezért annak pontos helyét lehetetlen meghatározni. Egy dolog biztos csak: a promontórium a várostól északra, a Mecsek déli lankáin lehetett. Talán ott, ahol a *Pécsi Missale* egyik, a 13–14. század fordulóján keletkezett bejegyzése említi a Szűz Mária szőlőt (*vinea Beati Virginis*).²⁹

Úgy véljük, a város szűkebb értelemben vett környékén folytatott bortermelés alapvetően a helyi szükségletet fedezte. Ez komoly mennyiség lehetett, hiszen Pécs fontos egyházi központnak számított, ahol jelentős mennyiségű miseborra is szükség volt. A pécsi polgárok által a távolsági kereskedelemben értékesített nedű viszont minden bizonnyal távolabbi helyről, a délkelet-tolnai, elsősorban a szekszárdi borvidékről származhatott.³⁰

²⁵ Marri, Giulia Camerani: *I documenti commerciali del fondo diplomatico medico nell'Archivio di Stato di Firenze (1230–1492)*. Firenze 1951. 89–90. 254. sz. regeszta. (A testamentum latin nyelvű regesztája megtalálható még: Petrovics István: Bastogne-i Henrik pécsi polgár és végrendelete. In: *Pécsi Szemle* 12 (2009) 4. szám 9.

²⁶ Iványi 1904. 527.

²⁷ Czaich Á. Gilbert: Regeszták a római Dataria-levéltárnak Magyarországra vonatkozó bulláiból II. Pál és IV. Sixtus pápák idejéből. In: *Történelmi Tár* 1899. 17. Fedeles Tamás szerint a szóban forgó szőlő a város feletti szőlőhegyen (*promontorium*) lehetett. Vö. Fedeles 2011. 110.

²⁸ *Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius*. Kiadják: Nagy Imre, Paur Iván, Ráth Károly és Véghelyi Dezső, I–V. Győr, 1865–1873. Ipolyi Arnold, Nagy Imre és Véghelyi Dezső, VI–VIII. Budapest. 1876–1891. V. 388–389.

²⁹ Fedeles 2011. 110.

³⁰ Szakály 2002. 135.

Állattenyésztés

A 15. században felvirágzó külterjes marhatartás révén – különösen – az Alföldön megnőtt az állattenyésztés jelentősége. Az állatokat az év legnagyobb részében a szabad ég alatt tartották, s nem ritkán még télen is a legelőn hagyták. Ellátásukban – főleg a téli időszakban – nélkülözhetetlen volt a széna, melynek gazdasági jelentőségére utal, hogy korán az áruforgalom, sőt a vámtarifák tárgya lett.³¹

A középkori Péccsel kapcsolatos írott források meglepően kevés konkrét információt őriztek meg az állattartásról. A legbőbeszédűbb Istvánffy Miklós munkája, amelyben a következő mondat érdemel figyelmet. Pécs környékén – írta a kiváló humanista történetíró – „...az egész mező is sok öreg s apró barmokat nevel, és az Duna s Dráva makkos erdein hizlalt disznókat a szomszéd tartományokra felette igen számosan szolgáltat.”³² Mivel az „apró barmokat” illetően igen sommásan fogalmaz a szerző, ezért csupán feltételezhetjük, hogy megjegyzése a kecskére, a juhra, és esetleg a különböző fajtájú baromfira (csirke, kacs, liba, pulyka) vonatkozik. A baromfi – amelynek nagy részét bizonyára a városfalakon belül nevelték – a sertéssel – és talán a báránnyal együtt – fontos szerepet játszott a lakosság hússal való ellátásában. Akárcsak a szarvasmarha, amelyet a tejéért is tenyésztettek. Istvánffy azt állítja, hogy a Pécs körüli legelőkön tartott marhákat nagy mennyiségben szállították más vidékekre – vagyis a polgárok üzleteltek velük. Ennek ellentmondani látszik az a tény, hogy a 16. század első felében a pécsi kereskedők – köztük Schreiber Farkas városbíró – az Alföldről hajtották a csordákat a Dunántúlra, illetve onnan tovább Itáliába. Abban azonban nem kételkedhetünk, hogy a szarvasmarha húsát Pécsen is előszeretettel fogyasztotta a lakosság. Schreiber Farkas itteni mészárszékeit okleveles forrás is említi. Kétség nem fér tehát hozzá, az Alföldről beszerzett marhák egy tekintélyes részét Schreiber pécsi mészárszékeiben vágták le és mérték ki.³³

Mivel igazállatokra is szüksége volt a pécsieknek, ezért lovat, ökröt, esetleg tehenet, a városon belül is tartottak. Megerősíti ezt a nézetet a pécsi káptalan 1336. november 10-én kelt oklevele, amely arról tájékoztat, hogy Pál fia: János kanonoknak a városban levő kúriájából erőszakkal elhajtottak két 10 márka értékű kancát és négy ökröt.³⁴

³¹ Szabó István: *A magyar mezőgazdaság története a XIV. századtól az 1530-as évekig*. Budapest, 1975. 32–35.

³² Istvánffy 2001. 91.

³³ Szakály Ferenc: Schreiber Farkas, pécsi bíró (1527–1542). Pályakép néhány gazdaság- és társadalomtörténeti tanulsággal. In: *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1975–1976*. 97.; vö. Szakály 1995. 51.

³⁴ *Anjoukori Oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia*. I–XV., XIX–XX., XXII–XXIX., XXXI., XXXIV., XXXVIII. Bp.–Szeged. 1990–2013. Szerk.: Almási Tibor, B. Halász Éva, Blazovich László, Géczy Lajos, Kőfalvi Tamás, Kristó Gyula, Makk Ferenc, Piti Ferenc, Sebők Ferenc, Teiszler Éva, Tóth Ildikó Éva. XX. 425. sz. regeszta. A középkori városi állattartásra ld. Lyublyanovics Kyra Veronika: Városi állattartás a középkorban. In: Kubinyi–Laszlovszky–Szabó 2008. 95–98.

Halászat

Jóllehet a halászat, vadászat és madarászat nem vonható szorosan a mezőgazdaság fogalma alá – az emberi táplálkozásban betöltött szerepük és a mezőgazdasághoz fűződő szoros kapcsolatuk miatt – itt teszünk említést róluk. Bár a középkori Pécsre vonatkozó írott források csupán a halászatról tájékoztatnak, biztosra vehetjük, hogy az összes fenti tevékenység számottevő módon járult hozzá a népesség élelemmel való ellátásához.³⁵ A halászat kiemelkedő volta teljes mértékig érthető, hiszen Pécs püspökváros volt, ahol – különösen a böjti időszakban – komoly mennyiségű hal került az egyházi és világi személyek asztalára. Mivel Pécs közvetlen közelében nagyobb folyó vagy tó nem található, a kifogott halakat távolabbról és – Oláh Miklós kifejezését használva – „*élettelenül*” szállították a városba.³⁶

A szükséges mennyiségű hal biztosítása részben a pécsi egyház népeire, részben pedig a város polgáira hárult, akik nemcsak a folyami halászat kínálta lehetőségét aknázták ki, hanem természetes, illetve mesterséges módon kialakított halászó helyeket is igénybe vettek erre a célra. Különösen a Duna és a Dráva mentén található püspöki birtokok és mezővárosok (pl. Mohács), valamint halászó helyek jöttek ebben a tekintetben számításba. Halban rendkívül gazdag helyeket találunk a középkorban a Dráva dunai torkolatánál, Kopács falu (ma Kopačevo, Horvátország) környékén, pontosabban a kopácsi réten. Ezek különböző birtokosok kezén voltak, akik esetenként bérbe is adták azokat. Okleveles forrás tudósít arról, hogy egy Spaynar nevű pécsi polgár 1470-ben jelentős összeg fejében három évre bérbe vett több itteni halastavat Maróti Máté macsói bántól.³⁷ A fenti adat egyértelműen bizonyítja: a pécsi polgárok – jóllehet a fennmaradt források csupán egyetlen személy ilyen jellegű tevékenységének emlékét őrizték meg – komoly lehetőséget láttak a halkereskedelemben. A hal piaci értékesítése jó jövedelemforrást biztosított, dacára annak, hogy Istvánffy Miklós – némileg ellentmondva Oláh Miklósnak – azt jegyezte fel krónikájában, hogy Pécsen „*A hal pedig oly igen olcsó, hogy két batkán két arasznyit [két arasz hosszút] kilencet adnak.*”³⁸

³⁵ Jó példát szolgáltat ennek illusztrálására Szegeddel kapcsolatosan Bertrandon de la Brocquière 1433-ból származó útleírása. A burgund lovag a következőket jegyezte fel: „*Nagy bőség van itt mindenféle élelemből, különösképpen halból, amelyből nagyobbakat semmilyen más folyóból nem láttam kifogni. Itt egy nagy daru- és tüzokpiacot láttam. Ezeket a madarakat itt szokásosan vadásszák, de tisztátalanul készítik el és fogyasztják.*” Palásti László: Bertrandon de la Brocquière alföldi útleírása. *Somogyi-Könyvtári műhely*. 22 (1983) 4. szám. 231–232. Vö. Szeged története. I. 392–293. (A vonatkozó rész Petrovics István munkája)

³⁶ Oláh Miklós: *Humgária*. Gondolkodó Magyarok. Magvető Kiadó. Budapest, 1985. (Fordította: Németh Béla) 40.

³⁷ Dl. 17034. Kopácsra ld. Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. I–IV. Budapest, 1963–1998. 328–329.; Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. I–III., V. Budapest, 1890–1913. II. 498.

³⁸ Istvánffy 2001. 91.

The Role of Agriculture in Late Medieval Pécs

The economic life of medieval Pécs was determined basically by three factors: first by its favourable geographical location and pleasant climate, secondly by the fact that due to the presence of the episcopal see and residence, of the chapter house that acted as a very significant place of authentication, it was an ecclesiastical centre of outstanding importance, and thirdly that it was situated in a region which, although, it had a very high population density, was, without significant towns. The fertile arable lands around the city were ideal for crop and wine growing, and provided enough produce not only for local consumption, but especially in the case of wine – also for long distance trade. Nevertheless, in the lack of relevant sources it is impossible to determine the ratio of those who within the urban society of the city were engaged directly in farming. Moreover the city, at several occasions, needed the import of cereals. The author makes an attempt – with the help of information gained mostly from charters and narrative sources – to localize the arable lands and vineyards owned by the burghers of the city. He also traces those data that refer to animal husbandry and fishing. As regards the former, the author stresses that the citizens of Pécs could participate in the fifteenth-sixteenth centuries in the international cattle export trade that prospered between Hungary and Italy.

IMRICH NAGY*

A NAGYMORVA BIRODALOM MEGJELENÍTÉSE HUMANISTA ÍRÓK MŰVEIBEN**

Egy konkrét történelmi korszaknak, képviselőinek és kultúrájának, illetve a szélesebb körű társadalmi és földrajzi környezete megismerésénél nem csak az elsődleges írott vagy materiális források a mérvadóak, hanem a későbbi közvetítők, az előadók és a kommentátorok munkái is. Tehát, ha a Nagymorva Birodalom (Morva Fejedelemség) történelmi ábrázolásával foglalkozunk, nem hagyhatjuk figyelmen kívül a humanista szerzőket, akik és műveik a középkori krónikások, illetve krónikák kiemelt funkcióját töltötték be. Ők is kivették a részüket az ábrázolás módosításából, s – valamilyen szinten – a sematizálódásból is. Ez annak ellenére is igaz, hogy a humanista történetírók figyelme elsősorban nem a középkori állami alakulatokra irányult, hiszen számukra a középkor, vagyis a *medium aevum*, csak közjáték volt, amely két nagy figyelemre méltó korszakot választ el egymástól – az antik és a jelen világot. Saját világukra az antik historiográfia módszereit alkalmazták, így utólrétegetlen példaképük Titus Livius és az *Ab urbe condita* című műve lett. Többségük tehát az analitikai módszer híve maradt, kiemelve az antik elvet, miszerint a történelemnek tanítania és szórakoztatnia kell. Ezért értelmezéseikben a háborúkra és a sorsdöntő fordulatokra összpontosítottak, a retorikai vagy drámai hatás eléréséhez nem haboztak színpadjuk közepére egy személyiséget¹ állítani, az újkor antik drámájának főhőseként. Ha tehát releváns információforrást keresünk, a középkori szerzők hasznosabbak lehetnek számunkra, mint a reneszánsz történészek, akiknek „fecsegő” retorikája inkább tolakodónak tűnik.² Ennek ellenére a középkori történelemmel foglalkozó antológiák többnyire a humanista szerzőket is kiemelik, akik ehhez a korszakhoz már egyfajta távolsággal állnak hozzá, szélesebb összefüggésben pedig némi reflexióval. A Nagymorva Birodalom történelme esetében példaként említhetjük Ratkoš *Pramene k dejinám Velkej Moravy* (A Nagymorva Birodalom történelmének forrásai, 1954) című művét. Igaz, ennek egyetlen humanista irata a Johannes Aventi-

* Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici (Bél Mátyás Egyetem Besztercebánya, Szlovákia).

** A „Humanista történetírás a XV–XVII. században” c. konferencián (Szeged, 2013. november 7–9.) elhangzott előadás bővített változata, amely a VEGA (1/0339/11) támogatásával készült.

¹ Voegelin, Eric: *History of political ideas. Volume 4: Renaissance and Reformation*. The collected works of Eric Voegelin. Volume 22. Edited by David L. Morse and William M. Thompson. Columbia: University of Missouri Press, 1998. 41–42.

² Fryde, Edmund Boleslav: *Humanism and Renaissance Historiography*. London: The Hambleton Press, 1983. 7.

nus tollából származó *Annales Boiorum* (A Bajorok évkönyvei).³ A cseh forráskiadvány, a *Magnae Moraviae fontes historici I.* (1966), azonban már több alkotást említ – Aventinus neve mellett szerepel még Piccolomini, Ransanus és Bonfini is.⁴

Mindezidáig nem született meg a Nagymorva Birodalom ábrázolásának teljes elemzése, melyet a humanista szerzők jelenítettek, illetve alkottak meg műveikben. Meg kell említeni Ján Tibenskýt, aki szakdolgozatában a szlovák felkelés fő történelmi motívumainak a gyökereit és az eredetét kutatta, valamint ennek az ábrázolásnak néhány aspektusát vizsgálta.⁵ Későbbi tanulmányaiban több kutatási eredményt publikált.⁶ A magyar források analitikus áttekintése során a Nagymorva Birodalom néhány – P. Ransanus és A. Bonfini művében megjelenő – vonását Dagmar Bartoňková is kutatta.⁷ A Nagymorva Birodalom ábrázolásának áttekintő elemzéséhez – többek között a cseh területről származó művek (Piccolomini, Dubravius) alapján – Boba Imre magyar származású, Amerikában élő történész járult hozzá a maga sajátos nézőpontjával.⁸ A Nagymorva Birodalom ábrázolása fejlődésének vizsgálatát középkori és korai újkorai szerzők műveiben, valamint ennek besorolását a szlovák nemzeti emancipációs folyamatba, Mária Vyvíjalová tanulmánya végezte el.⁹

Most azonban lássuk magukat a szerzőket, azokat a humanistákat, akik történelmi munkáikban rögzítették a Nagymorva Birodalom kialakulása történetét. Mint tudjuk, a humanista történetírás gyökerei Itáliába, a 15. század első felére nyúlnak vissza.¹⁰ Közép-Európa történelme persze csak később tükröződik a közép-európai

³ Ratkoš, Peter (ed.): *Pramene k dejinám Veľkej Moravy*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1964. (a továbbiakban: Ratkoš 1964) 406–411. – Hasonlóan a második bővített kiadásban is: Ratkoš, Peter (ed.): *Pramene k dejinám Veľkej Moravy*. Második javított és bővített kiadás. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1968. 377–381.

⁴ *Magnae Moraviae fontes historici I.* (a továbbiakban: MMFH I.) Pragae–Brunae: Státní pedagogické nakladatelství, 1966. 321–377.

⁵ Tibenský, Ján: *Historické základy slovenského národného obrozenia*. Bratislava, 1948. (kézirat) (a továbbiakban: Tibenský 1948)

⁶ Tematikánk kutatásánál az alábbi munkákra is hivatkozhatunk: Tibenský, Ján: Veľkomoravská a Cyrilometodejská tradícia v živote slovenskej feudálnej národnosti. In: *Veľká Morava a naša doba*. Összeállította: Jozef Pitoňák – Ján Sloboda. Bratislava: Osveta, 1963. 58–84.; vagy Tibenský, Ján: Historiografické zdroje a spoločenskopolitické vplyvy na vývoj veľkomoravskej tradície do počiatku slovenského národného obrozenia. In: *Svätopluk 894–1994*. Nitra: Archeologický ústav SAV, 1997. 221–228.

⁷ Bartoňková, Dagmar: Uherské písemné prameny o Velké Moravě. In: *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské university*, 1965, vol 14, (E. 10), 267–276. (a továbbiakban: Bartoňková 1965.)

⁸ Boba, Imre: *Morávia története új megvilágításban: Kísérlet a középkori források újraértelmezésére*. Budapest, Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 1996. (Ford. Petrovics István)

⁹ Vyvíjalová, Mária: Veľká Morava ako slovenská štátna tradícia v Uhorsku. In: *Historický časopis*, 27. évf. (1979), 3. sz., 369–397. (a továbbiakban: Vyvíjalová 1979)

¹⁰ Az első, humanista jegyek szerint kidolgozott műként Leonardo Bruni: *Historia populi Florentini* (1442) c. alkotását szokták emlegetni. Lásd még pl.: Ianziti, Gary: *Writing history in Renaissance Italy: Leonardo Bruni and the uses of the past*. Cambridge: Harvard University Press, 2012. 7.

uralkodók szolgálatában álló szerzők műveiben, ami bizonyos időbeli eltéréssel is jár. Ez utóbbi összefügg a humanista eszmék terjedésével, amelyek Itáliából, a reneszánsz bölcsőjéből indultak a havasokon túli országok felé. A humanista és reneszánsz eszmék így Mátyás király (1458–1490) udvarába is eljutnak, de paradox módon az első történelmi alkotás, amely ebben a környezetben létrejött, a középkori krónikaírás jegyeit hordozza. Ennek ellenére Thuróczy János¹¹ krónikáját nem hagyhatjuk figyelmen kívül. Ez lett ugyanis a fő kiindulópontja a későbbi, Magyarország történelmét – és ennek keretében a korabeli közép-európai helyzetet – ismertető, már humanista feldolgozásoknak. Thuróczy János (kb. 1435 – kb. 1489) emellett a régebbi krónikamintákból indult ki, melyeket körülírt és részben átdolgozott. A Nagymorva Birodalom első megemlézése a *Chronica Hungarorum* első részének XXIV. fejezetében található, ahol a szerző röviden vázolja a magyar törzsek Kárpát-medencébe való érkezésének körülményeit.¹² Itt találkoznak Szvatopluk királlyal, Marót fiával (*quendam Principem nomine Swathepolug, filium Marothly*), akinek Thuróczy lengyel származást tulajdonít (*natione Polonum*), és aki a bolgárok és mézaiak (messianusok) uralkodója is egyben (*Bulgaris, Messianis ... regionibus imperitantem*).¹³ A magyarok először ajándékokat kínálnak neki (*variorum exhibitione munerum*), hogy végül bekerítsék és legyőzzék Bánhida városában (*circa Pontem Bani ... circumventum ... delevisse*). A krónikás persze kiemeli, hogy ezt csak így híresztelik (*perhibentur*). Hasonló kijelentéseket találunk Kézainál, aki más legendát is megemlékít (*voluere tamen nonnulli*), mely szerint a magyarok Pannóniában nem Szvatoplukkal találkoztak, hanem apjával, Maróttal (*non Zwathepalug, sed Marothum, patrem illius in Pannonia invenissent dominantem*). A krónikások ezt az ellentmondást azzal magyarázzák, hogy Marót, az öregedő uralkodó fiát, Szvatoplukot bízhatta meg a hadak vezetésével, s emellett ő maga Veszprém várában maradt (*Iste Marothus, eadem*

¹¹ Thuróczy János *Chronica Hungarorum*, mely az 1486–1487-es évekből származik, mindjárt a következő évben két kiadásban került nyomtatásba Brünneben és Augsburgban. Kutatásunkban az alábbi kiadásból indulunk ki: Joannis de Thwroc: *Chronica Hungarorum...* In: Schwandtner, Joannes Georgius (ed.): *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini... Pars prima*. Vindobonae: Typis Joannis Thomae nob. de Trattner, caes. reg. aulae typographi et bibliopolae, MDCCLXVI. 47–366. (a továbbiakban: Thuróczy 1766)

¹² Thuróczy 1766. 97. – Meg kell említeni, hogy ez a rész a *Bécsi Képes Krónikából* származik, amely Kézai *Magyar Krónikájából* merít. Vö.: Ratkó 1964. 404–405. Lásd még: MMFH I. 264–265 és 282–283.

¹³ Thuróczy János, ahogy ez az alábbi szövegből kiderül, a 14. századi krónikakompozícióból (*Kronikárska skladba 14. storočja*) kiindulva mézaiak elnevezés alatt a csehekért (*Sed quintus, Leel est nominatus, qui Messianos scilicet Bohemicos, de partibus Golgatae expullit*). Thuróczy 1766. 104. Továbbá: Steinhübel, Ján: *Kapitoly z najstarších českých dejín 531–1004*. Kraków: Spolok Slovákov v Poľsku, 2012. 86. – Eredetileg ez az elnevezés a nyitraiak megnevezésére szolgált. Részletesebben: Steinhübel, Ján: *Nitrianske kniežatstvo: Počiatky stredovekého Slovenska. Rozprávanie o dejinách nášho územia a okolitých krajín od sťahovania národov do začiatku 12. storočia*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied – Vydavateľstvo Rak, 2004. 304–305.

tempestate, in castro Vezprein denominato, morabatur), ahol fia és serege pusztulása hallatán bánatában elhalálozik (*Iste Marothus, eadem tempestate, in castro Vezprein denominato, morabatur*).

Ahogy azt maga a krónika szerzője is megjegyzi, a magyar törzsek Svatopluk királlyal való találkozásának eseménye a széleskörű bemutatás során a továbbiakban visszatér (a második rész III. fejezetében).¹⁴ Thuróczy János ismét előadja a régebbi krónikák által bemutatott történetet, melyekből ő maga is merít (*A 14. századi krónikakompozíció*).¹⁵ Eszerint Svatopluk herceg egy fehér lóért, egy aranyozott nyeregért és egy aranyozott kantárért cserébe feladta (eladta) az országát (*quia terram tuam cum equo emerunt, herbam cum fraeno, aquam cum sella*). Svatopluk valójában elutasította ezt az ajánlatot, mert úgy érezte, meg volt csalva (*dux ipse magis gavisus, putabat, quod ei pro terra quadam hospitalarii misissent*). Ellenállt, és veresége után a szökés közben a Dunába fulladt (*in Danubium se jactavit, in quo, prae aquarum vehementia, suffocatur*). Ahogy R. Marsina figyelmeztet, ezt a történetet nem lehet teljesen elutasítani, de szó szerint értelmezni sem lehet azt, hogy a területet végérvényesen eladták. Ellenkezőleg, inkább úgy lehet venni, mint engedélyt az magyarok számára, hogy letelepedjenek egy kiszabott területen, melyet valószínűleg Svatopluk középső fia, Svatopluk herceg, a Nagymorva Birodalom keleti részének helytartója jelölt ki.¹⁶ Ennek ellenére, a történet sztereotip előadásának és a Thuróczy János általi átíratnak köszönhetően ez a fő – ha nem az egyedüli – hivatkozás Svatopluk államának, vagyis a Nagymorva Birodalomnak a létezésére a humanista historiográfusok előadásában. Nem véletlenül, hiszen a magyarok ennek alapján magyarázták jogosultságukat a Kárpát-medence területére. Ezen túl ez egy klasszikus történet, amely a jó uralkodóról, hősiességről és árulásról szól, ami a humanista történelemírás ókori mintájára volt jellemző.

Az első szerző, aki humanista szabályok alapján dolgozta ki Magyarország történelmét, a már ismert Petrus Ransanus (Pietro Ransano, kb. 1420–1492) volt, aki a szicíliai Palermóból származott, és Mátyás király udvarában tevékenykedett, mint I. Ferdinánd nápolyi király küldöttje. Így keletkezett a királyi család megrendelésére készített, 1489–1490-es művének alapja, az *Epitome rerum Hungaricarum seu Liber annalium de rebus Hungaricis*, melyet aztán beledolgozott a világ történelméről szóló ciklusába (*Annales omnium temporum*).¹⁷ A magyar történelmet hagyományos mó-

¹⁴ Thuróczy 1766. 101–102.

¹⁵ MMFH I. 284–287. – Már Anonymus krónikájában is voltak olyan célzások, ahol Menumorout uralkodó Árpád küldöttjeit és ajándékaikat fogadja. MMFH I. 219–221.

¹⁶ Marsina, Richard: Svätopluk, legenda a skutočnosť. In: *Svätopluk 894–1994*. Nitra: Archeologický ústav SAV, 1997. 161.

¹⁷ Kulcsár, Péter: Ransanus Epitoméjának kéziratjai. In: *Magyar Könyvszemle*, 1969. évf., 2. sz., 114. – A továbbiakban felhasználtuk: Ranzanus, Petrus: *Epitome rerum Ungaricarum, per indices descripta*... In Schwandtner, Joannes Georgius (ed.): *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac ge-*

don egészen a hunok történelméig vezeti vissza. Vizsgálata során kitér a magyar törzsek jövetele előtti időszakra is.¹⁸ Az akkoriban itt letelepedett népek törvények nélküli, bűnös életet éltek (*perdite, sine legibus*). Ezt az uralkodó hiányával magyarázza, aki nélkül nem lehet tisztességesen és igazságosan élni (*nec sine moderatore, possent honeste justeque vivere*). A törzsek ezért általános egyetértéssel Szvatoplukot választják uralkodójukká, aki szarmata származású volt (*omnium consensu, praeficiunt sibi virum quendam, natione Sarmatam, Suatepolugum nomine*). Ransanus tehát ugyanúgy a Szvatopluk nevet használja, mint Thuróczy János. Származásában is egyetért vele, akkor is, ha szarmatának nevezi.¹⁹ Itt ér véget az egyetértés, mert míg Thuróczy János és a régebbi krónikások úgy nyilatkoznak Szvatoplukról, mint hiszékeny és félnk uralkodóról (*princeps*), addig Ransanus Szvatoplukja eszes (*singulari praeditus prudentia*), hiszen nála szó sincs semmilyen fehér lóról vagy más ajándékról. Az ő vezetése alatt (*duce Suatepolugo*) vívták meg az itteni népek a könyörtelen csatát (*commissa atrocissima pugna*), melyben a szerencse a magyar törzsekhez szegődött (*Hungari victoriam adepti sunt*). A legnagyobb eltérést talán Szvatopluk apja, Marót leírásánál találjuk. Thuróczy János is így hívja, de öreg uralkodóként írja le, aki a hadak vezetését inkább átadja fiának, ő maga pedig Veszprémben marad, ahol később bánatában elhalálozik. Ransanus azonban uralkodói példaképet lát benne: „Annyira kitűnt okosságával, megfontoltságával, hadi tapasztalataival, hogy halandók között nem volt párja akkoriban.” (*Maroto, patri ejus fuit nomen, qui et ipse, in primis prudens, et consilio, belligerandique peritia, magnus adeo erat, ut suorum temporum mortales omnes superaret.*). Ha tovább olvasnánk Ransanus elbeszélését, rájön-nénk, hogy a hét magyar vezérről, majd később a magyar királyokról is ugyanúgy dicsőítően beszél. Jellegzetes retorikai elemeket vonultat fel, melyek az ideális uralkodó *loci communis*-jét reprezentálják a humanisták szemében, melyben nem kereshetünk objektív vagy „áttekintőbb ismereteket Szvatopluk közösségének keletkezéséről, fejlődéséről, sem megsemmisüléséről”.²⁰ Végül is Ransanusnak nem volt politikai érdeke, hogy a morvákat támogassa a magyarokkal való harcok leírásában.²¹ Tehát semmiféleképpen sem ítéli el a magyarok cselekedeteit, Szvatopluk és elődje, Marót eszményítésével csak a győztesek nagyságát és hírnevét fejezi ki. Ebben a vázlatba viszont nem illik bele az ajándékokról szóló történet, melyekért cserébe a ma-

nini... Pars prima. Vindobonae: Typis Joannis Thomae nob. de Trattnern, caes. reg. aulae typographi et biblioplae, MDCCLXVI., 405–520. (a továbbiakban: Ranzanus 1766)

¹⁸ Ranzanus 1766. 429. – Lásd még: MMFH I. 331.

¹⁹ A szarmata és Szarmácia elnevezést akkoriban – a középkor végén és az újkor kezdetén – a lengyelek és Lengyelország szinonimájaként használták. Vö.: „Sarmatiam Europicam, quam nunc ex parte Poloniam dicimus”. Bonfinius, Antonius: *Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia*. Basileae: Ex officina Oporiniana, 1568. (a továbbiakban: Bonfinius 1568) 3.

²⁰ Ahogy azt M. Vyvíjalová minden kritika nélkül értelmezi, Vyvíjalová 1979. 380.

²¹ Vö. Bartoňková 1965. 272.

gyarok megszerezték Szvatopluk országát, ezért ezt a történetet a mű nem tartalmazza, bár kétségtelen, hogy a szerző jól ismerte azt.

Másként áll a történethez Ransanus kortársa és honfitársa, Bonfini. Antonio Bonfini (Antonius Bonfinius, kb. 1427–1502), aki a közép-olasz Piceno régióból származott, a magyar történelem humanista ábrázolásával foglalkozott Ransanussal majdnem egy időben. Míg Ransanus Beatrix királynő megrendelésére dolgozott, Bonfini 1488-ban hasonló megbízást fogadott el Mátyás királytól.²² A *Rerum Ungaricarum decades* megalkotásakor,²³ melyen több mint egy évtizedig dolgozott, feltehetően Thuróczy János krónikájára támaszkodott. Ugyanezt figyelhetjük meg a Nagymorva Birodalomról szóló bejegyzéseknél is. Bonfini előbb figyelmeztet, hogy a magyar törzsek nem találtak Pannóniában lakatlan területet (*exinanitas in reditu reperisse sedes*), csak a szarmaták, vagyis a lengyelek településeit, melyeken Marót fia, a lengyel Szvatopluk uralkodott (*Suathemque Polonium Marothi filium ad Danubium invenisse late dominantem*).²⁴ Itt tehát egyezik Szvatopluk apjának neve. A Marót nevet használja Thuróczy János és Ransanus is, ám míg ők Szvatoplukot *Suatepolug*-nak vagy *Zwathepalug*-nak hívják, addig Bonfini az eltérő *Suathes* alakot használja. Szvatopluk hatalmát és jelentőségét azzal igazolja, hogy „a Dunánál messze környéken uralkodott” (*ad Danubium late dominantem*). Apjáról, Marótról egyáltalán nem ír, akit Thuróczy János, de főleg Ransanus, sokkal jelentősebbnek tartott. Bonfini részletesen kitér a magyar küldöttek történetére, Szvatoplukra és a felajánlott ajándékokra, melyeknek alapján később a magyarok a területét követelték.²⁵ Ennek elbeszélésénél Bonfini láthatóan Thuróczy Jánosra támaszkodik, ezért csak azokról a részekről szólunk, ahol kettőjük magyarázata eltérő. Bonfini itt az ország uralkodóját említi, akihez a magyar küldöttek érkeznek, s ezt ugyanolyan szavakkal teszi, mint ahogy azt az első említésnél tette, vagyis Marót fiáról ír, a szarmata Szvatoplukról (*Suathem Sarmatam, et Marothi filium*), miközben újra kiemeli nagy hatalmát, mondván, hogy uralkodott Pannónián széltében (*in Pannonia late regnantem*). A magyar követ ténykedését, aki magát Szvatopluk hűbéresének ígéri és a felajánlott ajándékokért (fehér ló, nyereg, aranyozott kantár) cserébe megkapja a földet, a szerző ügyeskedőnek tekinti (*a rege callide impetrata*), míg Szvatopluk cselekvését nagylelkűnek véli (*nimia quadam animi liberalitate*). Szvatopluk veresége leírásánál Bonfini már egyezik elődjével, vagyis kiemeli Szvatopluk féltékenységét (*prae timore nimio*), bizonytalanságát (*concepta tandem audacia*), melyek halálához vezethettek. Bonfini egyfajta kontinuitást is felvázol a meghódított terület

²² Kulcsár Péter: Antonio Bonfini és műve. In: Bonfini, Antonio: *A magyar történelem tizedei*. Budapest: Balassi Kiadó, 1995. 57. (elektronikus könyvtár).

²³ A következőkben ebből indulunk ki: Bonfinius 1568. 750.

²⁴ Bonfinius 1568. 161. – Lásd még: MMFH I. 332.

²⁵ Bonfinius 1568. 162–163. – Lásd még: MMFH I. 332–335.

betelepítésével kapcsolatban, amikor megjegyzi, hogy a győztes magyarok megkímélték azokat, akikről azt hitték, hogy a nyelvi rokonságnak köszönhetően a maguk oldalára tudják állítani őket (*bis tantum ignovisse placitum est, quos linguae commercia conciliare*). Bonfini ezt azzal az állítással magyarázza, hogy Szvatopluk szolgálatában nem kevés hun volt (*Suathis castra secuti fuerant*), akik Attila hadjáratai után Pannóniában maradtak. Tehát, ahogy láthatjuk, Bonfini értelmezésében Szvatopluk mint hatalmas uralkodó szerepel (egyszer pedig még királynak is nevezi). A nagylelkű Szvatopluk képe pozitívan köszön vissza a ravasz magyarokkal való összehasonlítás során is. Ezzel ellentétesen hangzik a Szvatopluk haláláról szóló elbeszélés, ahol Bonfini már hű marad a régebbi hagyományokhoz. Érdekes a név különböző változatainak a használata is, melyet Bonfini Szvatopluk esetében alkalmaz (Ransanus-tól és közös forrásuktól, Thuróczy János krónikájától eltérően), habár használja a *Sentepolugus*²⁶ vagy *Sentapolux*²⁷ verziót is, de ezt kizárólag csak a későbbi cseh hercegek esetében teszi.

A Bonfini-féle magyar történelemábrázolás lett a magyar történetírás sajátos alapkánonja. Ezért, ha az ezt követő magyar humanista történetírók nemzedékénél találkozunk is régebbi cselekmények elbeszélésével (figyelmükbe inkább aktuális témák kerülnek, pl. a török elleni harcok), többé-kevésbé csak Bonfini művének értelmezéséről van szó. A Nagymorva Birodalom hagyománya, mely már korábban is csak a Szvatopluk személyére és a magyar törzsekkel való találkozásra korlátozódott, a magyar historiográfiában érthető okok miatt marginalizálódott. Például Istvánffy Miklós (1538–1615) művében, a *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV*-ben, melyben a szerző áttekintette a magyar történelmet Mátyás király halálától, vagyis 1490-től 1607-ig, csak egy apró bejegyzést találunk, amikor az 1551-es eseményekről számol be, és ott eljut Veszprémig. Istvánffy itt egy rövidke topográfiai bejegyzésben bemutatja a várost és a várat, ami a szerző jellegzetes módszere,²⁸ valamint leírja, hogy a magyarok érkezése idején ez feltehetően Szvatopluk, Pannónia és a markomannok uralkodójának székhelye volt (*Eo in loco Suatepolugum Pannoniae et Marcomannorum principem sedes habuisse ferunt*). A magyarok Szvatoplukot ravaszul megfosztották vizétől, földjétől és fűvétől (*impetrata ab illo subdole terra, aqua, et cespite*), s a háborúban királyságától és életétől is (*illi demum vitam simul et regnum bello ademissent*).²⁹ Istvánffy tehát ragaszkodik a magyar követek cselekedeteinek negatív értékeléséhez Szvatoplukkal szemben, erre viszont a szerző csak utal.

²⁶ Bonfinius 1568. 246.

²⁷ Bonfinius 1568. 260.

²⁸ Bartoniek Emma: *Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből*. Budapest, 1975. 357.

²⁹ Istvanfi, Nicolaus: *Nicolai Istvanfi Pannoni Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV. Nunc primum in lucem editi*. Coloniae Agrippinae: Sumptibus Antonij Hierati, Anno M. DC. XXII. (a továbbiakban: Istvánffy 1622) 321.

Sokkal több figyelmet igényelhet az a látszólagos tévedés, amikor Istvánffy azt állítja, hogy Szvatopluk a markomannok uralkodója volt. Más történészeknél is találkozhatunk bizonytalansággal a tekintetben, hogy kiknek az uralkodója is volt Szvatopluk. Thuróczy Jánosnál Szvatopluk lengyel volt (Polonus), de a bolgárok és mézaiak, vagyis csehek uralkodója is (*Bulgaris et Messianis*); Ransanus szarmatának (*Sarmata*) nevezi, amit úgy is értelmezhetünk, hogy lengyel volt, ez nagyban hasonlít Bonfini megállapításához. Régebbi forrásokban (a latinul írt frank krónikákban vagy Anonymusnál) találkozhatunk a morva elnevezéssel, pl. *Marahenses*, *Margi*, *Marahavi*, *Marahi*, *Marui*, *Marvani*, *Moroanenses* (ezekben Szvatopluk apjának, Marót nevének az analógiája is látható).³⁰ Istvánffyt ez inspirálhatta, hogy az akkori szokáshoz híven (a magyar krónikások és történészek azonosították a magyarokat az ókori hunokkal), azonosítsa a morvákat a hasonló hangzású ókori germánok nemzetéhez tartozó markomannokkal, akik saját korukban ugyanezen a területen éltek. Mi több, Markomannia elnevezéssel illeti Moráviát egy régebbi cseh humanista, Dubravius is, akit szintén megemlítünk, habár ő a névválasztást a terület fekvésével magyarázza (*quas veteres, Marcomanniam vocabant, quia fines Germaniae, qua Danubio in Pannoniam pergūt, terminabat*), mely a Frank Birodalom határán feküdt és a határvidék germán elnevezése miatt lettek az ottani lakosok markomannok (*Quippe Germanis Mark limes dicitur, atque inde Marcomanni limitum finiumque accolae appellati*).³¹

A szlovák historiográfia történelmében Révai Péternek nagyon jelentős szerepe van (1568–1622), mivel a *De monarchia et sacra corona regni Hungariae centuriae septem* című művében (mely 1615–1619 között keletkezett, de csak 37 évvel a szerző halála után nyomtatták ki)³² az elsők között foglalkozik a szlávok nemzeti fejlődésével és gyökereikkel Pannóniában (*Slavonia Regio*), valamint kiemeli híres történelmüket.³³ Mindezt a hetedik fejezet végén találhatjuk, ahol a szerző a Magyar Királyság egyes országainak történelmével foglalkozik. Az elvárásokkal ellentétben,

³⁰ Bartoňková 1965. 269–270.

³¹ Dubravius, Joannes. *Historiae regni Boemiae, de rebus memoria dignis, in illa gestis, ab initio Boiolorum, qui ex Illyria venientes, eandem Boemiam, in medio propemodum superioris Germaniae sitam, occupaverunt. Libri XXXIII, ex fide tandem narrationeque historica scripti, absolutique, et in lucem iamprimum aediti, sat videlicet cito, si sat bene*. Prostanæ: In officina Ioannis Guntheri, Anno post nativitatem Christi M.D.LII.. (a továbbiakban: Dubravius 1512) [40].

³² Rewa, de Petrus: *De monarchia et sacra corona regni Hungariae centuriae septem, auctore Petro de Rewa comite Turocensi ejusdemque sanctae coronae duumviro*. Francofurti: Sumptibus Thomae-Matthiae Götzii, Typis Jacobi Lasché, Typograph. Hanoviens., Anno M DC LIX. (a továbbiakban: Révai 1659) 165.

³³ Sopko, Július: Dielo Petra Revu a jeho význam pre slovenskú historiografiu. In: *Historický časopis*, 28. évf. (1980), 3. sz., 408. – A szlovák historiográfia fejlődésének kontextusába ebből az okból ide sorolja még: Horváth, Pavel: Počiatky slovenskej historiografie. In *Historický časopis*, 30. évf. (1982), 6. sz., 872–873.

ebben a részben³⁴ nem találunk semmilyen hivatkozást a szlávok Magyarország előtti államalakulatáról. Ehelyett a szerző egyfajta dicsőítést adja a szlávok nyelvének (*lingua Slavonica, seu Illyrica*), mely rendkívüli földrajzi kiterjedésű, s végül idézi Nagy Sándor állítólagos kiváltságát, melynek köszönhetően a szlávok örök időkre megkapták az Északi-tenger területét egészen Itália déli határáig. Érdekes információkat a bevezető részben találunk, ahol a magyarok történelmével és a Kárpát-medencébe való érkezésükkel foglalkozik.³⁵ Azt magyarázza, hogy a kereszténység első magjait már Nagy Károly idején elültették (*Magno quidem Carolo imperante Hungarorum hujus Christianae fidei fundamenta habuisse constat*). A látszólagos ellentmondást, hogy a magyaroknak később újra fel kellett venniük a kereszténységet azzal magyarázza, hogy a hitnek gyenge gyökerei voltak, így a Nagy Károly halála utáni harcokban fokozatosan lemondtak erről a vallásról. Révai tehát Pannóniában a keresztény hagyományt még a magyar törzsek érkezése előtti időszakra datálja, az ottani lakossághoz köti, akiket magyaroknak nevez (*Hungari*). Hisz az etnogenézis kontinuitásában a középkori hunoktól kezdve egészen az ómagyarokig. Az ő esetében tehát helyesebb a „Hungária”, vagyis Pannónia lakosai közti keresztény hagyományról beszélni, akik abban az időben a nyitraiak voltak.

A Nagymorva Birodalom ábrázolása természetesen nem csak a magyar történelemmel foglalkozó humanisták műveiben van jelen, hanem a közép-európai országok történelmi ábrázolásaiban is. A Cseh Királyság esetében nem feledkezhetünk meg az olasz humanista, Aeneas Silvius Piccolomini (1405–1464) munkásságáról, aki 1458-tól II. Pius pápáként ismert. A *Historia Bohemica* c. műve az első olyan humanista jegyekkel átszőtt történelmi alkotás, amely egy Alpokon túli országról szól. Piccolomini elsődleges forrásai közt található Kosmas, Dalimil és Pulkava krónikája, melyekből több információt átvett, majd a saját történelmi és történelemföldrajzi szemléletével összhangban átdolgozott.³⁶ A Nagymorva Birodalomról szóló bejegyzések a mű XII. és XIII. fejezetében találhatóak. A rövidke XII. fejezetben csak egy apró információ található arról, hogy az utolsó pogány herceget, Borivojt, Szent Metód morva érsek keresztelte meg (*a beato Methodio, Moravorum archiepiscopo*).³⁷ A hosszabb XIII. fejezet már csak a nagymorva állammal foglalkozik.³⁸ Ennek keretében a szerző meghatározza a morva állam fekvését, melyet azonosít a korabeli Morva Órgrófság területével.³⁹ Morva uralkodók tehát a magyarok, csehek, oroszok

³⁴ Révai 1659. 146–147.

³⁵ Révai 1659. 1.

³⁶ Boba 1996. 120–121.

³⁷ Piccolomineus, Aeneas Sylvius: *Aeneae Sylvii Piccolominei postea Pii II. papae Historia Bohemica*. Helmestadii: Sumptibus Joh. Melchioris Sustermanni, Anno MDCXCIX, (a továbbiakban: Piccolomineus 1699) 24. Lásd még: MMFH I. 321.

³⁸ Piccolomineus 1699. 24–26. Lásd még: MMFH I. 321–324.

³⁹ Boba 1996. 121.

és lengyelek uralkodói voltak (*Hungari, Bohemi, Russani, Polonique Moravorum principi paruerunt*). A nagymorva uralkodók közül csak az utolsó kettőt említi: Szvatoplukot (*Suatocopius eo tempore Moravis imperabat*), akit kereszténynek nevez, és emlékét érdemesnek gondolja fenntartani a következő generációk számára (*Christianae religionis cultor et dignus cuius memoriam ad posteros referamus*), valamint Szvatopluk fiát (*Suatocopii filius*).⁴⁰ Az apa egy ideig sikeresen uralkodik (*aliquandiu feliciter regnasset*), de aztán szembeszáll Arnulf császárral, majd az ezt követő vesztes csata után megszökik (*quum suos cadere animadvertisset, clam sese pugnae subtraxit*). A zoborhegyi kolostorban talál menedékre, ahol remete életet él. Piccolomini később visszatér Szvatopluk fiának sorsához, akinek javára a győztes Arnulf lemond Moravia területének uralmáról (*regnum Moraviae Suatocopii filio ... possidendum reliquit*). Uralmát a kereszténységtől való eltávolodással jellemzi, ami Metód érsek szökésével, az ország elátkozásával és széthullásával végződik (*quoque regnum extinctum est*). A Morva Birodalmat felosztják a németek, csehek, lengyelek és magyarok között. A fejezet végénél Piccolomini visszatér Cirill és Metód tevékenységéhez a Nagymorva Birodalomban. A figyelmet Cirillre fordítja, akinek Szvatopluk megkeresztelését tulajdonítja (*qui baptizato quondam Suatocopio*), s aki a morváknak átadta a keresztény hitet (*Moravis Christiana sacra condiderat*), és kereszténységre térített sok más szláv nemzetet (*multasque alias Sclavorum gentes ad fidem Christi converterat*). Továbbá megemlíti érdemeit a szláv nyelv liturgikus nyelvek közé való besorolásában (*Romano Pontifici supplicasse, ut Sclavorum lingua, ejus gentis hominibus, quam baptizaverat, rem divinam faciens uti posset*).

Piccolomini elsődleges forrása a Nagymorva Birodalomról Pulkava krónikája volt (1374 körül). A Nagymorva Birodalom uralkodójának, Szvatopluk névalakjánál azonban a humanista latinizáló elvet legalább részben alkalmazza: míg Pulkava *Szvatopluk*-ot,⁴¹ Piccolomini *Suatocopius*-t használ.⁴² Pulkava krónikája IV. Károly uralma idején készült, ami művében tükröződik. Pulkava támogatja IV. Károly politikai vonalát, aki a Szent Római Birodalomban úgy tekintett a cseh területekre, mint hatalmi bázisára. Ez kifejeződik Piccolomini szövegében is, melyben leírja, hogyan uralkodik Szvatopluk mindenén (még a magyarokon is), pedig ő maga a Német-római Birodalom uralma alatt áll (*Hungari, Bohemi, Russani, Polonique Moravorum principi paruerunt, princeps ipse Romano Imperio*).⁴³ Nem szabad azonban elfelejteni, hogy Piccolomini ismerte a cseh helyzetet, ugyanis 1453-ban, már püspökként, III. Frigyes császár követe volt a cseh királyi udvarban. Piccolomini, mint keresztény humanista, természetesen elég figyelmet fordít a Nagymorva Birodalom kereszt-

⁴⁰ II. Szvatopluk

⁴¹ Vö. MMH I. 308.

⁴² A *Copius* a latin *copia* szóból ered, katonai alakulatot, sereget jelöl.

⁴³ Piccolomineus 1699. 24. Lásd még: MMFH I. 322.

ténységének kérdésére is, bár a Cirillről és Metódról szóló bejegyzéseket a forrásműhöz képest jelentősen lerövidítette. Ezzel szemben sokkal jelentősebbnek tartja Szvatopluk lelki átalakulását, aki lemond a világi életről és elfogadja a bűnbánatos remete életmódot (*Nulla regni fortuna est tranquillitati eremi praeferenda*).⁴⁴

Részletező információkat ad a Nagymorva Birodalomról a cseh humanista és ol-müti püspök, Johannes Dubravius (Jan Skála z Doubravky, 1486–1553) a Cseh királyság történelme (*Historiae regni Boemiae*) c. művében (1552).⁴⁵ Ezek az információk a történelemtörténet IV. fejezetének elején találhatóak.⁴⁶ Először bővebben beszél a cseh herceg, Borivoj és felesége, Ludmilla megkeresztelkedéséről Szent Metód által (*aqua salutari a Methudio tingeretur*). Ezt követően kitér a Nagymorva Birodalom történelmének bemutatására, ahol azonban figyelmeztet arra, hogy ezeket az információkat olvasta, illetve tudomást szerzett róluk (*quae super hac re vel legimus, vel accepimus*). Dubravius figyelembe veszi a birodalom lakosainak etnikai hovatartozását, akiket szklavínoknak/szlávoknak nevez (*in Moraviam a Sclavinis tunc possessam*), és Pannónia vagy Morávia területére határolja be őket (*Pannoniamque, et Moraviam ad incolendum occupasse dicuntur*). Az uralkodók nevei közül, akiket ahistorikusan királyoknak nevez, Raszisztzlávot, Hormidort és Szvatoplukot említi (*nomen regis Raslai, ... dein Hormidori, et Suatobogij*), de I. Szvatoplukot, a leghíresebb és leghatalmasabb uralkodót, aki a Dunán innen és túl is uralkodott, *Suatoplucus*-nak nevezi (*maxime Suatopluci [nomen] inclaruit, qui citra et ultra Danubium latissime regnavit*). Dubravius belevette elbeszéléseibe a magyar krónikásoktól jól ismert, magyar küldöttekről szóló történetet is, akik ajándékokat visznek Szvatopluknak, akinek székhelyét Veszprémben határozza meg (*Vesperinum ad Suatoplucum praemittentes cum munere et precibus*). A magyarok cselekedeteiről egyértelműen negatívan vélekedik, csalásnak gondolja (*legatos per dolum agere*). Abban viszont elődeitől teljesen különbözik, hogy Szvatoplukot és népét a nagyszámú magyar sereg támadása elől a Duna mögé menekíti (*Fugiebant simul plurimi subditorum, regemque trans Danubium cedentem, vel anteibant, vel subsequebantur*). Ezt követően Szvatopluk új királyságot hoz létre (*apud Moravos, in oppido Velegrado, regiam sibi, et posteris constituit*), melynek székhelye Velehrad. Akkoriban ehhez a területhez tartozott a Vág és Duna folyók közötti mai Szlovákia területe is (*reliquam Pannoniam, inter Vagum, et Danubium positam, adhuc in officio retineret*). A továbbiakban Dubravius megemlíti az Arnulf császárral való vitát is, melynek okát Szvatopluknak a bizánci császárhoz való közeledésében látta (*Accusante fidem regis Caesare, quasi magis ad Constantinopolitanum, quam ad Romanorum, respiceret imperatorem*). Ezt azzal magyarázza, hogy a bizánci rítusú kereszténységet vette át (*Graeci quoque Caesaris debito*

⁴⁴ Piccolomineus 1699. 25. Lásd még: MMFH I. 322.

⁴⁵ Dubravius 1552. [416].

⁴⁶ Dubravius 1552. [37–40].

honore conservet, a quo ... ipse deinde fidem Christianam acceperit). Ahogy a továbbiakban megállapítja, ez a feszültség Szvatopluk halálával ér véget (*Sed haec contentio, extincto Suatoplucio, simul extincta est*).

Azokat a körülményeket, melyek a Nagymorva Birodalom bukásához vezettek, időrendben a Piccolomini-féle magyarázathoz igazítja, illetve Piccolomini forrásához – Pulkava krónikájához. Tőlük eltérően azonban a főszerepet Szvatopluk fiának tulajdonítja (*filio Suatoplucio regnante*). Ugyanis, amikor a fiú elzavarta Metód érseket, Arnulf császár állt rajta bosszút Isten nevében, és aztán az országot szomszédjaira hagyta – a magyarokra, lengyelekre, osztrákokra és csehekre, hogy kifoszthassák (*Nam Caesar regnum illius, per edictum publicavit, deditque illud diripiendum vicinis gentibus, Ungaris, Polonis, Austriacis, reliqua pars quae nunc extat, ultro se fidei potestate Boiemorum permissit*). Dubravius végül a bűnös II. Szvatoplukot a Nyitra melletti Zobor-hegyre küldi, hogy itt a bűnbánó remete élet segítségével elnyerje az irgalmas Isten bocsánatát (*At misericordiae plenus Deus, qui non vult morte peccatoris, sed magis, ut convertatur et vivat, de Rege ... sibi fecit Heremicultorem, ad montem cui Sambor vocabulum*). Dubravius szerint Szvatopluk királysága akkora volt, hogy Nyitrát, ahol eltemették, a közepének nevezte (*Nitriae in Pannonia ... Regem Moraviae Suatoplucum, in medio regni sui sepultum iacere: tam late olim, tamque longe prospectabat Moravia*).

Dubravius tehát az ismertetésében igyekszik módszeresen haladni és megnevezni a Nagymorva Birodalom keletkezésének, valamint szétesésének az okait. Ennek rendeli alá a különböző eredetű források ismertetését. Ebbe az ismertetésbe bevonja a fehér lóról szóló történetet is az aranyozott nyereggel és kantárral, melyet viszont a Nagymorva Birodalom előtti időszakra datál, és úgy mutatja be, mint a Nagymorva Birodalom keletkezésének okát a történelmileg ismert határon. Magát az államalakulat létezését tehát de facto csak Szvatopluk (apa és fia) uralmának idejére határolja, akiknek megnevezésére a *Suatoplucus* vagy *Sutobogius* alakot használja. A megszűnés okainak felderítésében hű marad Piccolomini magyarázatához. Dubravius szerint azonban nem az apa, hanem a fia volt az, aki a zobori kolostorban keresett büneiért bocsánatot. A kereszténység terjesztésével kapcsolatban említi meg Szent Cirillt és Szent Metódot, mindkettőjüket első morva érseknek nevezi (*Divum Methudium, Divi Cyrilli colegam, ambos Moraviae et primos Antistites*). Érdekes, hogy Dubravius, aki a Nagymorva Birodalom ábrázolásához láthatóan régebbi humanisták műveit is felhasználta, figyelmen kívül hagyta Aventinust,⁴⁷ aki kortársai közül a legterjedelmesebb és legrészletesebb leírást osztotta meg velünk a Nagymorva Birodalomról.

Johannes Aventinus, német humanista, saját nevén Johann Georg Turmair (1477–1534), 1517-ben bajor történészként megbízást kapott Bajorország történelmének megírására. A bajorok történelméről a legkorábbi időktől egészen 1460-ig szóló hétkötetes *Annales ducum Boiariae* vagy *Annales Boiorum*, illetve a német

⁴⁷ Vö. Boba 1996. 124.

Bayerische Chronik néven is ismert művében sok ismert forrást felhasznált. Emellett pedig ma már ismeretlen frank krónikákat és évkönyveket is hasznosított. A Nagymorva Birodalomról szóló tényeket *Évkönyvei* negyedik részében fejt ki, melyben Nagy Károly uralmának kezdetétől egészen a magyarok megjelenéséig számol be.⁴⁸ Az információk többségét az *Annales Fuldenses* c. műből és a *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* c. iratból meríti. Ezért itt a Nagymorva Birodalom ábrázolása a feltüntetett humanisták műveivel összevetve teljesen eltérő, a Keleti Frank Birodalom szemszögéből jelenítette meg és sokkal részletesebben. A lakosságot morvának nevezi (*Moravos, Venedorum populum*). Az uralkodók közül Mojmírt említi elsőként, akinek uralkodása idején kezdett elterjedni a kereszténység (*Moemmarum ducem cum popularibus et tota gente cognoscendam veritatem cohortantur*). Másodikként Pribinát (Brynont) és fiát, Kocelt ülteti a trónra, akiknek Nyitrán volt a székhelyük (*Brynonem, qui et Privina quoque Moravorum regulum, qui trans Danubium in Aquilonari ripa habitabat cum filio Hezilone*). Pribinához kapcsolja Brünn (Brynna) városát is, ám minden bizonnyal csak a helytelen helymeghatározás miatt. Pribina Nyitrájával kapcsolatban a *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* c. iratból származó információról is beszámol, miszerint Adelram érsek itt egy templomot szentelt fel (*Adelramus archiflumen Iuvavensis Nitrvaviae templum dedicat*). A Nagymorva Birodalom területét óriási méretűnek jelöli ([Moravia] *quae laetissima erat*): nyugaton a csehekkel határolja, délkeleten pedig a Duna Fekete-tengeri torkolatával (*Ab occidente Boemiae continuabatur, orientis ab ora et meridie tum cum Danubio, usque in Pontum ferne excurrebat, atque cum Europa finiebatur*). Az így ismertetett Nagymorva Birodalom kiterjedését, mely a legtágabb értelemben sem felel meg még Szvatopluk uralma területének sem, már Rasztiszlav uralkodásának kezdetére teszi. Ennek a Moráviának az uralkodóját a szlávok legnagyobb uralkodójának nevezi (*Eius regulus summus Sclavorum princeps censebatur*). A továbbiakban részletesen beszámol Rasztiszlav Keleti Frank Birodalommal folytatott politikájáról, a lázadástól és a függetlenségre való törekvéseitől kezdve egész a végső vereséig, foglyul ejtéséig és megvakításáig (*Nam oculi Rastislae eruti, postea cecus monasterio inclusus est*). A legtöbb figyelmet természetesen Szvatopluknak szenteli (*Suatebogus*-nak nevezi), akit a szlávok leghatalmasabb és legharciasabb uralkodójaként emleget (*Suatebogo Sclavorum potentissimo, belicosissimoque principi*), sőt egyszer⁴⁹ „Nagy Szvatopluknak” nevezi (*Suatebogo Magno*). Szvatopluk jellemét azonban ellentmondásosan mutatja be, a Keleti Frank Biroda-

⁴⁸ Aventinus, Ioannes: *Io. Aventini Annalium Boiorum libri VII*. Basileae: Impensis Ludovici Regis, M.DC.XV. (a továbbiakban: Aventinus 1615) 181–298. (a Nagymorva Birodalomra vonatkozó hivatkozások a 228-ik oldaltól bukkannak fel a szövegben). A Nagymorva Birodalmat érintő részeket lásd még: MMFH I. 338–376.

⁴⁹ Annál a résznél található, amely Viching püspök morva területre való kihelyezéséről szól, amelyet Szvatopluk rendelt el. Ebben az esetben a *Nagy* jelző használata inkább a nyugati kereszténység terjesztése folyamán végbevitt cselekedeteire vonatkozik.

lomhoz való aktuális viszonyától függően. Az elején a frank uralkodók javaiért harcol, mint Raszisztzlav függetlenségi törekvéseinek ellensúlya. Aventinus álnoktalanak nevezi (*Suatebogus ignarus fraudis*). Azonban, ha Szvatopluk saját hatalmát erősítő egyénként bukkan is fel, rendkívül bosszúvágyó és ravasz embernek írja le (*Suatebogus homo callidissimus, atque versutus*). Szvatopluk halálát az Arnulftól elszenvedett vereséggel köti össze, mely után az uralkodó a bánatba és a depresszióba hal bele (*Ipse in paucis post diebus tristitia aegritudineque animi mortem oppetiit*). Aventinus a Nagymorva Birodalom utolsó uralkodóiként Szvatopluk fiait tünteti fel, II. Mojmírt és II. Szvatoplukot. (*Filii eius Moemarus, et Suatebogus ab Arnulpho Moravis imponuntur*), akik hatalmukat a polgárháborúnak köszönhetően veszítették el (*Civile tum bellum Moravos involvit*). A birodalom szétesésének fő okát a magyarok érkezésében látja, akik a harcokban megölték Mojmírt és Szvatoplukot, s az ország egy részét eltulajdonították (*Posthaec Ugri ... Moemarum et Suatebogum regulos praelio occidunt, Moraviae partem sibi usurpant*).

Aventinus az elbeszéléseiben a nagymorva szentek, Cirill és Metód hagyományát is rögzítette. Őket azonban, forrásához híuen, egy személynek gondolta, jóllehet egyértelműen a filozófus Metódról van szó,⁵⁰ aki megalkotta a szláv írást, a liturgikus szövegeket szláv nyelvre fordította (*Methodius philosophus Venedas invenit literas, vertitque divina oracula in vernaculum Sclavorum sermonem*) és Dalmáciából Pannóniába a szláv rítus terjesztése miatt jött. A salzburgi papok haragja elől Moráviába menekült (*regno Boiariae factione Iuvavensium mystarum pulsus, in Moraviam aufugit*), ahol később el is hunyt, és itt is temették el (*ubi humatus est*). Erre emlékezett a kultusza is, mely az egykori Nagymorva Birodalom területének lakossága között terjedt el (*quem ipsi in album superum adscriperunt adhucque religiose colunt*). Aventinus önmagát hazudtolja meg, amikor Metód érsekről ír, akit a kereszténység terjesztőjeként már Mojmír uralkodása idején is megemlített (*pontifices, qui eos sedulo doceant, Methodium Iuliomontanum*). Később arra a következtetésre jutott, hogy mégis csak két különböző személyről van szó (*Duos fuisse Methodios necesse est*).

Aventinus Nagymorva Birodalom-ábrázolása a magyar vagy cseh történészek munkáival szemben azt sugallja, hogy a humanisták műveik összeállításánál elsősorban azoknak az országoknak az érdekeit tartották szem előtt, amelyeknek szolgálatában álltak.⁵¹ Aventinus tehát a Bajor Királyság nézőpontjából közelíti meg a dolgokat, ez lehet az oka, hogy az ifjabb Dubravius saját műve összeállításánál az ő munkásságát teljesen figyelmen kívül hagyja. Az egyetlen közös vonás, amelyben

⁵⁰ De conversione Bagoariorum et Carantanorum libellus. In *Monumenta Germaniae historica. Tomus XIII. Edidit Georgius Heinrichus Pertz. Scriptorum Tomus XI*. Hannoverae: Impensis Bibliopolii aulici Hahniani, MDCCCLIII, 13–14.

⁵¹ A humanisták esetében a nemzetiség még nem játszott fontos szerepet, mint ahogy ezt a három olasz szerző – Piccolomini, Ransanus és Bonfini munkássága is bizonyítja, akik más országok szolgálatában álltak.

többé-kevésbé minden általunk vizsgált humanista egyetért, a föld terjedelme, amin Szvatopluk uralkodott. Igaz, az állam megnevezésére egyikőjük sem használja a „magna”, vagyis „nagy” jelzőt.⁵² Aventinusnál, akit egyáltalán nem ihletett meg a magyar hagyomány, teljesen kimarad Szvatopluk és a magyarok között zajló tárgyalás ábrázolása. Továbbá hiányoznak a nagymorva szentekről, Cirillről és Metódról szóló közelebbi információk.

Részletesebb leírást róluk csak a kései humanista egyházi történész, aki inkább már a rekatolizáció képviselője, a jezsuita Inchofer Menyhért (1584–1648) munkáiból kapunk. Magyarország egyházi történelmét (*Annales ecclesiastici Hungariae*)⁵³ 1644-ben sikerül befejeznie, ebben az évben nyomtatott formában csak az első kötet jelent meg, amely az 1059-ig történt eseményeket tartalmazza. A Nagymorva Birodalom időszakának ábrázolása azonban a humanista historiográfia értékes hozzájárulása Cirill és Metód hagyományának közvetítéséhez. Az első róluk szóló bejegyzés 823-ból való, a szerző állítása szerint néhányan (itt a német humanista és egyházi történészre, Brusck Kasparra hivatkozik) már ettől az évtől számítják a morvák első hittérését (*ad huc quippe revocant aliqui primam Moravorum conversionem*).⁵⁴ Inchofer viszont nem ért egyet ezzel a véleménnyel, megemlíti, hogy maguk a morvák is Cirillt és Metódot tartják hittérítőiknek (*Cyryllo et Methodio, quos primos religionis suae antisignanos vendicant Moravi*). Érkezésüket csak később, visszamenőleg említi a 867. év bejegyzésénél (*Non multis ante mensibus, ex Oriente accesserant Cyrillus et Methodius*),⁵⁵ több szerzőre hivatkozva. Egyaránt figyelmeztet arra, hogy a Thesszalonikiból származó Cirill eredeti neve Konstantin Filozófus (*Nam eundem Cyrillum Thessalonicae natum, Constantinum Philosophum antea vocatum*).⁵⁶ Menyhért igyekszik Metódot a magyar szentek közé sorolni, ezt azzal az állításával igyekszik alátámasztani, hogy Cirill Moráviában, Metód pedig Pannóniában tevékenykedett (*nempe Cyrillus apud Moravos officio functus, Methodius vero Pannonicae*). Azt a hagyományt, amely Cirillt és Metódot morva püspököknek nevezi (*memoriam faciens Cyrilli et Methodii tanquam in Moravia episcoporum*), azzal magyarázza, hogy akkoriban Morávia uralma alatt állt több közeli hercegség is (*ad summum aliquem potentiae respicientes*),⁵⁷ melyeket ez okból Moráviaként jelöltek (*hae omnes Provinciae tum Moraviae nomine censerentur*). A 879–880-as évek leírásában Inchofer a szláv liturgikus nyelv

⁵² Ezzel kapcsolatban mindegyiküknél felbukkan a „*latus*”, vagyis „széles” kifejezés.

⁵³ Inchofer, Menyhért. *Annales ecclesiastici Hungariae authore Melchiore Inchofer Soc. Iesu. Tomus primus*. Romae: Typis Ludovici Grignani, MDCXLIV. (a továbbiakban: Inchofer 1644) [156], 463 p.

⁵⁴ Inchofer 1644. 32.

⁵⁵ Inchofer 1644. 79.

⁵⁶ Inchofer 1644. 80.

⁵⁷ Itt Piccolominire is hivatkozik (*eodem sensu existimet Aeneas Sylvius Hungariam Moraviae regibus paruisse*). Vö. 43. jegyzet

bevezetésének körülményeit vizsgálta.⁵⁸ A thesszaloniki fivérek igyekezetének sikerét a Nagymorva Birodalom fejedelmének, Szvatopluk (Inchofer *dux Zvuentebaldus*-nak nevezi, de neve más változatait is megemlíti: *alii Suatoplugum et Suatocopium appellant*) VIII. János pápa iránti nagy befolyásának tulajdonítja (*Plurimum autoritate valuisse ducem Moraviae apud Ioannem Pontificem, ostendunt privilegia, quibus Moravos lingua Slavonica in ecclesia concessit*).⁵⁹ Inchofer szerint végül mindkét fivér Rómában maradt, ahol – miután több csodát vittek véghez – elhunytak (*demum uterque moriens /incertum quo anno/ pluribus miraculis fecere*).⁶⁰

Szvatoplukot és uralmát Inchofer pozitívan értékeli, mivel hitvédőnek és hitteljesztőnek nevezi, aki a pápától püspököket követelt országa számára – Vichinget és Metódot (*Zvuentebaldus Moravorum Dux, qui hos Dei sacerdotes [Vvichindus ... Methodius] a Romano Pontifice impetraret, eisque pro religione laborantibus manu et censu aderat*).⁶¹ Arnulf császárt, aki meghódította Szvatopluk királyságát (*devictoquo Zvuentebaldo, regno eiusdem severe potitus est*), az egyház és a hit megrontójának nevezi (*quantum damni Arnulphus ecclesiae et religioni dederit*). Ő ugyanis a magyarokat hívta segítségül, akik között pogányok voltak (*propterea Hungarorum auxiliares copiae evocandae erant, cum quibus certum erat venturus ultro phalanges ... paganorum*), és akik örömet leltek a kereszténység eltiprásában (*quibus Christi religionem excindere deliciae erant*).⁶² Szvatopluk halálát hasonlóan írja le, mint Piccolomini – remetéként élte le végső napjait (*in eremum secesserit*). Az utolsó nagymorva uralkodónak Szvatopluk fiát, *Suatocopiust* jelöli meg, akit ebbe a pozícióba Arnulf nevezett ki (*Arnolphus eius filio Suatocopio ... regnum possidendum reliquit*).⁶³ Uralkodását Piccolominihez hasonlóan mutatja be, ő is II. Szvatoplukot tartja Metód kiutasítójának.⁶⁴ A Nagymorva Birodalom utolsó uralkodójának halála után a terület a németek, a csehek, a lengyelek és a magyarok között oszlott szét (*Mortuo in excommunicatione Suatocopio, Regnum Moravorum discerptum est: partem nimirum Germani et Bohemi, partem Poloni atque Hungari sibi vindicarunt*). Inchofer kiemeli, hogy ez a katasztrófa egyben az egyház megsemmisülését is jelentette, mivel a Morva Érsekség megszűnt (*Nam extincto regno, ipsa quoque archiepiscopalis sedes in Moravia defecit*).⁶⁵

Inchofer már kritikusan gondolkodó történész, aki a régebbi történészek műveiből vagy az eredeti forrásokból átvett információkat összehasonlítja, és elgondol-

⁵⁸ Inchofer 1644. 97–101.

⁵⁹ Inchofer 1644. 101.

⁶⁰ Inchofer 1644. 103.

⁶¹ Inchofer 1644. 110.

⁶² Inchofer 1644. 111.

⁶³ Inchofer 1644. 116.

⁶⁴ Inchofer 1644. 117–118.

⁶⁵ Inchofer 1644. 119.

codik azok valóság tartalmáról. Magyarázatai során alaposan hivatkozik és idéz. Tehát a módszere, folyamata és célja is teljesen eltérő a korábbi humanista szerzőkhöz képest. Természetesen a tartalma is különböző, hiszen kutatásának tárgya az egyházi történelem. A koraközépkori történelem bemutatásánál főleg Pannónia, vagyis Magyarország területének kereszténnyé válásának körülményeire fordítja figyelmét. Ezzel kapcsolatban a legteljesebb és legterjedelmesebb képet nyújtja a Nagymorva Birodalom hittérítőiről – Szent Cirillről és Metódról. A humanizmus korából származó historiográfiai művekben ilyen részletes leírás nem található. Ezzel világos célja volt, mégpedig, hogy Metódot magyar szentként jelenítse meg. Végül is ez szinkronban volt az akkori egyházi kultusz céljaival, melyeket Pázmány Péter a nagyszombati szinóduson 1630-ban tűzött ki.⁶⁶ Említésre méltó, hogy Inchofer *Annales ecclesiastici Hungariae* című 1644-es művének bevezető oldalán a császárok és néhány magyar szent arcképe mellett Szent Metód képe is jelen van.⁶⁷

Az egyházi történelem mellett Inchofer a politikai eseményeket is vizsgálta, amelyek meghatározták és megteremtették a hit és az egyházi élet kereteit. Ő is igazolja a terület nagy terjedelmét, mely a (Nagy) Morva Birodalom politikai ellenőrzése alatt állt. Az uralkodók közül Szvatoplukra összpontosít (nevének más verzióját is felkínálja nekünk: *Zvuentebaldus*), akit teljes mértékben idealizál (a hit védője, a kereszténység terjesztője). Fő ellenségének Arnulf császárt tekinti, aki Inchofer szemszögéből negatív szereplő (az uralkodó, aki hatalma megerősítése érdekében hajlandó feláldozni a kereszténység jólétét is). A magyarok hozzájárulása a Nagymorva Birodalom bukásához így háttérbe szorul.

A Nagymorva Birodalom humanista alkotásokban való ábrázolásának összegzésénél nem tudunk egységes képet alkotni. A közös szál, amely az összes szerző művében megjelenik az, hogy a Nagymorva Birodalom területe nézőpontjuk szerint is „Nagy” volt, bár konkrétan ezt a jelzőt műveikben nem használták. A Nagymorva Birodalom történelme bemutatásának második közös vonása, hogy a szerzők egyetértően a legjelentősebb uralkodó személyében, Szvatoplukban, ugyanakkor már a neve leírásán sem tudnak megegyezni, pedig sokszor egymás műveiből mérítene. Az általunk kutatott humanista historiográfia a teljesség igénye nélkül rögzíti a Nagymorva Birodalom ábrázolásának és értelmezésének fő elemeit Közép-Európa területén. Ebben a humanistáknak fontos, sőt nélkülözhetetlen szerepe van. Végül is a barokk szerzők nemzedéke számára, akiknél a fokozatos nemzeti önfelismerésnek köszönhetően a nagymorva hagyomány lassan új értelmet és funkciót nyer, az általunk vizsgált szerzők művei válnak magyarázataik fő forrásává.⁶⁸

⁶⁶ Tibenský 1997. 223.

⁶⁷ Ennek a szentnek ez az egyik legrégebbi ismert ábrázolása, mely eddig a szlovák historiográfia figyelmén kívül maradt.

⁶⁸ Lásd például: Bagin, Ján Baltázár: *Obrana slávnjej župy Trenčanskej a mesta toho ž mena*. Martin: Matica slovenská, 2002. 112–114.

The Visualization of Great Moravia in the Work of Humanist Authors

Historiography of the period of humanism, while it focused on the period of ancient history as on the contemporary society, also noticed the history of medieval state formations. On the one hand it did it with a certain reserve, but at the same time in a broader context and often with some reflection, which is also true for the image of Great Moravia. In our analysis we present selected humanist authors – from the Hungarian environment Petrus Ransanus, Antonius Bonfinius, Nicolaus Istvanfi and Petrus de Reva, from the Czech environment Sylvius Aeneas Piccolomini and Johannes Dubravius, from the German environment Johannes Aventinus and finally Inchofer Melchior as the representative of late humanism, or rather the Catholic revival at the beginning of the Baroque era.

In many ways different reflections of the Great Moravian period from Hungarian, Czech and German humanist writers recall that the humanists followed, when they were drawing up their works, the interests of the states which they served. A common point, which is intertwined works of all authors is, that the Great Moravia, as it is perceived in terms of dominated territories, was also seen by them „great”, while they avoided directly this attribute in their writings. Another common feature of their interpretations of the Great Moravian history is a consensus on the most significant ruler of Great Moravia – Svatopluk, even if subsequently they were unable to agree neither on the transcription of his name, though they borrowed from each other. However, most of these surveyed humanists implicitly interpreted their ideal of ruler. The importance of humanistic reflection of the image of Great Moravia underlines the fact, that at the time of dawning of the Baroque age, when the Slovak national self-awareness were waking, in which the Great Moravian tradition played an important role, our humanists are the mediators of this tradition and also the main sources of arguments.

BAGI ZOLTÁN PÉTER

EGY TRAGÉDIÁBA TORKOLLOTT ÉLETPÁLYA:
DON MIGUEL DE LOPEZ KARRIERJE
A TIZENÖT ÉVES HÁBORÚBAN*

Tóth Sándor László 60. születésnapjára, tisztelettel

Ronald G. Asch 2008-ban megjelent művében egy külön fejezetet szentelt annak a folyamatnak, amelynek során a nemesség lovagból a hadivállalkozón keresztül az állandó hadsereg tisztikarába integrálódik és ezzel együtt egyes tagjai – megfelelő pozíciót elérve – az udvar és az események meghatározó szereplőivé válnak. A 17. és 18. századi Habsburg Monarchia történetét vizsgálva a szerző azt a megállapítást tette, hogy a mágnás családok tagjai sok esetben, sokáig távol maradtak a katonai szolgálattól. Számukra ugyanis sokkal vonzóbb perspektívát jelentett saját birtokaik igazgatása, az udvari élet, a rendek irányítása alatt álló tartományi kormányzatban való hivatalviselés vagy akár a hasonló presztízsű egyházi pálya, mint egy távoli erődben szolgálni. Mindezek alapján nem meglepő, hogy olyan tekintélyes családokat is találunk, amelyek generációkon keresztül egy-egy katonai szolgálatot vállalt családtagot tudnak felmutatni. Ez a tendencia pedig teljességgel ellentétes a Francia Királyságban vagy a Brandenburgi Választófejedelemségben, majd később a Porosz Királyságban tapasztaltakkal. A kis- és középnemesség pedig inkább kötődött a tartományához, szűkebb hazájához, mint a Monarchia egészéhez. Így a birodalmi és a nem németajkú nemesség, valamint a polgárság számára a Habsburg Monarchia kitűnő karrierlehetőséget kínált katonaként.¹ Mindez azonban nem csupán az Asch által vizsgált korszakra volt jellemző. A tizenöt éves háború időszakában a prágai és a bécsi udvar szintén nagy számban vette igényben a Német-római Birodalomból, Itáliából és Németalföldről érkezett katonákat és hadvezéreket. Történt mindez azért, mert bár az örökös tartományok és a Magyar Királyság rendjei az Oszmán Birodalommal szemben felállított végvárrendszer szervezésében és irányításában több évtizedes (sőt utóbbiak már több évszázados) tapasztalattal rendelkeztek a 16. század végére, ám már 1594-ben kiderült, hogy a modern várostromláshoz és mezei hadviseléshez tudásuk nem elegendő. Az ekkor II. Rudolf szolgálatába állt hadvezérek és katonák közül nem egy jelentős karriert futott be a Habsburg Monarchiában, sőt az sem számított egyedül esetre, hogy a család egészen az Osztrák-

* Tanulmányom a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.
Ügyszám: BO/00010/14/2.

¹ Asch, Roland G.: *Europäischer Adel in der Frühen Neuzeit*. Köln-Weimar-Wien, 2008. 211.

Magyar Monarchia felbomlásáig hű maradt a bécsi udvarhoz, gondoljunk csak a Schwarzenbergekre, a Huyne-okra vagy a Montecuccolikra. Jelen dolgozatom azonban nem ezen nagy családok első, a Habsburg Monarchia szolgálatába állt tagjaival foglalkozik, hanem egy kevésbé jelentős, ám annál érdekesebb magyarországi „karriert” befutott személlyel, don Miguel de Lopezzel. A továbbiakban életpályáját három, egymással is szorosan összefüggő aspektusból kívánom bemutatni. Elsőként azt vizsgálom, hogyan és mikor kerülhetett a Habsburg Monarchia szolgálatába a tizenöt éves háború folyamán. Másrészt bemutatom, mint hadivállalkozót és katonát.

Hogyan és mikor kerülhetett don Miguel de Lopez a Habsburg Monarchia szolgálatába?

Sajnos a spanyol származású katona előéletéről és a Magyar Királyságba való érkezéséről kevés információval rendelkezünk, ám a rendelkezésre álló közvetett információmorzsák segítségével egy valószínűsíthető életpálya darabkáit mégis összeállíthatjuk. Eugen Heischmann szerint 1596 decemberében már úgy említik, mint Adolf von Schwarzenberg alatt szolgáló kapitányt (*Capitan*).² Ezek alapján feltételezhetjük, hogy azévből a császári-királyi hadseregben *Feldmarschall*-ként szolgált híres hadvezérrel együtt érkezhetett a magyarországi hadszíntérre. Schwarzenberg ugyanis Karl von Mansfeld közbenjárására 1595 tavaszán megbízást kapott az uralkodótól arra, hogy Németalföldön 1000 vallon kürasszírt és 1000 vallon lovas lövészt³ felfogadjon és a magyarországi hadszíntérre vezényeljen.⁴ Bár a lovasokat a *Bestallung*juk szerint mindössze három hónapra fogadták fel, ám az uralkodó továbbra is igényt tartott szolgálatukra, így 1595 decemberében az Udvari Haditanács úgynevezett *Accordót* kötött *Obrist*jukkal. Ennek értelmében 1596. január 5-én Pozsonyban Ernst Freiherr von Eck, Jakob Püchler és Hans Leonhard von Jell biztosok az életben maradtakat megmustrálták és összesen három-három kürasszír és lovas lövész kompániába szervezték. Egy részük Korpona környékén vonult téli szállásra, a többieket pedig Sopron és Magyaróvár körül helyezték el. Utóbbiak azonban a zsold elmaradása miatt hamarosan Prága érintésével hazavonultak, hiába próbálta

² Heischmann, Eugen: *Die Anfänge des stehenden Heeres in Österreich*. Wien, 1925. (a továbbiakban: Heischmann 1925) 252.

³ A kürasszírokra és a lovas lövészekre lásd: Kelenik József: A kézi lőfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. A császári-királyi hadsereg fegyverzetének jellege Magyarországon a tizenöt éves háború éveiben. *Hadtörténelmi Közlemények* 104 (1991: 3. sz.) 80–122. (a továbbiakban: Kelenik 1991) 100–106, 111–112.

⁴ Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA) Hungarica (H) Allgemeine Akten (AA) Fasc. 128. Fol. 318r., 320v.–321r.; Bagi Zoltán: Az 1595-ben Esztergom ostromára rendelt császári hadsereg szervezete és felépítése. *Hadtörténelmi Közlemények* 113 (2001: 2–3. sz.) 391–444. (a továbbiakban: Bagi 2001) 397, 411–413.; Ortelius, Hyeronimus Augustinus: *Chronologia oder Historische Beschreibung aller Kriegsempörungen und Belagerungen in Ungarn auch in Siebenburgen von 1395*. Nürnberg, 1602. Reprint: Pytheas Kiadó 2002. (a továbbiakban: Ortelius 2002) 75r.

őket maradásra bírni Schwarzenberg. Az 1596. év decemberére a nélkülözés és a harcok miatt már ez a hat kompánia sem volt harcképes állapotban, így december 12-i dátummal az Udvari Haditanács kiállította az elbocsátásról szóló iratot az *Obristjuk* számára, majd hat nappal később Hainburgban megtörtént utolsó must-rájuk.⁵ De Lopez valószínűsíthetően megélte mindezeket, ám nem tudjuk, milyen tisztséget töltött be 1595-ben és 1596 jó részében. Annyi bizonyos azonban, hogy 1596 november eleje előtt biztosan nem lehetett kapitány egyik kompánia élén sem. Erre enged következtetni Nicolaus Gabelmann 1595. november 25-i dátummal összeállított irata, amely felsorolta az abban az esztendőben mind az alsó-, mind pedig a felső-magyarországi hadszíntéren felvonult keresztény katonaságot és azok főbb tisztségviselőit, egészen a zászlósokig (*Fähnrich*), ám a spanyol nemes nevét nem találhatjuk itt.⁶ A vallon lovasság újjáalakítását követően kialakított három kü-rasszír és három lovas lövész kompánia, majd az április 6-án megtartott mustra alkalmával sem találkozunk a kapitányok között a nevével.⁷ Hogyan lehetséges akkor az, hogy 1596 decemberében már ezt a tisztséget töltötte be? Erre a magyarázatot két egykorú történetíró munkájában fennmaradt híradások adhatják meg. Istvánffy Miklós a mezőkeresztesi csata (1596. október 22–26.)⁸ keresztény veszteségeit számba véve a következőket jegyezte le: „Elesék az csehek közül is Poppel Venceslaus Pretipskius Jánossal, s az olaszok, balonok [ti. vallonok] s vestfalusok közül majd mindnyájan oda-maradának.”⁹ Ortelius ennél árnyaltabban fogalmaz, amikor megemlíti, hogy a vesztfáliai és vallon kü-rasszírok kapitányainak mindegyike a csatatéren maradt.¹⁰ Ennek köszönhetően emelkedhetett de Lopez a kapitányi tisztségbe a csatát követően. Ez az eljárás nem is volt példanélküli már korábban sem a vallon katonáknál, hiszen például az 1602-ben egy 150 fős lovas lövész kompánia felállításával megbízott Peter von Asselborn neve sem szerepelt Gabelmann listáján, ám már az 1596. január 5-i és az április 6-i mustránál is mint kapitány került megmustrálásra.¹¹

⁵ Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA) Kriegsarchiv (KA) Alte Feldakten (AFA) 1595/12/2 1/8a Fol. 588r.–591r. illetve ÖStA KA Best. 496/1595.; ÖStA KA AFA 1595/12/2 1/8a.; ÖStA KA AFA 1595/12/2 1/8d.; ÖStA KA Bestellungen (Best.) 499/1596.; HHStA H AA 1595 Fasc. 128. Fol. 318r., 320v.; Heischmann 1925. 252–253.; Pálffy Géza–Perger, Richard: A magyarországi török háborúk résztvevőinek síremléke Bécsben (16–17. század). Fons 5 (1998: 2. sz.) 245–246.; Bagi 2001. 397, 411.; Ortelius 2002. 75r.

⁶ HHStA H AA 1595 Fasc. 128. Fol. 318r.; Bagi 2001. 411.

⁷ Heischmann 1925. 253.

⁸ Tóth Sándor László: A mezőkeresztesi csata története (1596. október 26.) *Hadtörténelmi Közlemények* 30. (1983: 4. sz.) 555–573.; Tóth Sándor László: *A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború*. Szeged, 2000. (a továbbiakban: Tóth 2000) 203–262.

⁹ Istvánffy Miklós: *Magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában*. Budapest, 2009. (a továbbiakban: Istvánffy 2009) 269.

¹⁰ Ortelius 2002. 120r.

¹¹ ÖStA KA Best. 720/1602.; Heischmann 1925. 252–253.

A hadivállalkozó és katona

A vallon lovasság elbocsátása után II. Rudolf császár azt a határozatot hozta, hogy 1597 márciusára újra a zsoldjába fogad 1000 vallon kürasszírt és ugyanannyi lovas lövészt is, ám nem egy *Obrist* vezénylete alatt, mint tette azt Schwarzenberg esetében, hanem immáron kompániánként.¹² A 16. században és a 17. század első felében a császári-királyi haderőben harcoló kisebb-nagyobb mezői és végvári zsoldos egységek toborzására és felállítására az uralkodó, ritkábban az osztrák vagy a birodalmi kerületek rendjei kipróbált és vállalkozó szellemű hivatásos katonákat bíztak meg.¹³ De milyennek is kellett lennie a jó hadivállalkozónak? A feltett kérdésre a teljes választ csak úgy tudjuk megadni, ha több irányból közelítünk hozzá. A 16. század első harmadára a toborzás és a felszerelés biztosítása egyre nagyobb szervezettséget követelt meg, ahogy Reinhard Baumann fogalmaz, már az egységek felállítása elveszítette az addig rá jellemző véletlenszerűségét. Akár a gyalogság, akár a lovasság felfogadása és eltartása óriási összegeket emésztett fel, amelyeket gyakran a hadivállalkozónak kellett finanszíroznia. Ezeket az összegeket legtöbbször csak kölcsönökből tudta kifizetni, nem kis rizikót vállalva ezzel.¹⁴ A pénz, vagy a hadivállalkozónak hitelt nyújtó személy hiánya súlyos problémákat eredményezhetett. 1597. augusztus 13-i jelentésében Hans Hofer kirendelt mustrabiztos úgy vélte, hogy a felállítandó 8 vallon lovas kompánia toborzását egyebek mellett az is hátráltatta, hogy a megbízott olasz hadivállalkozóknak – ismeretlenségük miatt – senki sem mert kölcsönt folyósítani.¹⁵ Ezért is érzem találónak Fritz Redlich gondolatait, akinek a megfogalmazása szerint, a hadivállalkozó személyében ötvöződnie kellett a harci erénynek a kereskedői furfanggal és éleslátással. Sikere ugyanis azon múltott, hogyan képes megszervezni csapatát, ehhez megfelelő pénzügyi háttérrel biztosítani, és a magaspolitika áramlatait is figyelemmel kísérni.¹⁶

¹² Heischmann 1925. 253.

¹³ Meg kell jegyeznem, hogy egész Európában a 15. és a 16. század fordulójától az uralkodók különböző hadivállalkozókat bíztak meg csapatok felállításával. A megbízott személyek gyakran más nemzet tagjai voltak: a spanyol királyok előszeretettel fogadtak fel háborúikhoz német zsoldosokat. A francia vallásháborúban a Német-római Birodalomban felfogadott katonák mindegyik küzdő fél oldalán felbukkantak, vallási hovatartozástól függetlenül. Edelmayer, Friedrich: *Söldner und Pensionäre. Das Netzwerk Philipps II. im Heiligen Römischen Reich*. München, 2002. 174–202, 227–264.

¹⁴ Redlich, Fritz: *The German Military Enterpriser and his Work Force. A Study in European Economic and Social History*. Wiesbaden, 1964. (a továbbiakban: Redlich 1964.) 41.; Sahin-Tóth Péter: Egy lotaringiai nemes a „hosszú török háborúban”: Georges Bayer de Boppard. In: *Változatok a történelemben. Tanulmányok Székely György tiszteletére*. Monumenta Historica Budapestiensia XIV. Szerk.: Erdei Gyöngyi – Nagy Balázs. Budapest, 2004. 297–304. 300.

¹⁵ ÖStA KA Hofkriegsrat Akten (HKRA) Prag 1597 No. 7.

¹⁶ Redlich 1964. 64.

Daniel Witzemberger 1588-ban Drezdában megjelent könyvében – leginkább V. Károly császár 1543-ban kiadott *Bestallung*ja alapján – elsőként azt a követelményt támasztotta a leendő hadivállalkozó elé, hogy jó hírű, harcban tapasztalt gróf vagy báró legyen.¹⁷ A zsold, a zsákmány és a társadalmi presztízsemelkedés már a 15. század végén a „zsoldos üzletben” való részvételre ösztönözte a nemességet, akik a 16–17. század folyamán is megtartották a vezető szerepet ebben.¹⁸

A katonák számára is fontos volt a hadivállalkozó személye, hiszen egyrészt egy-egy jó csengésű, jó kapcsolatokkal rendelkező és hadakozásban járatos, tekintélyes személy neve megélhetést és bőséges zsákmányt ígért számukra.¹⁹ Másrészt a megbízott a felfogadottjaival szemben patriarchális szerepet töltött be, hiszen már az egység szervezésének kiindulópontján saját embereit tette meg tisztségviselőkké, akik a toborzást végrehajtották. A toborzópénzt, a zsoldot, a leköszönésért járó félhavi fizetséget a hadivállalkozónak fizette ki az Udvari Kamara, amelyet aztán neki kellett volna alárendeltjeinek szétosztani.²⁰ A kúrosszír egységek esetében a hadivállalkozó személye – viseljen az *Obristi* vagy kapitányi tisztséget – talán még nagyobb súllyal eshetett latba, mint a többi lovasegységénél. Ugyanezen lovasok és a lovas lövészek felfogadását, vezényletét vállaló hadivállalkozóknak a német lovasokhoz hasonló, szigorú társadalmi megkötöttségekkel nem kellett megküzdeniük, hiszen az Udvari Haditanács esetükben csak arra intette megbízottjait, hogy katonáik tapasztaltak és

¹⁷ Witzemberger, Daniel: *Beschreibung einer Kriegsordnung, zu Roß und Fueß, sampt der Artelerey und zugehörigen Munition...* Dresden, 1588. 22.

¹⁸ Baumann, Reinhard: *Das Söldnerwesen im 16. Jahrhundert im bayerischen und süddeutschen Beispiel. Eine gesellschaftsgeschichtliche Untersuchung* (MiscBavarMonacensia 79). München, 1978. 66–68, 96.; Baumann, Reinhard: *Georg von Frundsberg. Der Vater der Landsknechte und Feldhauptmann von Tirol*. München, 1984.; Wieden, Brage Bei der: *Niederdeutsche Söldner vor dem Dreißigjährigen Krieg: Geistige und mentale Grenzen eines sozialen Raums*. In: *Krieg und Fried. Militär und Gesellschaft in der Frühen Neuzeit*. Hrsg.: Bernhard R. Kroener/Ralf Pröve. Paderborn–München–Wien–Zürich, 1996. 85–108. 94.; Kroener, Bernhard R.: *Vom Landsknecht zum Soldaten. Anmerkungen zu Sozialprestige, Selbstverständnis und Leistungsfähigkeit von Soldaten in den Armeen des 16. Jahrhunderts*. In: *Von Crecy bis Mohács. Kriegswesen im späten Mittelalter*. (XXII. Kongress der internationalen Kommission für Militärgeschichte) Wien, 1997. 79–92. 82.; Liepold, Antonio: *Wider den Erbfeind christlichen Glaubens. Die Rolle des niederen Adels in den Türkenkriegen des 16. Jahrhunderts. Europäische Hochschulschriften*. Reihe III. Geschichte und ihre Hilfswissenschaften. Band 767. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – New York – Paris – Wien, 1998. (a továbbiakban: Liepold 1998) 98–99, 133–135.

¹⁹ Möller, Hans-Michael: *Das Regiment der Landsknechte. Untersuchungen zu Verfassung, Recht und Selbstverständnis in deutschen Söldnerheeren des 16. Jahrhunderts*. Frankfurter historische Abhandlungen 12. Wiesbaden, 1976. (a továbbiakban: Möller 1976) 13–14.; Baumann, Reinhard: *Landsknechte. Ihre Geschichte und Kultur vom späten Mittelalter bis zum Dreißigjährigen Krieg*. München, 1994. (a továbbiakban: Baumann 1994) 176–180.

²⁰ Heischmann 1925. 37–38.; Redlich 1964. 41, 55–57.; Möller 1976. 115–118.; Baumann 1994. 92.

bátrak legyenek.²¹ A két lovas csapatnemben szolgáló nemeseknek pedig meghagyták, hogy a magukkal hozott lovasok fegyvereit és fegyverzetét biztosítsák.²² Mindezek ellenére a kürasszírok esetében nem alaptalan azon feltételezés, miszerint az ebben a csapatnemben szolgálatot vállalók – hasonlóan a német vagy fekete lovasokhoz – jelentős részben a nemességből, még hozzá annak a tehetősebb részéből származhattak, hiszen már a késő középkorban egy teljes vértet az ára 30 hektárnyi szántó föld egy éves jövedelmének felelt meg.²³

De Lopez is kapott tehát megbízást egy 100 fős kürasszír kompánia felállítására. Az egysége tagjainak azonban csak a felét kellett toboroznia, mint ahogyan ez két, az Udvari Haditanács protokollumában található bejegyzésből is kiderül, számukra az előleget (*Antrittgeld*) és az első havi zsoldot már ki is fizették. Ez azt jelenti, hogy a spanyol kapitány a 100 lovasból ötvenet az 1596 decemberében elbocsátott kürasszírok közül fogadott fel.²⁴ De talán még helyesebb lenne úgy fogalmazni, hogy ezeket a lovasokat a saját vezénylete alatt sikerült egyben tartani. Erre utal ugyanis az, hogy 1597. március 26-i dátummal az Udvari Haditanács azt közölte vele, hogy a szálláshelyet katonáinak Bécs egyik külvárosában jelölték ki.²⁵ Mindez pedig – a fent említettek tükrében – tovább erősíti azon feltevést, miszerint de Lopez már 1595 júliusában megérkezett a magyarországi hadszíntérre és itt érdemeket szerzett a harcok során, hiszen másképpen sem Schwarzenberg nem tette volna meg megmaradt katonái kapitányává, sem a már elbocsátott kürasszírok sem fogadták volna el vezetését, harmadrészt – és talán ez a legfontosabb – az uralkodó sem bízta volna meg egy 100 fős lovascsapat felállításával.

Erdemes elidőznünk az uralkodói megbízásnál is. Heischmann szerint 1597. május 8-án Giovanni Baptista Miniati, Hans Leonhard von Jell, Carlo Verleine, Attilio Vimercato és don Miguel de Lopez 100–100, míg Germanico Strassoldo és Alphonso Montecuccoli 200–200 lovas lövés, azaz összesen 8 kompánia (!) befogadására kapott megbízást.²⁶ Az egyébként manapság is a tizenöt éves háború kutatói számára megkerülhetetlen szakmunkát készített történész ebben az esetben tévedett.²⁷ De Lopez neve ugyanis nem szerepel – nem is szerepelhet – a Giovanni Baptista Miniati, Hans Leonhard von Jell, Carlo Verleine és Attilio Vimercato ne-

²¹ ÖStA KA Best. 531/1597.; ÖStA KA Best. 587/1598.

²² Wrede, Alphons von: *Geschichte der K. und K. Wehrmacht*. III. Band, Wien, 1901. 6.

²³ Liepold 1998. 126.

²⁴ ÖStA KA Hofkriegsrat (HKR) Wien Protokolle (Pr.). Registratur (Reg.) Band (Bd.) 199. Fol. 4r. No. 86.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 199. Fol. 323v. No. 68.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 199. Fol. 324v. No. 82.

²⁵ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 199. Fol. 323v. No. 68.

²⁶ Heischmann 1925. 253.

²⁷ A legnyilvánvalóbb tévedés természetesen az, hogy ha a neveket és a létszámokat összeadjuk, akkor 9 kompániát kapunk eredményül. ÖStA KA Best. 530/1597; ÖStA KA Best. 531/1597.

vére kiállított *Bestallungon*.²⁸ Igaz ugyan, hogy egy 1597. május 3-i protokollum bejegyzésben a spanyol kapitány neve mellett a lovas lövész kifejezést találjuk,²⁹ ám ugyanezen és a bejövő iratokat regisztráló kötetben található egyéb említések alkalmával három esetben is a kürasszír elnevezés szerepel.³⁰

Másrészt az is bizonyos, hogy de Lopez még legkésőbb május elején átvehette a *Bestallungj*át. Az Udvari Haditanács protokollumából értesülhetünk arról, hogy a haditanácsosoktól már március 30-án utasítást kapott lovasainak toborzásával és mustrájával kapcsolatosan.³¹ Ugyanezen a napon pedig Michael Zeller hadifizetómesternek adták parancsba, hogy a spanyol kapitány részére az ötven lovas felfogadásához szükséges előleget és első havi zsoldot fizesse ki.³² Georg Kleinstrádtl mustrabiztos ugyanakkor azt a megbízást kapta, hogy de Lopezhez juttassa el a haditanácsosok utasítását, valamint másolatot az ezt megelőzően vallonok egységek számára összeállított *Bestallungok*ból.³³ Mindezekről a fejleményekről pedig már a következő napon (március 31-én) az Udvari Haditanács tájékoztatta az uralkodót is.³⁴ Ha azt nem is tudjuk, hogy a kinevezéséről szóló iratot mely dátummal állították ki, ám az bizonyos, hogy a *Bestallung* április 23-én már létezett. Ekkor ugyanis Miksa főherceg, az 1597. évi hadjárat főhadparancsnoka magához kérte ezt a *Bestallungot*,³⁵ amit a következő napon el is küldtek számára a haditanácsosok.³⁶ Május 5-én az Udvari Haditanács arról tájékoztatta a császárt, hogy de Lopez kapitányként egy kompánia vallon lovas élére felfogadták.³⁷ Mindez azt jelenti, hogy három nappal a 8 lovas lövész kompánia *Bestallungj*ának kiállítása előtt de Lopez már bizonyosan rendelkezett ilyen típusú irattal.

A megbízás átvétele után következhetett az egységbe szolgálók toborzása. Bár a protokollum bejegyzésekben egyértelműen vallon nemzetiségűekre történik utalás, ám egyáltalán nem biztos, hogy ez megfelel a valóságnak.³⁸ A Győr elleni petárdás támadásról készült egyik jelentés ugyanis kiemeli, hogy a lőpor felrobbanásánál „életét vesztette a keresztény seregnek Don Lopes vezénylete alatt volt 50 spanyol

²⁸ ÖStA KA Best. 531/1597.

²⁹ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 199. Fol. 329r. No. 17.

³⁰ ÖStA KA HKR Wien Pr. Expedit (Exp.) Bd. 198. Fol. 334v.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 199. Fol. 282v. No. 134.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 199. Fol. 354r. No. 25.

³¹ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 199. Fol. 324v. No. 81.

³² ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 199. Fol. 324v. No. 82.

³³ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 199. Fol. 324v. No. 83.

³⁴ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 199. Fol. 4r. No. 86.

³⁵ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 198. Fol. 474r. No. 39.

³⁶ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 199. Fol. 327v. No. 42.

³⁷ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 198. Fol. 10v. No. 22.

³⁸ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 199. Fol. 324v. No. 81.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 199. Fol. 324v. No. 83.

lovasa.³⁹ Nem volt példa nélküli a tizenöt éves háború időszakában, hogy a hadivállalkozó már a toborzásnál más nemzetiségűeket fogadott fel, mint amit *Bestallung*juk meghatározott. Érdemes itt kiemelni, hogy 1597-ben a már többször említett 8 vallon lovas lövész kompánia toborzásával megbízott olaszok saját nációnakból, azaz itáliai területekről voltak kénytelenek zsoldba fogadni.⁴⁰ De Lopez esetében is az történhetett, hogy mind az elbocsátottak, mind pedig az újonnan toborzottak közül a saját nációnakhoz tartozókat részesítette előnyben, azaz fogadta fel. A feltételezésem megalapozottságát erősíti, hogy 1597. július 15-én egy bizonyos Miguel Sanchez fordult a spanyol kapitány kérésével az Udvari Haditanácshoz.⁴¹

A toborzást követte a mustrára vonulás és a katonák megmustrálása. Az előleg felvételével a leendő zsoldos kötelezte magát, hogy meghatározott időre megjelenik a mustrán. Amennyiben mind a felfogadott gyalogosok, mind pedig az uralkodó által kijelölt biztosok is megérkeztek a kijelölt helyre, kezdetét vehette a szemle. Itt dönt el, hogy a szolgálatra jelentkező képességeinek és fegyverzetének megfelelően milyen beosztást kap. A lovasság esetében az úgynevezett *Bestallung* 18. cikkelye szerint, a *Rottmeister*ek vezetésével 50 lovasonként meghatározott rendben, egymás után kellett elvonulniuk a toborzottaknak a szemlére kirendelt biztosok előtt.⁴² A mustra alkalmával a lovasok kereszt- és vezetéknevét a mustralajstromba (*Musterregister*) kellett bejegyezni.⁴³ A szemle végeztével felolvasták a *Bestallung* pontjait, amelyre a megjelenteknek a *General Obrist-Feldmarschall* felszólítására szintén esküt kellett tenniük. Majd bemutatták tisztségviselőiket.⁴⁴ Mindezek után felvonultatták a zászlók alá állottakat, és ezzel kezdetét vette a szolgálatuk, kézhez kapták első zsoldjukat és elvonultak a hadszínterre. De Lopez katonaságának esetében is hasonló forgatókönyv játszódott le. Mint már többször utaltam rá, a kompánia egyik fele számára 1597. március 26-i dátummal Bécs egyik külvárosát jelölték ki szálláshelyül, emellett megparancsolták de Lopeznek, hogy katonáit a lehető leghamarabb tegye

³⁹ HHStA H AA Fasc. 133. Fol. 98v.; Jedlicska Pál: Adatok Erdődy báró Pálffy Miklós a győri hősnek életrajza és korához 1552–1600. Eger, 1897. (a továbbiakban: Jedlicska 1897) 648.

⁴⁰ ÖStA KA HKRA Prag 1597 No. 7.

⁴¹ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 198. Fol. 549v.

⁴² HHStA Mainzer Erzkanzler Archiv (MEA) RA Fasc. 57. Fol. 64v.; Lünig, Johann Christian: *Corpus juris militaris Des Heil. Röm. Reichs...* Leipzig, 1723. (a továbbiakban: Lünig 1723) 60.; Janko, Wilhelm: *Lazarus Freiherr von Schwendi oberster Feldhauptmann und Rath Kaiser Maximilian's II.* Wien, 1871. (a továbbiakban Janko 1871) 176. A Fronsperger által készített *Reiterbestallung*ban a 25. cikkely. Fronsperger, Leonhard: *Von Schanzen vmd Befestigungen vmb die Feldlager aufzuwerffen...* Frankfurt am Main 1573. XIVr.

⁴³ Lünig 1723. 60.; Janko 1871. 177.

⁴⁴ Meynert, Hermann: *Geschichte der K. K. österreichischen Armee. Ihrer Heranbildung und Organisation, so wie ihrer Schicksale, Thaten und Feldzüge von der frühesten bis auf die neuere Zeit. Geschichte des Kriegswesens und der Heeresverfassung in der Österreichischen Monarchie zur Zeit Kaiser Maximilian's I. und bis zum dreissigjährigen Kreige.* Wien, 1854. 99.

mustrára alkalmassá.⁴⁵ Ezt az ötven lovaszt meg is szemléltették, hiszen április 30-án Johann Baptista Katzensteiner mustrabiztos és Albrecht Koler mustrairnok erről jelentést is tett, amihez a haditanácsosok azt a megjegyzést fűzték, hogy utóbbi készítse el a pontos mustralajstromot és minél hamarabb juttassa el az Udvari Haditanácshoz.⁴⁶ Július folyamán azonban, immáron az újonnan felfogadottakkal együtt újra megmustrálták de Lopez kompániáját. A hónap hetedik napján Koler újra azt a parancsot kapta az Udvari Haditanácstól, hogy a spanyol kapitány lovasairól a mustralajstromot fektesse fel.⁴⁷ Tizenegy nappal később pedig ugyanó megkapta az instrukciókat a 100 kürasszír szemléjére.⁴⁸ Míg Zeller július 8-án arra kapott utasítást, hogy 50 lovasnak két havi, de Lopez újonnan felfogadott katonáinak egy havi zsoldot adjon át.⁴⁹ A mustra helyére, illetve idejére vonatkozóan egyelőre nem áll rendelkezésemre adat, ám az bizonyos, hogy még augusztus 3-át megelőzően és nagy valószínűséggel Bécs vagy esetleg Pozsony környékén zajlott le. Az bizonyosan kiderül a protokollum bejegyzésekből, hogy ezek a lovasok még májusban Bécsben voltak.⁵⁰ Augusztus 3-án az Udvari Haditanács de Lopez 100 kürasszírjával Pálffy Miklós parancsnoksága alá rendelte.⁵¹ A 8 vallon lovas lövést augusztus folyamán a Kölni Választófejedelemség területén, tehát több mint ezer kilométerre a magyarországi hadszíntértől mustrálták meg.⁵²

A mustra végeztével a katonák megkapták első havi zsoldjukat is, ám de Lopez esetében még jelentős hátralékban volt még az Udvari Kamara, hiszen Zeller 1597. március 30-án azt az utasítást kapta, hogy zsoldjának hátralékos részét fizesse ki számára.⁵³ Az elbocsátás után egyben tartott 50 lovasa is fizetés nélkül nyomoroghatott Bécsben, hiszen május 5-i dátummal egy Kärtner tor melletti fogadós feljelentette őket, miszerint a vallonok semmiért sem akarnak fizetni. A protokollum bejegyzés tanúsága szerint de Lopez az Udvari Haditanács tagjai intették is, hogy katonái fogyasztását fizettesse ki, különben az ő zsoldjából vonják le az összeget.⁵⁴ A kapitány erre két nappal később azt felelte, hogy rendezné a fogadós által említett számlát, ám lovasai nem tudnak fizetni,⁵⁵ pedig a haditanácsosok már május 3-án parancsba adták fél havi zsold kifizetését.⁵⁶ Ugyanezen a napon a hadifizetőmestert

⁴⁵ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 199. Fol. 323v. No. 68.

⁴⁶ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 198. Fol. 334v.

⁴⁷ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 199. Fol. 282r. No. 62.

⁴⁸ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 199. Fol. 282v. No. 134.

⁴⁹ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 199. Fol. 347r. No. 70.

⁵⁰ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 198. Fol. 483v–484r.

⁵¹ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 199. Fol. 354. No. 25.

⁵² ÖStA KA HKRA Prag 1597 No. 7.

⁵³ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 199. Fol. 324v. No. 82.

⁵⁴ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 198. Fol. 483v–484r.

⁵⁵ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 198. Fol. 500v. No. 25.

⁵⁶ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 199. Fol. 329r. No. 17.

is utasították arra, hogy 613 forintot adjon át de Lopez részére.⁵⁷ Így nem véletlen, hogy Koler mustraírnok július 7-én a mustralajstrom felfektetése mellett azt is parancsba kapta, hogy a spanyol tiszt lovasaival számoljon el az eddig átvett összegekről.⁵⁸ A következő napon Zellert arra utasították, hogy 50 lovasnak két havi, míg de Lopez újonnan felfogadott katonáinak egy havi zsoldot adjon át.⁵⁹ A zsold azonban késétt, ezért a kapitány megbízottja, Miguel Sanchez fordult július 15-én a járandóság kifizetésének kérelmével az Udvari Haditanácshoz. A protokollum bejegyzése szerint Zacharias Geizkoflerhez azzal a kérdéssel fordultak a haditanácsosok, hogy rendelkezésre áll-e a szükséges összeg.⁶⁰ A birodalmi fillérmester pontos válasza egyelőre ismeretlen, ám az bizonyos, hogy Koler három nappal később az első havi zsold kifizetésére vonatkozóan is instrukciókat kapott az Udvari Haditanácstól.⁶¹

A zsold a későbbiekben is csak lassan vagy egyáltalán nem érkezett meg, ám de Lopez feljebbvalóinak megelégedésére tehetette a dolgát a harcmezőn az 1597. évi hadjáratban, és kamatoztatta ismeretségét, hiszen Ortelius szerint az év végén Miksa főherceg mások mellett ismét megbízta 100 kúrasszír vezényletével,⁶² katonáit pedig Komárom környékére rendelte téli szállásra.⁶³ Az újbóli megbízás meghálálására és katonai érdemeinek bemutatására a Győr elleni 1598. március 28–29-i petárdás támadás kiváló lehetőséget nyújtott. A haditerv szerint kompániájával a francia-vallon és magyar gyalogságot követve kellett benyomulni várba. Katonái Germanico Strassoldo lovas lövészeivel és Eörsy Péter hajdúival együtt a Szentdombi- vagy Jakusicsbástyánál keveredtek véres kézitusába, „melyen az alajbég, a szpáhiják és timáriótok előttökjárója, sokakkal az lovasok és janicsárok rendin valók közül, levágattatván, elvész, s ugyanott a mieinkben sokan elesének.”⁶⁴ A jelentős veszteségeket azonban nem csupán a közelharc okozta, hiszen az ebben a védműben őrzött lőport néhány janicsár a küzdelem kilátástalanná válása után felrobbantotta. Mint ahogyan már említettem, ekkor állítólag de Lopez 50 lovasa is életét veszítette.⁶⁵

A jelentős veszteségekre némi gyógyírt jelenthetett a várban talált hatalmas zsákmány, amely azonban a spanyol kapitány kapzsiságát felelőstette és egy olyan tett elkövetésére indította, amelyet Istvánffy Miklós is megörökített művében. A támadás

⁵⁷ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 199. Fol. 329r. No. 14.

⁵⁸ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 199. Fol. 282r. No. 62.

⁵⁹ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 199. Fol. 347r. No. 70.

⁶⁰ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 198. Fol. 549v.

⁶¹ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 199. Fol. 282v. No. 134.

⁶² Ortelius 2002. 141v.

⁶³ Kozics László: Győr vár 1594-től 1598-ig. *Hadtörténeti Közlemények* 4 (1891) 489–508, 683–702. (a továbbiakban: Kozics 1891) 695.

⁶⁴ Istvánffy 2009. 296.

⁶⁵ HHStA H AA Fasc. 131. Fol. 88r-v.; HHStA H AA Fasc. 131. Fol. 147r–150v.; HHStA H AA Fasc. 133. Fol. 98r-v.; Österreichische Nationalbibliothek Codex 8971. Fol. 177r–182v, 192r–193v, 195r–196v, 200r–201v; Kozics 1891. 695–701.; Jedlicska 1897. 646–648.; Tóth 2000. 284–286.; Ortelius 2002. 143r–145v.; Istvánffy 2009. 294–297.

után ugyanis „egy francia vitézlő társát, ki a nyereségben nem megvetendő terhű aranyat talált vala, titkon megölettetvén, lóganajban elrejtette vala, hogy az aranyat magának kaparintaná.”⁶⁶ Az ügy gyorsan napvilágra került, és az Udvari Haditanács 1598. május 9-én azt az utasítást adta Schwarzenbergnek, hogy adjon tájékoztatást a spanyol kapitány őrizetbe vételéről,⁶⁷ amit a *Feldmarschall*⁶⁸ hat nappal később meg is tett.⁶⁹ Május 23-án pedig már azt a parancsot kapta a haditanácsosoktól, hogy pártatlan bíróságot állítson össze és az ítéletet lezárva adja át.⁷⁰ Istvánffy az ezek után történeteket a következőképpen örökítette meg: „Jóllehet azért tudja vala, hogy az a férfi jó vitézember, s annak vitézségével az váras [ti. Győr] megvételébe élt volna, mindazonáltal annakutána megtudván az dolgot, s bizonyos jelek által az megbizonyosodván, törvényt láttatván reá s megvallatván, az piacon fejjvételleg megbünteté.”⁷¹

A kivégzésre valószínűleg júniusban került sor. Ez után Schwarzenberget és Matthias Baranitsch mustramestert június 16-án emlékeztette az Udvari Haditanács, hogy de Lopez kompániáját egy másik, 1595 óta a magyarországi hadszíntéren harcoló kapitány, Bisanzon⁷² vegye át.⁷³ Egy hónappal később – július 15-én – azonban az uralkodó a bécsi haditanácsosoknak azt az utasítást adta, hogy a spanyol kapitány katonáit Germanico Strassoldo kapja meg saját kompániái mellé.⁷⁴

Összegzés

Don Miguel de Lopez példáján jól szemléltethető, hogy még a tizenöt éves háború időszakában is az ismeretlenségből a megfelelő tudás, katonai tapasztalat, rátermettség, valamint a jó kapcsolati tőke segítségével sikeres karriert lehetett befutni. Igaz, hogy a spanyol nemes esetében ez kapzsisága és mohósága miatt a vérpadhoz vezetett, amelytől már sem az addig vélhetően pályafutását egyengető Schwarzenberg, sem pedig neve nem védhette meg. Abban az esetben azonban, ha ezt a főbenjáró bünt nem követi el, úgy joggal feltételezhetjük, hogy más, a Habsburg Monarchia szolgálatába állt külföldiekhez (gondoljunk csak Germanico Strassoldóra) hasonló karriert futhatott volna be.

⁶⁶ Istvánffy 2009. 297.

⁶⁷ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 201. Fol. 344v. No. 12.

⁶⁸ A lovasság hadi bíraskodását a *Bestallung* mellékleteként szintén 1570-ben megjelent *Reiterrecht* 18 pontban szabályozta. A lovasság főparancsnoka, a *Feldmarschall* a jogszolgáltatás zavartalan menetének felügyeletére egy rátermett és a hadijogban járatos nemest nevezett ki helyetteséül. HHStA MEA RA Fasc. 57. Fol. 85v.–88v.

⁶⁹ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 200. Fol. 557r. No. 32.

⁷⁰ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 201. Fol. 346v. No. 60.

⁷¹ Istvánffy 2009. 297.

⁷² HHStA H AA 1595 Fasc. 128. Fol. 320v.

⁷³ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 201. Fol. 353r. No. 81.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 201. Fol. 353v. No. 85.

⁷⁴ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 200. Fol. 12v. No. 50.

Zoltán Péter Bagi

A Career Ending in Tragedy: Don Miguel de Lopez in the 15 Years' War

In the period of the Fifteen Years' War (1593–1606) between the Ottoman and Habsburg Empires a lot of soldiers and officers coming from the German-Roman Empire, Italy and Netherlands were employed by the Habsburg courts of Prague and Vienna. The need for these foreign experts can be well explained by the fact, that although the noble orders of the Austrian provinces and the Hungarian Kingdom had considerable experience in the organization of the fortress-system and struggle against the Turks, they were less skilled in modern siege and campaigns. So the foreign soldiers and officers serving Emperor Rudolph II proved to be successful and often their families remained in the service of the Habsburg rulers till the fall of the Habsburg Monarchy in 1918 (the case of the Schwarzenberg-, Hyyne- and Montecuccoli-families). This study deals with the career of a less well-known person, the Spanish Don Miguel de Lopez. His brief and contradictory career illustrates, that in the period of the Long War with the Turks a noble officer with talent, military skill and good connections was able to rise quickly in the military and social hierarchy. However, in case of de Lopez, his avarice and greediness led to a quick end of his career, he was sentenced to death and executed. Otherwise, he would have had a similar career, like other foreign commanders, like e. g. Germanico Strassoldo.

TARTALOM

Tóth Sándor László: A De Administrando Imperio 38. fejezete időviszonyai és a magyar őstörténet	3
Halmágyi Miklós: Bűnbánat és emlékezés Merseburgi Thietmar krónikájában	19
Kordé Zoltán: Az út kezdete: Dengelegi Pongrác János politikai felemelkedése	35
Petrovics István: A mezőgazdaság szerepe a késő középkori Pécsen	43
Imrich Nagy: A Nagymorva Birodalom megjelenítése humanista írók műveiben	53
Bagi Zoltán Péter: Egy tragédiába torkollott életpálya: Don Miguel de Lopez karrierje a tizenöt éves háborúban	71

Kiadja a

6722 Szeged, Petőfi Sándor sugárút 30–34.
www.press.u-szeged.hu

Felelős kiadó: Dr. Koszta László egyetemi tanár, tanszékvezető

Felelős vezető: Szőnyi Etelka kiadói főszerkesztő

Méret: B/5, példányszám: 125, munkaszám: 14/2015.